

पहिलो परिच्छेद

१.१. शोध परिचय

डायस्पोरा ग्रीसेली भाषाबाट आएको अङ्ग्रेजी शब्द हो । यहूदी समुदायले प्यालेस्टाइन बाहिर निर्वासित जीवन बिताउनु परेको सन्दर्भसँग यसको ऐतिहासिक सम्बन्ध छ । आज आएर भने डायस्पोराले यहूदी समुदायलाई मात्र लक्षित नगरी जुनसुकै राष्ट्र वा संस्कृतिका नागरिकहरू आफ्नो जातीय तथा साँस्कृतिक पहिचानका साथ स्वेच्छिक वा बाध्यात्मक जुनसुकै कारणले अन्य राष्ट्र वा संस्कृतिमा मिसिनु वा दूरदराजसम्म छरिनु भन्ने अर्थ बोध गराउँछ । डायस्पोरा शब्दले छरिनु, फैलिनु, प्रवास, आप्रवास, बसाइँ सराई, परादेशीय, देशपारीय आदि शब्दसँग नजिकको सम्बन्ध राख्छ । समाज शास्त्रीय अध्ययनसँग नजिकको सम्बन्ध राख्ने डायस्पोराले केही दशकदेखि साहित्यमा पनि प्रविष्टि पायो । डायस्पोरिक स्रष्टाले घरदेश र परदेशको मिश्रित विषय वस्तु, कार्य व्यापार, परिवेश तथा वातावरण, चरित्र आदिलाई समाविष्ट गरेर लेखेको साहित्य नै सामान्य बुझाइमा डायस्पोरिक साहित्य हो ।

आजको विश्व ग्रामीकरणको युगमा नेपाली नागरिकहरू पनि अध्ययन व्यापार, रोजगारी, राजनीतिक शरणार्थी, आदिको सिलसिलामा विश्वको विभिन्न मुलुकहरूमा गएर बसेका छन् र धेरै जसो त्यसै डायस्पोरा भएका छन् । त्यस्तै बेलायतमा पनि नेपाली डायस्पोराको सङ्ख्या उल्लेख्य छ । विशेषतः बेलायतमा लाहुरे, पेशा व्यवसाय, राजनीतिक शरणार्थी, अन्य रोजगार तथा अध्ययनका लागि नेपालीहरू पुगेका छन् र डायस्पोरिक जीवन बिताइ रहेका छन् । सुरुमा त्रिपक्षीय दिल्ली सम्झौतापछि लाहुरेको नाममा र वि. स. २००७ सालको प्रजातन्त्र स्थापनापछि अध्ययन, रोजगार आदिको सिलसिलामा नेपालीहरू बेलायत भूमिमा पुगे । अहिले लगभग एक लाख नेपालीहरू बेलायतमा रहँदै आएका छन् ।

बेलायती भूमिमा विभिन्न समयमा विभिन्न कारणले पुगेका नेपाली स्रष्टाहरूले कविता सिर्जना गरी रहेका छन् । सिर्जित कवितालाई कतिपयले पुस्तकाकार रूपमा बजारमा ल्याएका छन् भने कतिपयले विभिन्न पत्र पत्रिका, रेडियो, ई-पत्रिकाहरूमा प्रकाशित एवम् प्रसारित गरिरहेका छन् । यस अध्ययनमा तिनै बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविहरूको पहिचान गरी तिनका प्रकाशित प्रमुख कृतिहरूको डायस्पोरिक चेतनाका आधारमा विश्लेषण गरिन्छ । बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविहरूको कवितामा डायस्पोरिक चेतना खोज्नु नै यस शोध कार्यको सार पनि हो ।

१.२ समस्या कथन

नेपालीहरू विभिन्न मुलुकमा रहेर पनि नेपाली साहित्य सिर्जना गरेर नेपाली साहित्यमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् । ती मध्ये बेलायतमा रहेर नेपाली कविता सिर्जना गर्ने कविहरू यथेष्ट भए पनि बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविहरू र उनीहरूका कविता कृतिको व्यवस्थित अध्ययन हुन सकेको छैन । बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविहरू र तिनका कविता कृतिहरूको अध्ययन गर्नु नै यस शोध कार्यको मुख्य समस्या हो । यसका समस्या कथन निम्न अनुसार बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

१. बेलायतमा नेपाली डायस्पोराहरू र नेपाली साहित्य लेखन परम्परा कस्तो छ ?
२. बेलायती नेपाली डायस्पोरा साहित्यकारहरू र तिनका कविता कृतिहरू के कति छन् ?

३. बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविहरूका प्रमुख कविता कृतिहरूमा डायस्पोरिक चेतना के कस्तो छ ?

१.३ उद्देश्य

बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविहरू र तिनका कविता कृतिहरूको अध्ययन गर्नु नै यस शोध अध्ययनको मूल उद्देश्य हो । ती उद्देश्यहरूलाई निम्न अनुसार बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

१. बेलायतमा नेपाली डायस्पोराहरूको इतिहास र नेपाली साहित्य लेखन परम्परा खुट्ट्याउनु,
२. बेलायती नेपाली डायस्पोरा साहित्यकारहरू र तिनका कविता कृतिहरूको चिनारी दिनु,
३. बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविहरूका प्रमुख कविता कृतिमा डायस्पोरिक चेतना खोज्नु,

१.४ पूर्व कार्यको समीक्षा

तिन दर्जनभन्दा बढी बेलायती नेपाली कृतिकार कविहरू र तिनले प्रकाशित गरेका पाँच दर्जन जति कविता कृतिहरू छन् । फुटकर रूपमा कविता प्रकाशन गर्ने कविहरू पनि उतिकै सङ्ख्यामा छन् । यसको व्यवस्थित तथा एकिकृत अध्ययन अनुसन्धान भएको छैन । विभिन्न रूपमा भएका अध्ययनहरू निम्न अनुसार कालक्रमिक रूपमा उल्लेख गरिएको छ :

सन् १९४९ देखि प्रकाशित हुँदै आएको ब्रिटिस सैनिक मुखपत्र पर्वते मासिकको नेपाली शृङ्खलामा ब्रिटिस गोरखा सैनिकको फुटकर सिर्जना, अन्तर्वाता, समीक्षा तथा जीवनी, त्यस्तै यती पत्र (सन् १९६०) सागरमाथा टाइम्स (सन् १९९२) लालिगुराँस (सन् १९९५), साप्सुका छालहरू (सन् ?), प्रवासी बेदनाका आवाजहरू (वि.स. २०५६), नेपाली पत्र (?), जस्ता पत्रिकाहरूमा बेलायतमा बस्ने नेपाली सर्जकहरूका विभिन्न विधाका फुटकर रचनाहरू, अन्तर्वाता, समीक्षा, जीवनी प्रकाशित हुँदै आएका छन् ।

वेदी कुमार राईले स्नातकोत्तर तहको शोध नेपाली साहित्यमा खोटाङ जिल्लाको योगदान (वि.सं. २०६०) मा बेलायती नेपाली साहित्यकार रक्ष राईको परिचय, पेशा र कृतिहरूको सङ्क्षिप्त समीक्षा गरेका छन् ।

साभा प्रकाशनद्वारा प्रकाशित साहित्यिक मासिक पत्रिका गरिमा वर्ष २२ अंक ११ पूर्णाङ्क (कार्तिक २०६१, बेलायत विशेषाङ्क) मा बेलायती नेपाली सर्जकहरूका विभिन्न विधाका फुटकर रचनाहरू प्रकाशित हुनका साथै बेलायतका बारेमा विद्वानहरूको लेख तथा संस्मरण पनि प्रकाशित छन् ।

मिजास तेम्बे र काङ्माङ् नरेशले सम्पादन गरेका सीमाहीन बिम्बहरू (संयुक्त कविता सङ्ग्रह वि.सं. २०६३) मा १८ जना बेलायतमा डायस्पोरिक जीवन बिताइरहेका गोरखा सैनिक मात्रको जीवन वृत्त सहित ५१ वटा कविताहरू सङ्कलित छन् ।

गोविन्दराज भट्टराईले उत्तरआधुनिक विमर्श (वि.सं. २०६४) मा डायस्पोरिक साहित्यको बारेमा लेख्दा बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविहरूको संयुक्त कविता सङ्ग्रह सीमाहीन बिम्बहरू

(वि.सं.२०६३) र विश्वासदीप तिगेलाको देश बोक्नुको पीडा (यात्रा सङ्ग्रह वि.सं.२०६४) लाई डायस्पोरिक कोणबाट विश्लेषण गरेका छन् ।

मोमिलाले सम्पादन गरेको पुस्तक सगरमाथाको नृत्यमग्न आत्मा स्रष्टा र सृष्टि (प्रतिनिधि आधुनिक कविता वि.सं.२०६५) मा बेलायती स्रष्टा टंक वनेमको व्यक्तिगत विवरण उनको कविता कला र महत्त्वको उल्लेख गरेका छन् ।

सुरेशजंग शाहले यु. के. नेपाली एक परिचय (सामूहिक बायोग्राफी वि.सं.२०६५) मा बेलायतमा बसेर साहित्य र समाजसेवा गर्ने २३ जना साहित्यकार तथा समाज सेवीहरूको परिचय, जीवनी, व्यक्तित्व सहित साहित्यकारहरूका सिर्जनाको समीक्षात्मक मूल्य निरूपण गरेका छन् ।

होमनाथ सुवेदीले आफ्नो पुस्तक समुद्रपारका समालोचना (वि.सं.२०६५)मा यु. के. बाट विभिन्न समयमा प्रकाशित सगरमाथा टाइम्स, यतिपत्र, लालिगुराँस पत्रिकाहरूमा छापिएका बेलायती सर्जकहरूका कविताहरूको छोटो छोटो समालोचना प्रस्तुत गरेका छन् ।

गोविन्दराज भट्टराईले उत्तरआधुनिक ऐना (दो. सं. वि.सं.२०६६) मा बेलायती नेपाली नियात्राकार विश्वासदीप तिगेलाको संस्मरण सङ्ग्रह गृहयुद्धको पीडा (वि.सं.२०६६) को समालोचना गरेका छन् भने त्यही समालोचनात्मक लेखमा मिजास तेम्बे र काडमाड नरेशद्वारा सम्पादित संयुक्त कविता सङ्ग्रह सीमाहीन बिम्बहरू (वि.सं.२०६३) र गणेश राईको उपन्यास राइफलको नालबाट जीवन नियाल्दा (वि.सं.२०६५) को सङ्क्षिप्त समीक्षा गरेका छन् ।

काडमाड नरेश, मिजास तेम्बे र अप्जसे कान्छाले सम्पादन गरेका ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू (संयुक्त कविता सङ्ग्रह, वि.सं.२०६६) मा बेलायती नेपाली ६४ जना कविका २/२ वटाका दरले कविताहरू प्रकाशित छन् र यस पुस्तकमा गोविन्दराज भट्टराईले डायस्पोरिक चेतनाका आधारमा समीक्षात्मक भूमिका लेखेका छन् ।

नरेन्द्रराज रेग्मीले साप्ताहिक जानकारी (वि.सं.२०६६ असोज ३) मा 'राइफल र कलम सँगसँगै चलाउने युद्ध लेखक गणेश राई' शीर्षकको लेखमा गणेश राईको साहित्यिक व्यक्तित्व, परिचय र उनको उपन्यास युद्ध एम्बुसमा राइफलको सङ्गीतको विश्लेषण गरेका छन् ।

विशेषाङ्क -अङ्क ३ वर्ष १, वि.सं.२०६६) मा भूमिराज चाम्लिङ्गले 'इतिहास पुर्नलेखनको सम्बन्धमा नयाँ कविता' शीर्षकको लेखमा रक्ष राईको कविता सङ्ग्रह सालिक उभिएर गोर्खालीको समीक्षा गरेका छन् ।

पूरैण राईले स्नातकोत्तर तहको शोधपत्र नेपाली साहित्यमा ब्रिटिस गोर्खा सैनिक साहित्यकारहरूको योगदान (वि.सं.२०६८) मा बेलायतमा सैनिक जीवन बिताउँदै गरेका र बिताएर उतै डायस्पोरिक भएका स्रष्टाहरूको परिचय, उनीहरूका प्रमुख कृतिहरूको विश्लेषण र नेपाली साहित्यमा पुर्‍याएको योगदान खुट्ट्याएका छन् ।

धीरज बहादुर खत्रीले स्नातकोत्तर तहको शोधपत्र दयाकृष्ण राईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व (वि.सं.२०६८) मा बेलायती नेपाली डायस्पोरिक स्रष्टा दयाकृष्ण राईको जीवनी, व्यक्तित्व र उनका कृतिहरूको विश्लेषण गर्नुका साथै उनको साहित्यिक योगदानको विवेचना गरेका छन् ।

जयालक्ष्मी राईले सम्पादन गरेको **वाङ्मय दोस्रो अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य सम्मेलन** (वि.सं.२०६८) मा विभिन्न विद्वानहरूको लेख प्रकाशित छन् । जसमा बेलायतमा नेपाली डायस्पोराको परम्परा तथा बेलायती नेपाली डायस्पोरिक लेखकहरूको सूचना सहित केही कविहरूको कविता पनि प्रकाशित छन् ।

गीता खत्रीले सम्पादन गरेको **अन्तराष्ट्रिय नेपाली डायस्पोरा प्राज्ञिक अध्ययन** (समीक्षा सङ्ग्रह वि.सं.२०६८)मा होमनाथ सुवेदीको 'अनेसासका प्रकाशन र अन्यप्रकाशनहरू अनेक डायस्पोरामा' शीर्षकको लेखमा अनेसास बेलायत च्याप्टर तथा अन्य प्रकाशनद्वारा प्रकाशित कृतिहरूको सूचना सहित डायस्पोरिक साहित्यका विशेषतालाई कवि रक्ष राईको कविता मार्फत स्पष्ट तुल्याएका छन् ।

काङमाङ नरेश र अज्जसे कान्छाले सम्पादन गरेको **युद्धमा हराएको प्रेम** (संयुक्त कविता सङ्ग्रह वि.सं.२०६८) मा केही बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविहरूको परिचय सहित तिनीहरूका कविताहरूलाई पनि समेटेका छन् ।

पूरैण राईले **रावासावा अनुन्धान मूलक जर्नल-१** मा प्रकाशित लेख 'लाहुरे कविता यात्रामा आप्रवासी जीवनको बिम्ब' लेखमा ब्रिटिस गोर्खा सौनिकका कविताहरूमा भएको डायस्पोरिक चेतनालाई खोजेका छन् ।

यसरी हेर्दा बेलायती नेपाली कविहरूको कविता कृतिको बारेमा सामान्य चर्चा परिचर्चा बाहेक एकमुष्ट शोध मूलक अध्ययन हुन नसकेको हुँदा यसको शोध मूलक अध्ययन गर्नु आवश्यक ठानी यो शोध कार्य गरिएको हो ।

१.५ शोध कार्यको औचित्य र महत्त्व

नेपालीहरू स्वदेश बाहिर विभिन्न मुलुकमा रहेर पनि नेपाली साहित्य सिर्जना गरेका छन् र उनीहरूले सिर्जना गरेका ती साहित्यहरू हाम्रै नेपाली साहित्य हुन् । नेपाली साहित्यको केन्द्र अहिले भत्किएको छ । पहिले नेपाल र भारतका उत्तर पूर्वी क्षेत्रमा विस्तारित नेपाली साहित्य अहिले विश्वव्यापी भइसकेको छ । त्यसैले बेलायतमा बस्ने नेपाली सर्जकहरूले सिर्जना गरेका नेपाली कविताहरूलाई नेपाली साहित्य जगतसँग एकिकृत गर्नु, ती किनारीकृत भएका कविता साहित्यलाई मूलधारमा समाहित गर्नु तथा डायस्पोरिक यथार्थताको आफै भोक्ता र स्रष्टा भई सिर्जना गरिएका ती कविताहरूको डायस्पोरिक मूल्य निरूपण गर्नु, बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविताहरूलाई उजागर गर्नु जस्ता औचित्य तथा महत्त्व रहेको छ । यसका साथै विश्वभरि रहेका नेपालीहरूले सिर्जना गरेका कविता र कविहरूलाई सङ्गठित गरी नेपाली कविता साहित्यको इतिहास फैलाउनु, त्यस्ता पृथक अनुभूति, भूगोल, परिवेश, संस्कृतिमा, भएका नेपाली भाषाले गरेको उदारीकरणको पहिचान गर्नु जस्ता महत्त्व यस अध्ययनको छ । यसका साथै डायस्पोराका भाषा, मनोविज्ञान, समाज, अर्थ, राजनीति, वैदेशिक कुटनीति, संस्कृति, आदि क्षेत्रमा अध्ययन गर्ने अनुसन्धातालाई पनि सहयोगी बन्ने भएकोले यस शोध अध्ययनको महत्त्व, उपयोगिता र औचित्य रहेको छ ।

१.६ शोध कार्यको सीमाङ्कन

यस शोधमा पुर्ख्यौली भूमि नेपाल रहेर हाल बेलायतमा बस्दै आएका नेपाली मूलका स्रष्टाहरूद्वारा सिर्जित कविता कृति भएका कविहरू र तिनका कविता कृतिहरूको मात्र सर्वेक्षण गरिएको छ । विभिन्न पत्र पत्रिकामा प्रकाशित फुटकर कविताहरू समेटिएको छैन । बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविहरूका कविता कृतिहरू प्राप्त गर्न हर प्रयास गर्दा पनि केही कृतिहरू छुट्न गएका छन् र ती कृतिहरूका सूची मात्र उल्लेख गरिएको छ ।

१.७ शोध विधि

यस शोध अध्ययनलाई सम्पन्न गर्न निम्न विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

(क) सामग्री सङ्कलन विधि

आवश्यकता अनुसार पुस्तकालय प्रयोग, अर्न्तवाता, टेलिफोन वार्ता, इमेल-इन्टरनेट, फ्याक्स, हुलाक सेवा, कुरियर सेवाको प्रयोग गरिएको छ ।

(ख) शोध विधि

सङ्कलित सामग्रीहरूको तालिकीकरण, वर्गीकरण गरी काल क्रमिक ढाँचामा स्रष्टा र तिनका कृतिहरूको सर्वेक्षण गरी आवश्यकता अनुसार निगमनात्मक र आगमनात्मक दुवै विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.८ शोध अध्ययनको रूपरेखा

यस शोध अध्ययनको रूपरेखा निम्न अनुसार रहेको छ ।

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय

दोस्रो परिच्छेद : डायस्पोराको सैद्धान्तिक सन्दर्भ र नेपाली डायस्पोरा

तेस्रो परिच्छेद : बेलायती नेपाली साहित्यकारहरूको परिचय र तिनका कृतिका विवरण

चौथो परिच्छेद : बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविहरूका प्रमुख कविता कृतिहरूको विश्लेषण

पाँचौँ परिच्छेद : उपसंहार

दोस्रो परिच्छेद

डायस्पोराको सैद्धान्तिक सन्दर्भ र नेपाली डायस्पोरा

२.१ डायस्पोरा : व्युत्पत्ति र ऐतिहासिक सन्दर्भ

डायस्पोरा ग्रीसेली भाषाबाट आएको शब्द हो । 'छरिनु' अर्थ दिने Sperio धातुमा dia उपसर्ग जोडिएर Diaspora शब्दको निर्माण भएको हो । ग्रीसेलीहरूले सुरूमा डायस्पोरालाई बिरूवाको बिउ छर्नु भन्ने अर्थमा ग्रहण गरेका थिए तर पछि त्यसबाट मान्छेको वितरणलाई पनि बुझाउने शब्द बन्यो । (एटम, २०६८, पृ. १ ।) यसबाट डायस्पोराको शाब्दिक अर्थ आफ्नो मूल्य, मान्यता, भाषा, संस्कृति सहित वा वंशाणु गुण सहित दूर दराजसम्म निरन्तर छरिनु भन्ने अर्थ बोध गराउँछ ।

तत्कालीन मेसोपोटामियाको दक्षिण तिर टिग्रिस र युफ्रिटिस नदीको किनारमा अवस्थित बेबिलोन राज्यसँगै प्यालेस्टाइन भूमि पनि समावेश थियो । (भट्टराई, २०६४ पृ. ११७ ।) ई.पू. ५८६ तिर बेबिलोनियनहरूले यहूदीहरूको मुख्य थलो प्यालेस्टाइनमा आक्रमण गरेर त्यहाँका हिब्रु भाषी यहूदीहरूलाई तितरवितर बनाए । केही यहूदीहरूलाई बेबिलोनमा निर्वासन गरियो । केही यहूदीहरू इजिप्टतिर लागे र नाइल नदीको किनार डेल्टा भन्ने ठाउँमा सामूहिक बसोबास गर्न थाले भने केही यहूदीहरू प्यालेस्टाइनमा नै रहें । यसरी बेबिलोनियनहरूको आक्रमणपछि प्यालेस्टाइन हिब्रु भाषी यहूदीहरू विभिन्न ठाउँमा विभिन्न समूहमा छरिए । यसरी सामूहिक रूपमा छरिने क्रममा उनीहरूले आफ्नो भाषा, धर्म, संस्कृतिहरूलाई पनि साथसाथै लगे । आफ्नो पुख्यौली भूमि प्यालेस्टाइनसँगको सम्बन्धलाई गाढा बनाउन भाषा, धर्म, संस्कृतिलाई बचाएर राखे । त्यसैले यो निर्वासन भौतिक मात्र नभएर धार्मिक सांस्कृतिक दृष्टिकोणले पनि युगान्तकारी थियो । यसरी यहूदीहरूको निर्वासनसँगै प्रारम्भिक डायस्पोरा समुदायको निर्माण भयो ।

लगभग ४८ वर्षपछि ई.पू. ५३८ मा पर्सियाका शासक साइरसले बेबिलोनमा विजय हासिल गरे । त्यहाँ निर्वासित गरिएका यहूदीहरूलाई मुक्त गरेर जन्म भूमि फर्कन स्वीकृति दिए । तर अधिकांश यहूदीहरू बेबिलोनमा नै बसे । उनीहरू मातृ भूमि फर्किएनन् । ई.पू. ६३ मा प्यालेस्टाइन रोमको अधिनमा भयो । त्यसबाट यहूदीहरूको छिन्नभिन्नताले भनै विस्तृति पायो । रोमनहरूको चरम आर्थिक शोषण र यातनाको विरुद्ध यहूदीहरूले विद्रोह गरे । त्यो विद्रोहलाई दबाइयो र यहूदीहरूको मुख्य केन्द्र जेरुसेलम सन् ७३ मा ध्वस्त पारियो । यहूदीका मन्दिरहरू भत्काइए । यस ऐतिहासिक घटनाबाट यहूदीहरूको तितरवितरले व्यापकता पायो । कतिपय यहूदीहरूले रोमन जीवन पद्धति अड्गाले भने धेरै जसो यहूदीहरू जेरुसेलम छाडेर विश्वको कुना कुनामा छरिए । कतिपय दासका रूपमा विक्री गरिए भने कतिपय यहूदीहरू भाडाको सैनिक वा अत्यन्त नाफाखोर व्यापारी बनेर छरिए । यो फिजाँइलाई ईश्वरेच्छाको रूपमा उनीहरूले स्वीकारे । दोस्रो विश्व युद्धमा यहूदीहरूको ठूलो नरसंहार भएपछि मानवतावादी दृष्टिकोणबाट यहूदीहरूलाई विश्व मानव समुदायबाट सहानुभूति पनि प्राप्त भयो । सन् १९४७ मा यहूदीहरूको राज्य इजरायल बन्यो र विश्वभरि छरिएका निर्वासित यहूदीहरूले घरदेशको अनुभूत गर्न पाए । तर पनि धेरै समयसम्म यहूदीहरू आफ्नो परिचय, धर्म, संस्कृति, परम्परालाई जीवित राख्दै घरदेश प्रतिको नोस्टाल्जियामा बाँचे । उनीहरूको समुदाय आफ्नै परम्पराबाट शासित रह्यो ।

यसरी हेर्दा डायस्पोराको ऐतिहासिक अर्थ निर्वासनसँग जोडिएको देखिन्छ । यहूदीहरू दोस्रो समुदायबाट लखेटिएर/धपाइएर आफ्नो जन्म भूमिबाट स्वपहिचान सहित विश्वभरि छरिनुसँग सम्बन्धित छ । इजिप्ट र बेबिलोनमा निर्वासित यहूदीहरू नै यहूदी डायस्पोराको प्रारम्भिक समुदाय मानिन्छ । ऐतिहासिक सङ्केतका रूपमा डायस्पोराका चारवटा पक्षलाई बुझाउँछ :

१. बेबिलोनियन र रोमनले प्यालेस्टाइनमा आक्रमण गरेर विजय हासिल गरेपछि भएको यहूदीहरूको छिन्नभिन्नता
२. इजरायल बाहिरका यहूदी समुदायहरू
३. इजरायल बाहिर बसेका यहूदीहरू
४. इजरायल बाहिर यहूदी बसोबासको विस्तार (एटम, २०६८, पृ. १ ।)

यहूदी समुदायको निर्वासनले नै प्रारम्भिक डायस्पोरा समुदाय निर्माण भएको हो । त्यसपछि हजारौं जातिहरू विविध कारणबाट विभिन्न क्षेत्रमा डायस्पोरिक बनेका छन् । डा. गोविन्दराज भट्टराईले सुरुदेखि अहिले सम्मको डायस्पोरा निर्माणलाई चार चरण र प्रकृतिमा विकास भएको बताएका छन् । पहिलो, बाध्यतावश विस्थापित भई नयाँ भूमिमा आफ्नो भाषा र संस्कृतिको ठिमाहा रूप विकसित गरेर बसेका यहूदी, अर्मेनियाली, अफ्रिकी, आइरिस, प्यालेस्टाइन आदि । दोस्रो, श्रमिकका रूपमा निष्काशितहरू, यस समूहमा चिनियाँ, जापानी, तुर्की इटालियन, उत्तर अफ्रिकीहरू पर्दछन् । तेस्रो, उपनिवेशित डायस्पोराहरू जो स्पेन, पोर्चुगल, रूस, बेलायत लगायतका देशले उपनिवेश निर्माणको क्रममा निष्काशित वा छरिन मार्ग प्रशस्त गरिएका समुदायहरू । अन्तमा व्यापार व्यवसायको क्रममा बाहिरै रमाएका अनि भौगोलिक क्षेत्र सीमाले निर्वन्ध भएका धार्मिक डायस्पोराहरू छन् ।' (राई, **वाङ्मय**, २०६८ पृ. २१ ।) यसरी लगभग ३००० वर्ष लामो डायस्पोराको ऐतिहासिक विकास विविध कारणबाट भएको देखिन्छ ।

२.२ डायस्पोराको वर्तमान सन्दर्भ र डायस्पोरिक साहित्यका विशेषता

प्रारम्भमा यहूदीहरू प्यालेस्टाइन बाहिर निर्वासित भई छरिनुसँग डायस्पोराको अर्थ सम्बन्धित भएपनि अहिले आएर यसको अर्थले विस्तृति लिएको छ । डायस्पोराको अर्थ कुनै खास राष्ट्र वा संस्कृतिका मानिसहरू अन्य राष्ट्र वा संस्कृतिमा फैलिएर, फिँजिएर, छरिएर वा तितरबितर भएर, वसाइँ सरेर, निर्वासित भएर वा प्रवासिएर बस्नु भन्ने हुन्छ । (लुइटेल्, २०६७ पृ. ६ ।) आजको युग विश्व ग्रामीकरणको युग हो । सुचना, सञ्चार अनि यातायातको अकल्पनीय विकासले गर्दा देशको भौगोलिक सीमामा प्वाल परेको छ । मान्छेलाई देशको सीमाले छेक्न सकेको छैन । बेग्लै साँस्कृतिक स्वाद लिन, बेग्लै भौगोलिक तथा वातावरणीय परिस्थिति भोग्न मान्छेहरू इच्छुक छन् । त्यसैले अहिलेको डायस्पोरा निर्माण एकातिर राजनीतिक, धार्मिक, आर्थिक उपार्जन, प्राकृतिक प्रकोप जस्ता बाध्यतामा पनि भइरहेको छ भने अर्कातिर अवसरको खोजीमा स्वेच्छाले पनि भइरहेको छ ।

आज हरेक जातिको समुदाय हरेक देशमा पाइन्छ । कतै शरणार्थीको रूपमा, कतै अध्ययन, कतै व्यापार व्यावसाय, कतै करारबद्ध श्रमिक त कतै धर्म प्रचारकको रूपमा पनि डायस्पोरा भएका छन् । विशेषतः गरिब मुलुकबाट धनी मुलुकमा काम र अवसरको खोजीमा स्थानान्तरण हुने र त्यही सङ्घर्ष गर्ने समुदायहरू पछिल्लो समयमा बढी छन् । अझ विश्वको कुनै पनि सुविधा सम्पन्न सहरमा अनेक जातिका अनेक समुदायहरू भेटिन्छन् । यी सबै जाति एवं प्रकृतिको समुदायलाई वर्तमान सन्दर्भमा डायस्पोरा भनेर चिनिन्छ । गोविन्दराज भट्टराईका अनुसार

डायस्पोरा साभा पैतृक भूमि (उत्पत्ति) भएका ती व्यक्तिको समूहलाई जनाउँछ । जो स्वेच्छिक अथवा बाध्यात्मक रूपले बसाइँ सर्दछन् जसले नयाँ ठाउँमा अनुभव गरिएको भिन्नता बोध अनि मार्जिनतालाई जनाउँछ । (गौतम, **स्मारिका**, २०६७ पृ. ९२ ।) त्यस्तै महेश पौडेलको नागरिक दैनिकबाट साभार गरिएको समकालीन साहित्य डट कममा प्रकाशित 'डायस्पोरा फेसन' नामक लेखमा डायस्पोरा साहित्यका विख्यात सिद्धान्तकार विलियम सफ्रान, फ्रेडरिक वार्थ, रोगर्स ब्रुवाकरलाई उद्धृत गर्दै डायस्पोरा स्वयम् या तिनका पुर्खा आफ्नो पितृ भूमिबाट कम्तिमा दुई अन्य मुलुकको मूलधारको सामाजिक साँस्कृतिक जीवनभन्दा बाहिरको भूगोलमा पलायन भएका, फगत एक सामूहिक स्मृतिमा पितृ भूमि यसका सपना र मिथकहरूलाई सुरक्षित राखेका, नयाँ गन्तव्य राष्ट्रको मूलधारमा प्रवेश पाउन सकिन्दैन भन्ने मनोविज्ञानले ग्रसित भएकै कारण निषेधित र अवहेलित भएको अनुभव सङ्गालेका, इतिहासका कुनै न कुनै काल खण्डमा एक मात्र साँचो भूगोल उनीहरूको पितृ भूमि फर्कन्छौँ भन्ने अठोट पालेका, पितृ भूमि फर्कने आफ्नो नैसर्गिक अधिकारको बोध भएका र त्यसकालागि सङ्गठित रूपले सङ्घर्षरत रहेका, पितृभूमिसँग कुनै न कुनै रूपको साँस्कृतिक सम्बन्धलाई अक्षुण्ण राखेका, शताब्दीऔँदेखि एउटा अलग र असङ्गठित समाज बनाएर बसेका र लामो समयसम्म प्रवासमा सधैं एक प्रकारको दूरी स्थापित गरेरै बस्न चाहेका समुदायलाई डायस्पोरा भनेका छन् । यी सैद्धान्तिक तर्कहरूको निचोडमा उनी भन्छन् , डायस्पोरा दशकौँदेखि विदेशिएका न यताका रहेका न उताका भएका, सम्भ्रनाका पटलमा देश, भाषा र साँस्कृतिलाई सामूहिक रूपमा सजाएर राखेका, देश फर्कने सपना पालेका तर सम्भावना नरहेका, पितृ भूमिसँग फगत एक प्रकारको संस्मरणात्मक साँस्कृतिक सम्बन्ध राखेकाहरु असली डायस्पोराहरु हुन् । अझ असली डायस्पोरा ती हुन् जो आफू गएका नभएर तिनका पुर्खा गए विदेश र उतैका भए । (पौडेल, समकालीन साहित्य डट कम)

डायस्पोरिक जीवन घरदेशबाट उष्किएर परदेशमा टासिनु पर्ने एक प्रकारको बाध्यता नै हो । अवसरको खोजीमा स्वेच्छाले विकसित देशमा गए पनि त्यहाँको फरक जीवन शैलीसँग घुलमिल हुन नसक्दा डायस्पोरिक पात्रमा अभिघात उत्पन्न हुन्छ । उसले परदेश कल्पना अनुसारको नपाउन सक्छ । विभिन्न विपत्तिहरू भोग्छ अनि उसमा हीनता बोध उत्पन्न हुन्छ, कुण्ठा हुन्छ । न त घरदेश फर्केर आउन नै सक्छ न त त्यहाँ रमाएर बाँच्न नै सक्छ । अनि एकलो महसुस गरेर समुदाय निर्माणको क्रममा लाग्छ । अल्पसङ्ख्यक आफ्नो समुदाय बहुसङ्ख्यक स्थानीय समुदायबाट हेपीएको महसुस गर्छ । बहुसङ्ख्यक स्थानीय समुदायबाट प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा अल्पसङ्ख्यक समुदायको विभिन्न अङ्गमा प्रहार भइरहन्छ । सर्वप्रथम त भाषामा नै प्रहार हुन्छ । राष्ट्रिय तथा सम्पर्क भाषाले अल्पसङ्ख्यक डायस्पोरिक समुदायको मौलिक भाषालाई प्रत्यक्ष असर पार्छ । स्थानीय भाषाको प्रभावले अल्पसङ्ख्यक समुदायको भाषालाई शीघ्र परिवर्तन गर्दछ । डायस्पोराका मौलिक भाषामा स्थानीय भाषाको मिश्रण हुन्छ । त्यस्तै साँस्कृतिमा पनि प्रहार गरिरहेको हुन्छ । अल्पसङ्ख्यक समुदाय बहुसङ्ख्यक स्थानीय समुदायको साँस्कृति रहनसहन जीवन शैलीबाट बिस्तारै प्रभावित हुन्छ । एउटै परिवेशमा स्थायी रूपमा दुई समुदाय बसेपछि त्यहाँ पारस्परिक प्रेम हुने अनि विवाह हुने हुन्छ । स्थानीय समुदायबाट डायस्पोरिक समुदाय प्रभावित हुने हुदाँ डायस्पोरिक समुदायको वंशानुक्रम पनि अतिक्रमणमा पर्दै जान्छ । (राई, **वाङमय**, २०६८ पृ. १०८ ।) त्यस्तै धर्ममा जीवन शैलीमा, डायस्पोराका स्वभिमानमा कार्य प्रकृतिमा, कार्य कुशलतामा साहित्यमा, स्थानीयले डायस्पोरालाई हेर्ने दृष्टिकोण आदि विभिन्न क्षेत्रमा डायस्पोरिक समुदाय र स्थानीय समुदाय बिच अन्तर हुन्छ । यी दुई बिचको सम्बन्धलाई केलाउनको लागि डायस्पोरा बुझ्नु पर्ने हुन्छ । अहिले यी विभिन्न विषय र क्षेत्रको अध्ययन गर्दा डायस्पोरा शब्दको

प्रयोग हुन थालेको छ । यसरी वर्तमान सन्दर्भमा डायस्पोरा शब्दले विस्तृति पाएको छ । विगत दुई दशकमा डायस्पोराले बहु आयामिक परिचय प्राप्त गरेको छ र यो एउटा भाषिक बृहत अवधारणा एवम् परिचयको दावी बनिस्केको छ । नेत्र एटमले ब्रुवेकर (सन् २००५) लाई उद्धृत गर्दै डायस्पोराको प्रयोग विभिन्न पैतालीस विषय र क्षेत्रका प्राज्ञिक अनुसन्धानमा भइरहेको बताएका छन् । समाज शास्त्र, इतिहास, साहित्य, धर्म, दर्शन, सञ्चार, लोक विद्या, सिनेमा नृत्य, सङ्गीत, रङ्गमञ्च, नारी अध्ययन, शिक्षा आदि विषयमा डायस्पोराको अध्ययन व्यापक रूपले भएको छ । डायस्पोरा अध्ययन अन्तर विषयक हुने भएकाले वर्तमानमा यसको प्रकृति अत्यन्त चलायमान छ । (एटम, २०६८, पृ. ३ ।) यसरी अहिले आएर डायस्पोरा बहु आयामिक एवं अन्तर विषयक भएको छ । यसको अर्थले विस्तृति पाएको छ ।

विश्व साहित्यमा डायस्पोरा शब्दको प्रयोग असीको दशकदेखि हुदै आएको छ । भारतीय मूलका अङ्ग्रेजी साहित्यकारहरू भि.एस. नइपल, सलमान रुस्दी, माइकल ओन्दाजे आदि साहित्यकारहरूले धेरै पुस्तापछि पनि आफ्नो जाति, भूगोल, धर्मलाई छोएर 'फ्युजन' साँस्कृतिक विम्व उतारिएको साहित्य लेख्न थालेपछि त्यस्ता साहित्यलाई डायस्पोरिक साहित्य भनियो । उनीहरूले नदेखेको घरदेशलाई कल्पनामा उतारेका छन् । आफ्नो वंश खोजेका छन् । आफ्नो जातीयता प्रदर्शन गरेका छन् र आफूले भोगेका भूगोलमा आफ्नो समुदाय किनारीकृत भएको महसुस गरेका छन् । आफ्नो मात्र नभएर विभिन्न किनारीकृत डायस्पोराहरूको जीवन उतारेका छन् । एकातिर पुस्ता-पुस्ता गरेर ठिमाहा सन्तानलाई गोरो छाला बनाउने इच्छामा रहेका अनि अर्को तिर आफ्नो परम्परालाई पूरै उखेलेर फ्याक्न नसक्ने पात्रहरू छन् । साहित्यको यही पाटोलाई पछिल्लो समयमा अमिताभ घोष, अनिता देशाई, कमला दास, निरद चौधरी, भारती मुखर्जी, कोल्सी, मार्गरेट आउडेट, टोनी मोरिसन आदिले हाँकी रहेका छन् । डायस्पोरा अहिले साहित्यमा उत्तर आधुनिकतावादको एउटा गतिलो पाटोको रूपमा स्थापित भइसकेको छ ।

यातायात सञ्चारको विकासले गर्दा आज विश्व एउटै गाउँमा परिणत भएको छ । विश्वमा चलेको औद्योगिक क्रान्ति, वस्तु, श्रम, सेवा, प्रविधि र पूँजीले निर्माण गरेको भूमण्डलीकरण, ज्ञानको खोजी र विस्फोट एक अर्को राष्ट्र बिचको अन्तर निर्भरता र अन्तर सम्बन्ध, उच्च चेतनाको विकास, राष्ट्रभन्दा शक्तिशाली बहुराष्ट्रिय कम्पनी, संस्थाहरूको उदय र प्रभाव आदिले गर्दा एक देशका मान्छेहरू अर्को देशमा डायस्पोरा बन्न पुगको अवस्था छ । अब मान्छेलाई राष्ट्रको भौगोलिक सीमाले बाध्न सकेको छैन । विश्वमा धेरै डायस्पोरिक केन्द्रहरू निर्माण भइसकेका छन् । कति हुने अवस्थामा छन् । प्रत्येक देशमा प्रत्येक देशको नागरिकहरू विविध कारणले बसेका छन् । त्यहाँ विविध साँस्कृतिक जीवन पद्धतिको मिश्रण छ । यस हिसाबले डायस्पोरा तेस्रो जीवन हो, तेस्रो साँस्कृतिक हो । डायस्पोराको पात्रले घरदेश र परदेश दुई देशको साँस्कृतिक परिवेश भोगेको हुन्छ । नभोगे पनि वंशानुगत रूपमा घरदेशको साँस्कृतिक जीवन पद्धतिलाई छोडेको हुदैन । त्यसैले डायस्पोरा पुख्यौली जीवन पद्धति र नयाँ जीवन पद्धतिको क्वाँटी जीवन पद्धति हो । डायस्पोरिक जीवन नयाँ भूमिमा स्थापित हुने चाहना तर पुख्यौली भूमिबाट मानसिक रूपमा पूरै उखेलिन नसकेको अनि पुख्यौली भूमिमा फर्किने आशा तर नयाँ भूमिमा रहनु पर्ने अनेक बाध्यता अथवा दुई भूगोलमा जरा लाएर बसेको, दुई वातावरणीय परिस्थिति भोगी सकेको जीवन पद्धति हो । डायस्पोरिक साहित्य यस्तै 'हाइब्रिड' जीवन पद्धतिको आवाज हो । यो बेग्लै स्वादको हुन्छ ।

डायस्पोरिक साहित्यलाई डायस्पोराको भूगोलले प्रभाव पारेको हुन्छ । विभिन्न डायस्पोरामा बस्ने मानिसमा एउटा भिन्नै चेतना, भिन्नै मानसिकता, भिन्नै सुर हुन्छ । डायस्पोरिक समाजका स्वरूप र ती मानिसका अभिघात चेतना पनि बेग्ला-बेग्लै हुन्छन् । अमेरिकाका बसोबास गर्ने नेपाली अथवा बेलायतका भारतीय-यिनीहरूको मनमा भिन्ना भिन्नै चेतना हुन्छ । भारतका नेपाली र जापानका नेपालीमा त्यो फरक हुन्छ । त्यो हो डायस्पोरिक मानसिकता । (भट्टराई, २०६४, पृ. ११९) बेग्लाबेग्लै संस्कृति र जीवन पद्धतिको मिश्रणबाट निर्मित विभिन्न डायस्पोराको साहित्य फरक हुन्छ । त्यस्तै एउटै संस्कृतिबाट अनेक संस्कृतिमा मिसिएका अनेक डायस्पोराहरूको साहित्य पनि फरक फरक हुन्छ ।

डायस्पोरिक साहित्यलाई डायस्पोराको निर्माण अवस्थाले पनि प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । नयाँ डायस्पोरा र पुस्तौँ पुस्ता भइसकेको डायस्पोराका मानसिकतामा, चेतनामा, सुरमा फरक पर्छ । नेत्र एटमले उमा परमेश्वरन्लाई उद्धृत गर्दै डायस्पोराले दुई भूमिको अनुभव र अनुभूतिलाई समायोजनको लागि निम्न लिखित चार चरणहरू पार गर्दछ भनेका छन् । पहिलो, इच्छित भूमिमा उत्पन्न हुने अत्यधिक भय, संत्रास, मानसिक चिच्याहट र वेदनाका कारण पुख्र्यौली भूमिको अतीत मोह बढी चित्रण हुने, दोस्रो : इच्छित भूमिमा स्थायी रूपले स्थापित हुनको लागि गर्नु पर्ने व्यवसाय, जागिर वा पारिवारिक सङ्घर्षका कारण सिर्जनात्मक क्षमता कम हुने, तेस्रो : डायस्पोरालाई नै आफ्नो जीवन सम्भेर पुख्र्यौली जातीय साँस्कृतिक, भाषिक पहिचान कायम गर्नको लागि सामुदायिक कार्यक्रममा सहभागि हुने, चौथो : इच्छित भूमिमा अस्तित्व स्थापित भएको ठानी पुख्र्यौली भूमिको आधारमा इच्छित भूमिमा साहित्य रचिने । (एटम, २०६७, पृ. ३०-३१ ।) यसरी विभिन्न डायस्पोरा, अनेक डायस्पोरा, डायस्पोरा निर्माणको क्रमागत चरणले पनि डायस्पोरिक साहित्यका विशेषतालाई प्रभाव पारेको हुन्छ ।

डायस्पोरिक साहित्य घरदेश भन्दा बाहिर छरिएका सबै जातीय लेखकहरूद्वारा लेखिएको साहित्य हो, मात्र भन्नु युक्ति सङ्गत हुदैन । लेखक डायस्पोरा भए पनि उसको कृति डायस्पोरिक नहुन सक्छ । त्यस्तै घरदेशमा नै बसेर सूचना प्रविधिको माध्यमबाट डायस्पोराहरूको जीवन अनुभूतिहरू एवम् परिवेशको अध्ययन गरेर वा एक दुई दिन डायस्पोरिक समुदायमा गएर अवलोकन गरेर पनि कसैले डायस्पोरिक विशेषताले युक्त साहित्य लेख्न सक्छ । डायस्पोरिक साहित्यको बारेमा यो विचारणीय पक्ष हो । त्यसैले लेखकको वर्तमान अवस्था र कृति भित्रको साहित्यिक विशेषताको अध्ययनबाट नै डायस्पोरिक साहित्य खुट्ट्याउनु पर्ने हुन्छ । नेत्र एटमले पुख्र्यौली भूमि र इच्छित भूमि, विभाजित मानसिकता, अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तकृत हुनुको पीडा, परादेशीय हुनुको रोमान्च र चिन्ता, अस्तित्व बोधको लागि एकता सूत्रको खोजी, अतीत मोह गरी ६ वटा डायस्पोरिक साहित्यको विश्लेषणको आधार तय गरेका छन् । (एटम, २०६७ पृ. ३२-३५ ।) ने.प्र.प्र. गद्य/आख्यान विभागबाट २०६८ मंसिर १५ गते काठमाण्डौमा आयोजित 'नेपाली डायस्पोरिक लेखन र आख्यान' विषयक कार्य पत्रमा आत्म केन्द्रित शैलीलाई पनि थप गरी ७ वटा विश्लेषणको आधार मान्न सकिने एटमको धारणा छ । (एटम, २०६८, पृ. ४ ।) होमनाथ सुवेदीले कृष्ण बजगाईंलाई **स्रष्टा र डिजिटल वार्ता**मा दिएको अन्तर्वार्तामा नयाँ घर अजीव लाग्नु, पुरानो घरको यादले सताउनु, द्वैध चेतना र अनिश्चिततामा बाँधिनु, मातृ भूमिमा फर्कने चाह र विस्थापित भएको ठाउँको पुनर्प्राप्तिको चाहना, अपेक्ष्या नयाँ ठाउँमा स्थायी काम र मूल थलो द्वैध चेतनाका निरन्तरता, नयाँ राष्ट्रमा बसे पनि मूल राष्ट्रबाट अस्त हुन नचाहनुको पीडा, परादेशीय कम्युनिटी, गरी ७ वटा भावाव्यक्तिहरू डायस्पोरिक साहित्यमा हुनु पर्ने बताउँछन् । (

बजगाई, २०६६ पृ. २७२ ।) त्यस्तै लक्ष्मण प्रसाद गौतमले समलकालीन डायस्पोरिक नेपाली कवितामा पाइने मुख्य अन्तर वस्तुलाई निम्न चार बुँदामा समेटेका छन् । उनले आत्म पहिचानको खोजी र आत्म परिचय हीनताको अभिव्यक्ति, पश्चताप बोध र आप्रवासी पीडाको प्रकटीकरण, स्वदेशप्रतिको मोह र राष्ट्र प्रेमको अभिव्यक्ति, आप्रवासी पीडा बोधको अभिव्यक्ति र अन्य भावको प्रस्तुतिलाई प्रस्तुत गरेका छन् । (गौतम, गरिमा, २०६८ पृ. ८४-८६) विभिन्न विद्वानहरूको मत र डायस्पोरिक साहित्य कृतिको अध्ययनबाट डायस्पोरिक साहित्यका विशेषता निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

२.२.१ मिश्रितता

डायस्पोरिक साहित्यमा दुई भिन्न संस्कृति, भाषा, परिवेश आदिको मिश्रण पाइन्छ । जुन 'हाइब्रिड' प्रकृतिको हुन्छ । दुई संस्कृतिको मेलबाट बनेको तेस्रो संस्कृति वा विभिन्न फलहरूबाट बनेको सलाद जस्तो हुन्छ । आफूले बाँचेको नयाँ भूगोलको यथार्थ चित्रण हुन्छ तर जातीय बिम्बहरू वर्णनको क्रममा आउँछन् । घरदेशको घटना, परिवेशहरू मिसिएर आएको हुन्छ । योजक-चिन्हित परिचय प्रस्तुत हुन्छ । नयाँ घरको जीवन अनुभूतिबाट स्वदेशीय र परादेशीय समग्र जीवनलाई नियालिएको हुन्छ । जसले गर्दा डायस्पोरिक साहित्यमा एक अनौठो प्रकृति देखा पर्दछ ।

२.२.२ गृह विरह

अतीतका मोहले नै डायस्पोरालाई आमाको काखको आनन्द दिन र कर्म भूमिको पीडा र भय बिसर्ग शीतल मलमको काम गर्छ । (एटम, २०६७ पृ. ३५ ।) मान्छे इच्छाएरै सुविधा सम्पन्न नयाँ भूमिमा पुगे पनि त्यहाँको वातावरणमा ऊ पूर्ण घुलमिल हुन सक्दैन । उसमा अभिघात सिर्जना हुन्छ । डर, त्रास, भय, भविष्य प्रतिको चिन्ता उत्पन्न हुन्छ र ऊ अतीत स्मरणमा लिप्त हुन्छ । सुख दुःख भोगेको घर परिवार उसको मानसपटलमा पटक पटक आइरहन्छ । यो मानवीय स्वभाव नै हो । डायस्पोराको पात्रले वर्तमानमा बाँचेको भूगोल दोस्रो भूगोल हो र उसले पहिले नै घरदेशको जीवन भोगिसकेको हुन्छ । त्यसैले डायस्पोरिक साहित्यमा घरदेशको स्मृतिहरू/बाल्य स्मृतिहरू बढी देखा पर्छ । यो डायस्पोरिक साहित्यको मुख्य विशेषता हो ।

२.२.३ विभाजित मानसिकता

डायस्पोरामा बाँच्ने मान्छेको यथार्थ भूमिमात्र नभई मानसिकता पनि विभाजित हुन्छ । (एटम, २०६७ पृ. ३३ ।) डायस्पोरिक पात्रको मानसिकता घरदेश र परदेशमा विभाजित भएको हुन्छ । जातीय साँस्कृतिक बिम्ब मनबाट उखेलिन सक्दैन र मातृदोहको गल्ती बोध गर्छ जसले गर्दा आतिथेय भूमिमा मानसिक सुख प्राप्त गर्न सक्दैन । ऊ अचेतनमा घरदेश प्रति आशक्त रहेको हुन्छ तर आतिथेय भूमिमा वस्तु पर्ने अनेक बाध्यता हुन सक्छन्, स्वार्थ हुन सक्छन् । जस्तै : आफ्नो बाल बालिकाको सुन्दर भविष्यको लागि, अवसरको खोजीको लागि, राजनीतिक कारण, दैवी प्रकोप आदि । इच्छाएरै डायस्पोरा भए पनि उसमा घरदेश प्रतिको मोह टुटेको हुदैन । त्यसैले डायस्पोरिक साहित्यमा पात्रले बाँचेको भूमि मात्र नभएर मानसिकता पनि विभाजित हुन्छ ।

२.२.४ भ्रमात्मकता

विभाजित मानसिकता कै कारण स्वरूप डायस्पोरिक पात्रमा भ्रमात्मकता सिर्जना हुन्छ । आतिथेय भूमि उसको वर्तमानको याथार्थिक भूमि हो । तर पुख्यौली भूमिसँगको सम्बन्ध उसमा गहिरो हुने हुनाले त्यहाँका कतिपय घटना सन्दर्भहरूलाई ऊ पुख्यौली भूमिको घटना सन्दर्भ ठान्ने गर्छ, सादृश्यता पाउँछ । त्यसैले डायस्पोरिक साहित्यमा स्वप्न लेखन पनि हुन्छ तर त्यो स्वप्न लेखन घर देश र परदेशसँग सम्बन्धित हुन्छ ।

२.२.५ निर्वासन संवेदना

डायस्पोरिक साहित्यमा निर्वासन संवेदना हुन्छ । घरदेशबाट उखेलिनुको पीडा हुन्छ । मातृ दोहको गलतिबोध हुन्छ । म मात्र उछिडिए मेरो देशबाट भन्ने मानसिकताबाट ग्रसित हुन्छ । पितृ भूमि फर्किन सकिने हो कि होइन ? भन्ने चिन्ता हुन्छ । भविष्यमा पितृ भूमि फर्किने सपना पालेर ऊ विस्तारै त्यही भूमिमा रसाउदै जान्छ ।

२.२.६ भेदताको बोधसँगै अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तकृत हुनुको पीडा

इच्छित भूमि वा नयाँ भूमि डायस्पोराको दोस्रो भूमि हो । ऊ आफूलाई त्यहाँ अतिथिको रूपमा मात्र स्वीकार्छ । त्यहाँको सरकारले आफ्नै नागरिक ठाने पनि आफूलाई त्यहाँ स्थानीय सरह समायोजन गर्न सक्दैन । उसमा त्यहाँको भूमि पूत्रको दम्भ हुदैन । यसो हुनुमा भाषा, धर्म, संस्कृति एवं दैनन्दिनसँगै काम गर्दा देखिने कार्य क्षमताको अन्तरले पनि बढावा दिइरहेको हुन्छ । कतिपय ठाउँमा त छालाको रङ्गले पनि फरक पाउँछ । त्यसैले डायस्पोरिक पात्रमा स्थानीयसँगको विभेद बोध उत्पन्न हुन्छ । जुन साहित्यमा पनि देखिन्छ ।

आफू र आफ्नो समुदाय मुख्यधारबाट लत्याइएको, पछाडि पारिएको वा हेपीएको पीडा धेरै समयसम्म रहिरहन्छ । (एटम, २०६७ पृ. ३३ ।) डायस्पोरिक समुदाय जुनसुकै देशमा पनि अल्पसङ्ख्यक नै हुन्छन् । त्यस्तै आतिथेय सरकारले डायस्पोरा समुदायलाई आफ्नो नागरिक सो-सरह ठान्न निकै समय लाग्छ । त्यहाँको सरकारले वा स्थानीय समुदायले डायस्पोरालाई भौतिक रूपमा समानतामा स्वीकारे पनि डायस्पोराले मानसिक रूपमा सो ग्रहण गर्न सक्दैन । त्यहाँका बहुसङ्ख्यक स्थानीय समुदायबाट प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष रूपमा अल्पसङ्ख्यक डायस्पोरिक समुदायमा नकारात्मक प्रभाव परिरहेको पनि हुन्छ । जस्तै : भाषामा, संस्कृतिमा, सामान्य जीवनयापनदेखि लगाउने लुगासम्ममा प्रभाव पर्दछ । प्रत्यक्ष रूपमा नै हेपिएका हुन सक्छन् । त्यही पीडाबोध डायस्पोरिक साहित्यमा आएको हुन्छ ।

२.२.७ औपनिवेशिक अनुभूति

घरदेशमा पाएको निर्भयता, मानसिक स्वतन्त्रता, सामाजिक सम्मान, स्वत्वको भावना, स्वामित्व बोध आदि पराई भूमिमा डायस्पोरिक पात्रले पाउन सक्दैन । घरदेशको नीति नियम, सामाजिक परम्परा, धर्म संस्कृति आदिमा बाँचेको अभ्यस्त पात्रले ती क्रियाकलाप नयाँ भूमिमा गर्न पाउँदैन । आतिथेय भूमिकै धर्म, संस्कार, परम्परा र नीति नियममा चलनु पर्दा डायस्पोरिक पात्रमा स्वत्व गुमेको अनुभूति गर्छ । त्यसैले डायस्पोरिक साहित्यमा स्वामित्व विहीन, स्वत्व विहीन, स्वतन्त्रता विहीन, पराईबाट आफू निर्देशित भएका अनुभूतिहरू डायस्पोरिक लेखकले गर्छ ।

२.२.८ परिचय सङ्कट

डायस्पोरा मुख्यतः परिचयसँग सम्बन्धित छ । पुख्यौली भूमिबाट पूरै उष्किन नसकेको र इच्छित भूमिमा पूरै जोडिन नसकेको जीवन नै डायस्पोरिक जीवन हो । ऊ पितृ देशको संस्कृति, भूगोल, कानून र धर्मबाट विच्छिन्न भएको हुन्छ । नयाँ भूमिको संस्कृति भूगोल, कानून र धर्मलाई जबरजस्ती स्वीकार्नु पर्ने हुन्छ । आफ्नो भाषा संस्कृति, परम्परालाई नचाहेर पनि भुल्दै जानु पर्ने बाध्यता हुन्छ । पितृ देशलाई छाडिसकेको र नयाँ भूमिमा पूर्ण स्थापित अनुभूति नहुँदा आफू को र कुन देशको भन्नेमा नै उसमा द्विविधा हुन्छ । त्यसैले डायस्पोराको पात्रको परिचयमा, स्वत्वमा प्रश्न चिन्ह लाग्छ । त्यसैको प्रभाव स्वरूप योजक चिन्तित परिचयमा उ बाँच्छ । डायस्पोरिक साहित्यमा परिचय गुम्ने भय, मूलसित जोडिने चाहना आइरहन्छ ।

२.२.९ एकता सूत्रको खोजी

डायस्पोराहरूले विरानो भूमिमा बलियो देखिनको लागि एकता सूत्र खोजका हुन्छन् । (एटम, २०६७ पृ. ३४) । आफ्नो जातीय पहिचान कायम राख्नको लागि डायस्पोराहरू एकता सूत्रमा बाँधिन्छन् । विरानो ठाउँमा आफ्नो मान्छे भेट्दा आफ्नै परिवारको जस्तो लाग्छ । यो मानवीय स्वभाव पनि हो । डायस्पोराहरू आफ्नो समुदायलाई बलियो देखाउन पनि सङ्गठित हुन चाहन्छन् । डायस्पोरिक साहित्यमा त्यस्तै एकताको आह्वान पनि गरिएको हुन्छ ।

२.२.१० हीनताबोधसँगै पुख्यौली भूमिप्रतिको प्रेम

डायस्पोरिक पात्रले घरदेशमा पाएको सम्मान, स्वतन्त्रता, निर्भयता आदि नयाँ भूमिमा खट्किन्छ । आफ्नो सीप, शिक्षा, दक्षता आदि पनि त्यहाँको कार्य वातावरणसँग नमिल्न सक्छ । त्यसैले स्थानीय समुदायको दाँजोमा आफूलाई हीन पाउँछ । डायस्पोरिक साहित्यमा यही हीनताबोध अनि त्यसैबाट उब्जिएको घरदेशको प्रेम प्रकट गरिएको हुन्छ ।

त्यस्तै डायस्पोरिक साहित्यमा नयाँ भूमिमा पुगदाको रोमाञ्चकताका साथै त्यहाँ अनुकूलित हुन नसक्दाको पीडालाई पोखिएको हुन्छ । परादेशीय हुनुको बाध्यता पनि पोखिएको हुन्छ । डायस्पोराको स्रष्टाको जीवन अनुभूति वा भावना दुई देश तथा संस्कृतिसँग जोडिएकोले साहित्यमा पनि त्यस्तै भाव आउछ जसलाई व्यक्त गर्न स्रष्टाले स्वैर कल्पना र स्वप्न लेखनको पनि प्रयोग गर्दछ । अपरिचयको क्षतिपूर्ति स्वरूप डायस्पोराहरू आफूलाई राष्ट्रिय तथा जातीय सीमा भत्काएर विश्व नागरिकको रूपमा पनि उभ्याउँछन् । त्यो विश्व नागरिकको आभाष दिने पात्रहरू पनि डायस्पोरिक साहित्यमा भेटिन्छन् । सुरु सुरुका डायस्पोरिक स्रष्टाहरूले मातृभाषाको प्रयोग गरेपनि बिस्तारै 'ठिमाहा' प्रकृतिको भाषाको प्रयोग र दोस्रो, तेस्रो पुस्ता पछिका लेखकहरूले नयाँ भूमिको राष्ट्रिय भाषाको पनि प्रयोग गर्न थाल्छन् ।

बेग्ला-बेग्लै देश तथा संस्कृतिद्वारा निर्मित विभिन्न डायस्पोरा, एकै जातिबाट बेग्ला-बेग्लै देश तथा संस्कृतिको मिश्रणद्वारा निर्मित अनेक डायस्पोरा, डायस्पोराको विकास अवस्था र डायस्पोराका स्रष्टाले आतिथेय भूमिमा पाएको सामाजिक स्तरले पनि डायस्पोरिक साहित्यमा प्रभाव पारेको हुन्छ । समग्रमा: डायस्पोरिक साहित्यलाई यसरी औल्याउन सकिन्छ ।

डायस्पोराको याथार्थिक जीवनको चित्रणमा कुनै न कुनै रूपमा पुख्यौली जातीय बिम्बहरूको प्रयोग भई स्वदेशीय र परादेशीय दुवै साहित्यिकता भन्दा भिन्न स्वाद दिने तर दुवै

देशीय अन्तर मिश्रण भएको डायस्पोरिक लेखकद्वारा लेखिएको साहित्य नै डायस्पोरिक साहित्य हो ।

२.४ नेपाली डायस्पोरा : परम्परा र साहित्य

डायस्पोरा शब्दको व्युत्पत्ति, उत्पत्तिगत अर्थ र सन्दर्भ वर्तमानमा यस शब्दले पाएको विस्तृति र विश्व साहित्यमा यसको उपस्थितिको जानकारीले नै सोही अनुरूप नेपाली भाषा साहित्यमा पनि पर्दापण गरेको अनुमान लगाउन सकिन्छ । नेपालीमा डायस्पोरालाई विकीर्णन, विस्थापन, निर्वासन, गैर आवासीय प्रवास/आप्रवास भन्ने शब्दहरूबाट अर्थ्याउन सकिने विज्ञहरूको मत छ । त्यसमा पनि नेपालीमा आप्रवास शब्द डायस्पोराको ठाउँमा प्रचलनमा ल्याइएको पनि छ । तर डायस्पोराको पूरा अर्थवहन यो शब्दले गर्न सक्दैन । त्यस्तै गोविन्दराज भट्टराईले ध्वनी साम्यताको आधारमा ट्याजेडीलाई त्रासदी भने जस्तै डायस्पोरालाई पनि देशपारीय भनी नेपालीकरण गर्ने कि भन्ने विद्वानहरूको प्रस्ताव आएको उल्लेख गरेका छन् । (खत्री, स्मरिका, २०६७ पृ. ९० ।) देशपारीय शब्दले पनि डायस्पोराको वर्तमान शाब्दिक मूल्यलाई बहन गर्न सक्छ जस्तो लाग्दैन । त्यसैले नेपाली भाषा साहित्यको अध्ययनमा डायस्पोरालाई जस्ताको तस्तै प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुन्छ र हुँदै आएको पनि छ ।

नेपाली डायस्पोरा निर्माण कहिले देखि भयो ? यो खोजीको विषय हो । हीरण्यलाल श्रेष्ठका अनुसार गोर्खाका राजा राम शाहको पालामा (वि.सं.१६२४) मा भूटान नरेश सावद्रुङ्ग गवाङ नामग्यालले उनको पिताको अस्ति राख्नको लागि चाँदीको स्तुप बनाउन नेपाली कालिगढहरू लगेका थिए र उनीहरू उतैको नागरिक भएर बसेका थिए । (लेकाली २०५९ पृ. ४३ ।) यो घटनालाई हेर्दा पनि नेपाली डायस्पोराको आयु ४०० वर्ष नाघि सकेको छ । त्यसपछि सुगौली सन्धिपछिको गोर्खा भर्ती र युद्ध लड्ने क्रममा विश्वका विभिन्न ठाउँमा छरिएका नेपालीहरू पनि छन् । भूटान, बर्मा, भारततिरका नेपाली डायस्पोराका इतिहास लाहुरे परम्परा भन्दा अगाडि पनि जान्छ । दक्षिण एसियाका विशेषतः भारततिरका नेपालीलाई डायस्पोरा मान्ने नमान्ने भन्नेमा विद्वानहरू बिच मतभेद छ । दक्षिण एसियाका नेपालीहरूलाई डायस्पोरा नमान्ने हो भने त नेपाली डायस्पोरा निर्माण भर्खर पहिलो पुस्तामा हिड्दै छ । कलिलो अवस्थामा छ । यस अवस्थामा लेखिएको साहित्यमा बढी नोस्टाल्जिया मात्र भेटिन्छ । वि.सं. १८७२ को सुगौली सन्धिमा नेपालले गुमाएको भु-भागदेखि बाहेकका भारतीय-नेपाली, भुटानी-नेपाली, बर्मा-नेपाली लगायतका अरू एसियाली देशहरूमा रहेका नेपालीहरू कुनै समयमा विविध कारणले नेपालबाट उछिट्टिएका नेपालीहरू हुन् । त्यसैले असली डायस्पोरा उनीहरू नै हुन् जसले धेरै पुस्ता पराई भूमिमा व्यतीत गरिसकेका छन् र उनीहरू नेपाली परम्परा अनुसार नै जीवन चलाई रहेका छन् ।

नेपाली डायस्पोराको निर्माण नेपाली साहित्यको थालनी भन्दा अगाडिदेखि भएको देखिन्छ । त्यस समयका डायस्पोराहरूले नेपाली लोक साहित्यसँगै लगेको र त्यसकै माध्यमबाट आफ्ना भावना पोख्ने गरेको अनुमान लगाउन सकिन्छ । त्यस्तै लिखित साहित्यमा रणशुर लिम्बूको **बर्माको सम्झना** (संस्मरण), मास्टर मित्रसेन, बहादुर सिंह बरालको गीत भजनहरू, तुलाचन आलेको सवाई, लील बहादुर क्षेत्रीको **बसाइँ** र **ब्रह्मापुत्रको छेउछाउ**, लैनसिंह वाइदेलको **मुलुक बाहिर**, रूप नारायण सिंहको **भ्रमर** विक्रमवीर थापाको **विगतको परिवेश भित्र**, गोविन्दराज भट्टराईको **मुगलान** आदि आख्यानानात्मक कृतिहरूमा नेपाली डायस्पोराको बिम्ब स्पष्ट देखिन्छ ।

डायस्पोरिक कोणबाट यी कृतिहरूको विश्लेषण सम्भव छ भलै सचेत रूपमा डायस्पोरिक साहित्य भनेर लेखिएको नहोस् । त्यहाँ अवचेतनबाटै अभिव्यक्त भएर आएको डायस्पोरिक गन्ध छ ।

नेपाली साहित्यमा स्पष्टतः डायस्पोरा शब्दको प्रचलन यही पछिल्लो दशकदेखि भएको हो । गोविन्दराज भट्टराईका अनुसार सन् १९९८ फेब्रुअरीदेखि यसको इतिहास आरम्भ हुन्छ । नेपाली भाषा, साहित्य एवं समाज विज्ञानका विशेष अध्येता प्रा. माइकल हटको **साउथ एसिया रिसर्च** मा प्रकाशित 'गोर्डङ्ग टु मुग्लान : नेपाली लिटरेरी रीप्रेजेन्टेशन अन्ड माइग्रेसन टु इन्डिया एण्ड भूटान' (१८-२-१९९८) नामक अनुसन्धानात्मक रचनामा लील बहादुर क्षेत्रीको **बसाइँ**, लैनसिंह वाङ्देल्को **मुलुक बाहिर**, गोविन्दराज भट्टराईको **मुग्लान**, कृष्ण धरावासीको **शरणार्थी** र ध्रुवचन्द्र गौतम र ध्रुव सापकोटाको (संयुक्त लेखन) **ज्याँगा**को प्रसङ्गलाई तथ्याङ्क बनाएर भारत र भूटानका नेपालीको ऐतिहासिक स्थिति र मानसिकताको अध्ययन गर्दै भूटानी-नेपालीको वर्तमान स्थिति देखाएको उल्लेख गरेका छन् र नेपाली साहित्यमा डायस्पोरा शब्द भित्र्याउने श्रेय माइकल हटलाई नै दिएका छन् । त्यसैगरी २०६० मा प्रकाशित **मुग्लान** उपन्यासको चौथो संस्करणको भूमिका लेख्दा नेपाली भाषामा डायस्पोरा शब्दको प्रथम प्रयोग गरेको उहाँको दावी छ । (खत्री, २०६८ पृ. ८-१० ।) यसरी नेपाली साहित्यको अध्ययनमा माइकल हटले डायस्पोरालाई अङ्ग्रेजी भाषामा र नेपाली भाषामा गोविन्दराज भट्टराईले प्रयोगमा ल्याएको देखिन्छ । त्यसपछिको समयमा गोविन्दराज भट्टराई, खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल्, नेत्र एटम, होमनाथ सुवेदी, कृष्ण बजगाई, लगायतका विद्वानहरू नेपाली डायस्पोरा सिद्धान्त र डायस्पोरिक साहित्यको विश्लेषणमा लगातार लागेको देखिन्छ । हाल त्रि.वि. मानविकी संकाय अन्तर्गत नेपाली विभागको स्नातक र स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रममा समावेश गरिनु अनि नेपाली शिक्षा केन्द्रीय विभाग तर्फको स्नातकोत्तर तहदेखि डायस्पोरिक कृति समावेश गरिनुले पनि नेपाली साहित्यमा डायस्पोरा अध्ययनले व्यापकता पाउदै गएको देखिन्छ । त्यस्तै नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानले पनि यो वर्ष कवि स्रष्टा दुवसु क्षेत्रीलाई डायस्पोरिक नेपाली कवितामा विद्वत वृत्ति प्रदान गरेर यसलाई अभै मौलाउने अवसर प्रदान गरेको छ । त्यस्तै अमेरिका लगायत विश्वका विभिन्न देशमा रहेका डायस्पोराहरूले पनि सङ्गठित रूपमा नेपाली डायस्पोरिक साहित्य सम्बन्धी विविध कार्यक्रम गर्दै आएको छ । पुरस्कारहरूको स्थापना गरेको छ । अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजको विश्वमा ७० भन्दा बढी देशमा च्याप्टर हुनुले पनि नेपाली डायस्पोराहरूको विश्व व्यापकता र सामूहिकतालाई उजागर गर्दछ । यस्ता संस्थाहरूले नेपाली डायस्पोरिक साहित्यको विकासको लागि विभिन्न कार्यहरू गर्दै आएको छ ।

तेस्रो परिच्छेद

बेलायती नेपाली साहित्यकारहरूको परिचय र तिनका कृतिका विवरण

३.१ बेलायती नेपाली डायस्पोराको ऐतिहासिक विकास

विश्व बजारमा पछिल्लो समयमा चलेको वस्तु, श्रम, पूँजी, प्रविधि आदिको निर्वाध आवागमनले निर्माण गरेको भू-मण्डलीकरण ज्ञानको खोजी, एक अर्को राष्ट्र बिचको अन्तर निर्भरता र अन्तर सम्बन्ध, वहुराष्ट्रिय कम्पनी तथा संस्थाको स्थापनाले पछिल्लो समयमा हरेक देशमा हरेक जातिको डायस्पोरा समुदाय निर्माण तीव्र छ । त्यसको कारण र प्रभावबाट नेपाल पनि अछुतो छैन । अध्ययन, रोजगार, पेशा-व्यवसाय, राजनैतिक शरणार्थी आदि विविध सिलसिलामा नेपालीहरू पनि विभिन्न मुलुकमा रहदै आएका छन् । नेपाली डायस्पोराहरू विश्वका विभिन्न मुलुकमा निर्माणको क्रममा छन् ।

बेलायती नेपाली डायस्पोराको एक मुख्य केन्द्र हो । सन् १९१४-१५ को नेपाल अङ्ग्रेज युद्ध पछिको सुगौली सन्धि, भारतमा उपनिवेश चलाउँदाको छिमेकी राष्ट्र, राणा शासकसँगको राम्रो सम्बन्ध, लाहुरेको नाममा जनशक्ति प्रवाह, पहिलो दैत्य सम्बन्ध स्थापना भएको राष्ट्र, बी. बी. सी. नेपाली सेवाको सञ्चालन आदि विविध कारणले बेलायत र नेपालको सम्बन्ध पहिलेदेखि नै निकट रही आएको छ । यही सम्बन्धको कारण नेपाली डायस्पोराको एक मुख्य केन्द्र बेलायत रहेको छ ।

बेलायती भूमिमा नेपाली जातिको उपस्थिति वि. स. १८७२ को सुगौली सन्धिपछि लाहुरेको नाममा नै हो । तत्कालीन ब्रिटिसले भारतमा इस्टइण्डिया कम्पनी सरकारको नाममा उपनिवेश चलाइरहेको थियो । सन् १८१४-१५ को नेपाल-अङ्ग्रेज युद्धमा नेपाली सेनाको बहादुरीलाई आफ्नै अगाडि देखेको ब्रिटिसले १५ मे १८१५ मा ब्रिटिस कमान्डर जनरल अक्टरलोनी र नेपालका सेनाध्यक्ष अमर सिंह थापा बिच गोर्खा भर्तीको विषयमा सहमति भएको थियो । (के. सी., २०६२ पृ. ६० ।) यहीँबाट नेपालीहरू लाहुरेको नाममा अङ्ग्रेजलाई सेवा दिन थालेको देखिन्छ । तर त्यतिखेर भारतीय भूमिमा मात्र नेपाली मूलका सेनाहरू रहेका थिए । भारतीय भूमिबाटै नेपाली मूलका सेनाले पहिलो र दोस्रो विश्वयुद्ध संसारका विभिन्न स्थानमा लडेका थिए । दोस्रो विश्वयुद्धपछि भारतीय स्वतन्त्रता सङ्ग्राम चल्थो र सन् १९४७ मा भारत स्वतन्त्र भएपछि नेपाल, भारत र अङ्ग्रेजको त्रिपक्षीय सम्झौता भएपछि आधा जस्तो नेपाली मूलका सेनाहरूलाई अङ्ग्रेजले उतै लगेर गयो । (के. सी., २०६२ पृ. ६ ।) यसरी सेनाको रूपमा प्रारम्भिक नेपालीहरू बेलायत छिरेको प्रष्ट हुन्छ । सेना बाहेकका नेपालीहरू बेलायती भूमिमा जाने मौका २००७ सालको प्रजातन्त्र स्थापनापछि मात्र मिलेको हो । त्यो भन्दा अगाडि भ्रमणको सिलसिलामा राणा प्रधानमन्त्रीहरू जङ्गबहादुर राणा, चन्द्र शमशेर जबरा र उनका सहयोगीहरू बेलायत गएका थिए । प्रजातन्त्रको स्थापना पश्चात सर्वसाधारण नेपालीहरूलाई पनि अध्ययन, काम, शरणार्थी आदि रूपमा दुरदराजसम्म छरिने मौका मिल्यो । त्यस्तै बेलायतमा नेपाली राजदुतावासको स्थापना, बी.बी.सी. मा नेपाली सेवाको प्रारम्भ आदि कारणले विस्तारै बेलायतमा नेपाली समुदायको उपस्थिति बाक्लै गयो । पछिल्लो समयमा विद्यार्थी र राजनीतिक शरणार्थीहरू पनि गए । रुपक श्रेष्ठ र अन्यका अनुसार बेलायतमा नेपालीहरू १९७० को दशकदेखि फाट्टफुट्ट कामको सिलसिलामा आएका पनि १९९० को दशकबाट विद्यार्थीहरू राजनीतिक शरणार्थीहरू र २०००

पछि, बेलायती सरकारले भूतपूर्व ब्रिटिस गोर्खाहरू र तिनका परिवारहरूलाई आवासको लागि अनुमति दिएपछि उनीहरूको बसाइँ सराईले बेलायतमा नेपाली डायस्पोरा फैलिएको पाइन्छ । (राई, **वाङमय**, २०६८ पृ. ३२ ।) विशेषतः सन् १९९७ भन्दा पछाडि सेवा निवृत्त हुने ब्रिटिस गोर्खा सैनिक र तिनका परिवारलाई बेलायतमा आवासको अनुमति सन् २००० मा दिएपछि नै बेलायतमा नेपाली डायस्पोराको सङ्ख्यामा वृद्धि भएको हो । सन्तानको भविष्य, सेवा सुविधाको सुगमता, नेपालको राजनीतिक अस्थिरता प्रतिको वितृष्णा आदिको कारणले धेरै भूपू. ब्रिटिस गोर्खा सैनिक र तिनका परिवार त्यहाँ स्थानान्तरण भए । त्यसपछि हङ्कङ्का नेपाली डायस्पोराहरूले पनि बेलायत आउन पाए र प्रायः हङ्कङ्का अधिकांश नेपालीहरू पनि बेलायतमा बसाइँ सरेका छन् । भन्डै एकलाखको सङ्ख्यामा बेलायतका विभिन्न ठाउँहरूमा छरिएर रहेका नेपालीहरू आ-आफ्नै जातीय, क्षेत्रीय, पेशागत र राजनीतिक आधारमा सङ्घ, संस्थाहरूमा आवद्ध छन् । (राई, **वाङमय**, २०६८ पृ. ३३ ।) यसरी बेलायतमा नेपाली डायस्पोराहरूको सङ्ख्या दिनानुदिन बढ्दै गइरहेको छ भने जातीय पहिचान जगेर्ना गर्नको लागि पनि बेलायती नेपाली डायस्पोराहरू एकत्रित रूपमा सक्रिय छन् । दशैं, तिहार, साकेला, माघे सङ्क्रान्ति, म्हः पूजा, इही, रामनवमी, शिवरात्री, नयाँ वर्ष जस्ता नेपाली चाडपर्वहरू विभिन्न कार्यक्रम गरी मनाउने तथा साहित्यिक साँस्कृतिक कार्यक्रमहरू पनि बेला बेलामा आयोजना गरी त्यहाँ आफ्नो पहिचान स्थापित गर्ने काम हुदै आइरहेको छ । त्यस्तै स्थानीय स्तरमा नेपाली समुदायले विभिन्न क्षेत्रमा राम्रो उपस्थिति देखाउन थालेको छन् । व्यापार-व्यवसाय सञ्चालनदेखि स्थानीय राजनीतिमा पनि नेपालीहरूको पहुँच पुग्दै गएको छ । बेलायतको विभिन्न स्थानमा नेपालीहरूद्वारा होटल सञ्चालन, न्यूजसप, मासु पसल, कलेज सञ्चालन, व्यापार-व्यवसायदेखि नेपाली मूलका धनबहादुर गुरुङ्ग फोस्टनबाट नगरपालिका सदस्य चुनिनु, यसका केही ज्वलन्त उदाहरणहरू हुन् ।

३.२ बेलायती नेपाली साहित्यको परम्परा र गतिविधि

बेलायतमा नेपालीहरू प्रारम्भमा ब्रिटिस गोर्खा सैनिकको रूपमा गएका हुन् । वि.स. १८७२ को सुगौली सन्धिले इस्टइण्डिया कम्पनी सरकारमा र सन् १९४७ को त्रिपक्षीय सम्झौताले नेपालीहरू सेनाको रूपमा बेलायत भूमिमा पुगे र तत्कालीन अङ्ग्रेज शासकलाई सेवा प्रदान गरे । भारत स्वतन्त्र हुनु भन्दा अगाडि नै नेपाली सेनाहरूले अङ्ग्रेज पक्षबाट विश्वका विभिन्न ठाउँमा प्रथम तथा द्वितीय विश्वयुद्ध लडे । लाहुरेहरूले युद्धताकाका अनुभूतिजन्य पीडाहरूलाई पत्रमाफत व्यक्त गर्ने गर्दथे र ती साहित्यिक गुणले युक्त रहेका छन् । (वन्त, **हिमाल**, वर्ष ५ अंक ४ ।) वि.सं. १८०९/१० तिरको **जङ्गबहादुरको बेलाइत यात्रा** निबन्ध बेलायतको बारेमा लेखिएको पहिलो कृति हो । सन् १९१३ मा कलकत्ता बाट प्रकाशित सेरसिंह राना मगरको **मेरो लन्दन राजतिलक यात्रा** सर्वसाधारण (लाहुरे) को यात्रा विवरणको कृति हो । (राई, **रावासावा जर्नल**, २०६८ पृ. ७५ ।) यी साहित्यिक कृतिहरू बेलायतको बारेमा लेखिएका प्रारम्भिक चरणका कृतिहरू भएपनि ती छोटो भ्रमणको अवस्थामा लेखिएको यात्रा दैनिकी साहित्य हो ।

नेपाली भाषीहरू बेलायतमा नै डायस्पोरा भएर साहित्य लेख्ने काम भन्ने सन् १९६० को दशकपछि हुन थाल्यो । अध्ययन र रोजगारको सिलसिलामा नेपालीहरू बेलायतमा प्रवेश गर्न थालेपछि र गोर्खा भर्तीमा केही पढे लेखेका व्यक्तिहरू छिर्न थालेपछि नेपाली साहित्य त्यस भूमिमा कोरिन थालियो । प्रा.डा. सुषमा आचार्यका अनुसार सन् १९६० मा **यती** पत्रिकाको प्रकाशन र सन् १९६९ मा बी.बी.सी. नेपाली सेवाको सुरुवातले त्यहाँ नेपाली साहित्यको विकासमा तीव्रता दिलायो । (राई, **वाङमय**, २०६८ पृ. ५६ ।) त्यसो त सन् १९४७ देखि सिङ्गापूरबाट प्रकाशित **पर्वते**

नामक गाखा सैनिकको मुखपत्रको रूपमा प्रकाशित पत्रिकामा पनि बेलायतमा रहेका गोर्खा सैनिकहरूको साहित्यिक रचनाहरू प्रकाशित हुन्थ्यो । (राई, शोधपत्र, २०६८ पृ. ११ ।) यी पत्रिकाहरूको अलवा **सगरमाथा टाइम्स, लालीगुराँस, नेपाली पत्र** आदि पत्रिकाहरूको प्रकाशनले त्यहाँका डायस्पोरा नेपाली साहित्यकारहरूको भावनालाई मुखरित हुने अवसर प्रदान गर्‍यो । कतिपय स्रष्टाहरू त नेपालमा नै स्थापित भएका र विविध कारणवस बेलायत गएर बसेकाहरू पनि छन् । ती साहित्यकारहरूले पनि नेपाली साहित्य लेखनलाई निरन्तरता दिएका छन् । त्यस्तै कतिपय साहित्यकारहरू बेलायतमा केही वर्ष बसेर त्यहाँको बारेमा राम्रो साहित्य लेखेर फर्किने पनि छन् । तारानाथ शर्माको **बेलाइत तिर बरालिदा** (वि.सं. २०२५/२६) निबन्ध कृति त्यस्तो एक उत्कृष्ट कृति हो । हिजोदेखि आजसम्म ईश्वर मानन्धर, सुरेशजङ्ग शाह, हरिसिंह थापा, हरि विभोर कार्की, होम परिवार, डा. राघव प्रसाद धिताल, खगेन्द्र नेपाली, रक्ष राई, विश्वासदीप तिगेला, काङ्माङ् नरेश, दयाकृष्ण राई, प्रेणा थापा, जया राई आदि थुप्रै साहित्यकारहरूले नेपाली भाषा साहित्यको विकासको लागि बेलायतको डायस्पोराबाट योगदान पुर्‍याई रहेका छन् । बेलायतमा डायस्पोरा जीवन बिताउने नेपाली र नेपाली भाषा साहित्यलाई माया गर्ने विदेशी साहित्यकारहरू टी. डब्लु. क्लर्क, डा. माइकल हट, डा. भेलरी इन्चली आदिले गर्दा बेलायतमा नेपाली साहित्यले भाङ्गिने मौका पाएको छ ।

३.२.१ संस्थागत रूपमा साहित्यिक गतिविधि

नेपाली डायस्पोराहरूले बेलायतमा विभिन्न संस्थाहरूको स्थापना गरी पुस्तक प्रकाशन, पुरस्कार तथा सम्मान प्रदान गर्दै आएका छन् । उनीहरूले संस्थागत रूपमा तथा वेब साइट अनलाइनबाट पनि साहित्यिक गतिविधिहरू सञ्चालन गर्दै आएका छन् । बेलायतमा स्थापना भएका साहित्यिक सङ्घ संस्था तथा वेबसाइटहरू निम्न लिखित छन् ।

- (क) यती नेपाली एसोसिएसन (स्था. सन् १९६०) (शाह, २०६५ पृ. १२० ।)
- (ख) नेपाली साहित्य विकास परिषद (स्था. सन् १९९५) (राई, **वाङ्मय**, पृ. ३३ ।)
- (ग) नेपाली साहित्य परिषद (स्था. सन् १९९७)
- (घ) प्रवासी नेपाली साहित्य समाज (स्था. सन् २००१) (राई, शोधपत्र, २०६८ पृ. १३ ।)
- (ङ) अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज बेलायत च्याटर (स्था. सन् २००४) (राई, **वाङ्मय**, पृ. ३३ ।)
- (च) नेपाली कला साहित्य सङ्गीत मञ्च (स्था. सन् २००६)
- (छ) नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान (स्था. सन् २००६/२००७)
- (ज) खोटाङ् प्रतिभा पुरस्कार
- (झ) भोजपुर प्रतिभा पुरस्कार गुठी (राई, शोधपत्र, २०६८ पृ. १३ ।)
- (ञ) विश्व नेपाली साहित्य महासङ्घ (स्था. सन् २०१०)
- (ट) साहित्य संगालो डट कम (स्था. सन् २०१०) (राई, **वाङ्मय**, पृ. ३३ ।)
- (ठ) साहित्यघर डट कम / नेपाली लिटरेचर डट कम (विश्वासदीप तिगेला द्वारा सञ्चालित)
- (ड) अनलाइन लिटरेचर डट कम (केदार सुनवार द्वारा सञ्चालित)
- (ढ) अजम्बरी डट कम (भूमिराज राईद्वारा सञ्चालित)
- (ण) इनसरिड डट कम (मणी वाङ्देल्द्वारा सञ्चालित)
- (त) नेपाली कविता डट कम

- (थ) जन चौतारी डट कम (राई, शोधपत्र, २०६८ पृ. १३।)
 (द) कोसेली नेपाली साँस्कृतिक परिवार (स्था. सन् १९८६)
 (ध) नेपाली कलाकार सङ्घ (स्था. सन् १९९७) (शाह, २०६५ पृ. ९६।)

यी संस्थाहरू सबै अस्तित्वमा भए पनि सबै सक्रिय भने देखिदैनन् । (राई, शोधपत्र, २०६८ पृ. १३।) यती नेपाली एसोसिएसनले विभिन्न साहित्यिक कार्यक्रमहरू गर्नुका साथै कृतिहरूको प्रकाशन पनि गर्दै आएको छ । यस संस्थाले बेलायतका मात्र नभएर नेपालका स्रष्टाहरूको कृतिहरू पनि प्रकाशन गरिदिएको छ । गोपाल पराजुलीको **समयको प्रस्थान** यतीले नै प्रकाशन गरेको काव्य हो । प्रा. डा. शुषमा आचार्यले **वाङ्मय**मा प्रकाशित लेखमा नेपाली साहित्य विकास परिषद यु.के. ले बेलायतमा बसेर नेपाली भाषाको सेवा गर्ने व्यक्ति र कुटुनीतिज्ञलाई गोल्ड मेडल अवार्ड प्रदान गरी अनुकरणीय कार्य गर्ने गरेको कुरा उल्लेख गरेका छन् । (राई, **वाङ्मय**, २०६८ पृ. ५६।) नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान बेलायतले नेपाली साहित्यमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याउनेलाई सम्मान र उत्कृष्ट साहित्य साधना गर्नेलाई पुरस्कार (१ लाख १ हजार, १ सय) वार्षिक रूपमा प्रदान गर्दै आएको छ । यसका साथै साहित्यिक पुस्तकहरू पनि प्रकाशन गर्दै आएको छ । (राई, शोधपत्र, २०६८ पृ. १३।) बेलायतमा मुख्य रूपमा साहित्यिक गतिविधि गर्ने संस्थाको रूपमा अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजको बेलायत च्याप्टर रहेको छ । डा. रुपक श्रेष्ठ र अन्यका अनुसार सन् २००४ मा स्थापना भई अहिले तेस्रो कार्यकालमा हिँडिरहेको यस संस्थाले सन् २००९ मा देवकोटाको सतवार्षिकी, २०११ मा पारिजात जयन्ती विशेष रूपले धुमधामसँग मनाएको थियो । त्यस्तै हरेक महिनाको पहिलो सनिबार मासिक साहित्यिक कार्यक्रम गरी सन्ध्यामा नायक/नायिकाका प्रकाशोन्मुख कृतिहरूमाथि समालोचना र छलफल गरी स्रष्टाहरूलाई अभूँ मुखरित हुन सहयोग गर्दै आएको छ । (राई, **वाङ्मय**, २०६८ पृ. ३७।) यस शाखाले विश्वभरि छरिएर रहेको नेपाली वाङ्मयका उत्कृष्ट स्रष्टाहरूको सम्मान पनि गर्दै आएको छ । साहित्यकार तथा समालोचक डा. गोविन्दराज भट्टराईलाई २२ अगष्ट २००८ मा, कृष्णचन्द्रसिंह प्रधानलाई २५ अक्टुबर २००८ मा अनेसास बेलायत शाखाले यसरी नै सम्मान गरेको थियो । नेपाली साहित्य विकास परिषदसँग संयुक्त कार्यक्रमको आयोजना गरी अनेसासका संस्थापक अध्यक्ष होमनाथ सुवेदीलाई १४ मार्च २०१० मा साहित्यकार तथा भाषाविद कृष्णप्रसाद पराजुलीलाई १७ मार्च २०१० मा सम्मान गर्‍यो । १०१ औं देवकोटा जयन्तीका अवसरमा साहित्यकारद्वय डा. देवी प्रसाद सुवेदी र विश्वविमोहन श्रेष्ठको सम्मान एवम् बी.बी.सी. नेपाली सेवाका पूर्व प्रमुख खगेन्द्र नेपालीलाई २०१० मा विभिन्न ऐतिहासिक साहित्यिक कृतिहरूलाई स्वराङ्कन गराई नेपाली साहित्यलाई नयाँ गति दिएवापत गरिएका सम्मानहरू केही उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ । (राई, **वाङ्मय**, २०६८ पृ. ३९।)

यस संस्थाले पनि विभिन्न स्रष्टाका साहित्यिक कृतिहरू प्रकाशन गर्दै आएको छ । गएको वर्षमात्र यस संस्थाले विभिन्न विधाका आठवटा साहित्यिक कृतिहरू प्रकाशन गरेको छ । अनेसासले प्रत्येक दुई वर्षमा अन्तराष्ट्रिय साहित्य सम्मेलन सन् २००९ देखि गर्दै आएको छ । त्यसको दोस्रो सम्मेलनको आयोजना भव्यताका साथ २०११ मा अनेसास बेलायत च्याप्टरले अनेसासको क्षेत्रीय उपाध्यक्ष जया राईको मूल संयोजकत्वमा सम्पन्न गरेको छ ।

केदार सङ्केत र विश्वासदीप तिगेलाले अनलाइन वार्षिक कविता प्रतियोगिता विश्वव्यापी रूपमा सञ्चालन गर्दै आएका छन् । त्यस्तै विश्वासदीप तिगेलाले **आतङ्कको छायाँ मुनी** (राजकुमार दिक्पालको कथा सङ्ग्रह), **जीवन काँडा कि फूल** (भ्रमक घिमिरेको आत्माकहानी)

लगायतका ६ वटा कृति प्रकाशन गरिएका छन् । (राई, शोधपत्र, २०६८ पृ. १३ ।) यसरी बेलायतमा बस्ने नेपाली डायस्पोराहरूले नेपाली भाषा साहित्यको श्रीवृद्धिको लागि संस्थागत तथा व्यक्तिगत रूपमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै आएका छन् ।

३.२.२ बेलायतबाट नेपाली पत्र पत्रिकाको प्रकाशन

साहित्यको विकासको लागि पत्र पत्रिकाको योगदान महत्त्वपूर्ण हुन्छ । बेलायती नेपाली डायस्पोराहरूको सिर्जनालाई उजागर गर्नका लागि त्यहाँ प्रकाशित विभिन्न पत्र पत्रिकाको योगदान महत्त्वपूर्ण छ । साहित्यका विभिन्न विधाहरूका साथै समाचारलाई पनि समेटेर विभिन्न समयदेखि पत्रिकाहरू प्रकाशन भएका छन् । सन् १९६० देखि प्रकाशन प्रारम्भ भएको **यती पत्र** बेलायतबाट प्रकाशित पहिलो नेपाली पत्रिका हो । यो युकेको यती नेपाली संस्थाको समाचार र साहित्य प्रधान संस्थागत चौमासिक पत्रिका हो । (सुवेदी, २०६५ पृ. ४०।) **यती पत्र**पछि पनि बेलायतबाट विभिन्न पत्रिकाहरू प्रकाशित भएका छन् । तिनका विवरण निम्नानुसार छन् ।

- (क) यती पत्र (सन् १९६०)
- (ख) सगरमाथा टाइम्स (सन् १९९२)
- (ग) लाली गुराँस (सन् १९९५) (सुवेदी, २०६५ पृ. ४०)
- (घ) नेपाली पत्र
- (ङ) नेपाली सन्देश
- (च) प्रवासी वेदनाका आवाजहरू (२०५६)
- (छ) साप्सुको छाल (?) (राई, शोधपत्र, २०६८ पृ. १२ ।)
- (ज) लण्डन पोष्ट
- (झ) कोसेली (साँस्कृतिक पत्रिका, सन् २००३) (शाह, २०६५ पृ. ९५ ।)

यी पत्रिकाहरूले बेलायती नेपाली साहित्यको विकासको लागि महत्त्वपूर्ण कार्य गर्दै आएका छन् । साहित्यका विभिन्न विधाको रचनाहरूलाई प्रकाशन गर्नुका साथै प्रकाशित रचना कृतिको समालोचनालाई पनि यी पत्र पत्रिकाहरूले स्थान दिदै आएका छन् । पुस्तककार रूपमा आफ्नो रचनाहरू पाठक सामु ल्याउन विविध समस्या भेल्लै गरेका स्रष्टाहरूलाई पाठक सामु पुऱ्याउने काम यिनै पत्र पत्रिकाहरूको रहेको छ । नयाँ तथा पुराना पाँच दर्जन भन्दा बढी बेलायतमा रहने साहित्यकारहरूले यी पत्र पत्रिकाका माध्यमबाट आफ्ना साहित्यिक अभिव्यक्तिहरू पाठक सामु पुऱ्याई रहेका छन् । समाचारका साथै नेपाली कला, साहित्य, संस्कृतिको विदेशी भूमिमा उत्थान तथा संरक्षणको लागि यी पत्रिकाहरूको योगदान महत्त्वपूर्ण छ ।

३.३ बेलायती नेपाली साहित्यकाहरूको परिचय

नेपाली डायस्पोरिक साहित्यको विकासमा बेलायती नेपाली डायस्पोराहरूको उल्लेखनीय भूमिका छ । लाहुरेहरूले छिटफुट रूपमा पहिलेदेखि नै बेलायतबाट नेपाली साहित्यको रचना गर्दै आए पनि साहित्य लेखनको तीव्रता भने केही पछिल्लो दशकदेखि हुँदै आएको छ । विशेषतः संस्थाहरूको विकास, पत्र पत्रिकाको थालनी र बेलायतमा नेपाली डायस्पोराको ठूलो सङ्ख्याले त्यहाँ नेपाली साहित्य लेखन फस्टाएको देखिन्छ । ईश्वर मानन्धर, होम परिवार, हरिसिंह थापा, सुरेशजङ्ग शाह, डा. राघव प्रसाद धिताल, डा. रूपक श्रेष्ठ, गोपीकृष्ण प्रसाई, टंक वनेम, प्रेणा थापा, मिजास तेम्बे, काङ्माङ् नरेश लगायत पाँच दर्जनभन्दा बढी साहित्यकारहरूले विभिन्न

विधामा कलम चलाएका छन् । उनीहरूको विभिन्न विधाका साहित्यिक कृतिहरू प्रकाशित छन् । त्यस्तै फुटकर रूपमा लेख्ने साहित्यकारहरू पनि त्यतिकै सङ्ख्यामा छन् । ती साहित्यकारहरू निम्न अनुसार उल्लेख गरिएका छन् । यी साहित्यकारहरूको परिचय शोधकार्यका लागि तयार पारिएको व्यक्तिगत विवरण फारम, सम्बन्धित व्यक्तिसँग टेलिफोन, इमेल तथा फेसबुक, 'नेपाली साहित्यमा ब्रिटिस गोर्खा सैनिकको योगदान' शीर्षकको पुरण राईको अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, सुरेशजङ्ग शाह द्वारा लिखित यु.के. नेपाली परिचय, बेलायती कवि काङ्गमाङ्ग नरेशबाट प्राप्त जानकारी र उनीहरूको कृतिहरूमा उल्लेख भए अनुसार उपलब्ध भए बमोजिम राखिएका छन् ।

(१) अन्जान प्रतिकार

जन्म र जन्म स्थान	पौवा सरताप गा.वि.स. वार्ड न. १ पाँचथर, मेची
पेशा/संलग्नता	ब्रिटिस गोर्खा सैनिक
प्रकाशित कृति	कविता सङ्ग्रह-बौलाहा मान्छेको खोजी (वि.स. २०५६)

(२) आनन्द रानोहोच्छा राई/आनन्द राई

जन्म र जन्म स्थान	वि.स. २०३७ माघ २८ गते, निर्मली डाँडा, लामुख -६ खोटाङ
शिक्षा	स्नातक
पेशा र संलग्नता	ब्रिटिस गोर्खा सैनिक, प्रवासी बेदनाका आवाजहरू (सम्पादक), प्रवासी साहित्य समाज, बेलायत, बुनाई (सदस्य)सम्मान /पुरस्कार प्र.ने.सा.स. र प्र.वे.आ. को कविता गोष्ठी, (तेस्रो वि.स. २०५९)
प्रकाशित कृतिहरू	कविता सङ्ग्रह- आँसुको दोभान (संयुक्त, वि.स. २०६१) मुक्तक सङ्ग्रह- मनोवाद (वि.स. २०६८)

(३) ईश्वरचन्द्र राई / ईश्वर चाम्लिङ

जन्म र जन्म स्थान	वि.स. २०३३ भदौ १६, विजय खर्क - ८ बसेरी खोटाङ
बुबा-आमा	बिराधन राई, रूपा लक्ष्मी राई,
शिक्षा	स्नातक
पेशा र संलग्नता	ब्रिटिस गोर्खा सैनिक, प्रवासी बेदनाका आवाजहरू (सम्पादक १९९९-२००१) नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान बेलायत (संस्थापक सदस्य) प्रवासी साहित्य समाज बेलायत, बुनाई (संस्थापक सचिव, सन् २००३) खोटाङ समाज यु.के. (संस्थापक महासचिव, २००६) ग्लोबल हाई फोटोग्राफि क्लब (फाउन्डर) आदिवासी गीतकार समाज (आजीवन सदस्य)
प्रकाशित कृतिहरू	गीति सङ्ग्रह - स्पन्दित प्रवास (२०६६), स्पन्दन (गीति एल्बम), पश्चाताप (चलचित्र लेखन)

(४) ईश्वर मानन्धर

जन्म र जन्म स्थान	वि.स. १९८८ श्रावण ८ (२३ जुलाई सन् १९३९) सप्तरी राजविराज, सगरमाथा
शिक्षा	आई. ए.

प्रकाशित कृतिहरू

लण्डनदेखि बढीनाथसम्म (यात्रा संस्मरण २०५२),
अपरितुष्टी (लघु उपन्यास २०५८), कैदीको पत्र (कथा
सङ्ग्रह २०५९)

रित्तो क्यानभास (कविता सङ्ग्रह, २०६०), अर्न्तभावना (कविता सङ्ग्रह, २०६१) ठट्यौली (हाँस्यव्यङ्ग्यको सङ्गालो, २०६५) स्मृतिका पानाहरू (कथा, निबन्ध, संस्मरण र कविताहरूको सङ्गालो २०६५), म, आकास र ताराहरू (कविता सङ्ग्रह, २०६८)

ठट्यौली (हाँस्यव्यङ्ग्य सङ्गालो भाग -२, २०६८)

पदक तथा सम्मान

प्रबल गोर्खा दक्षिणबाहु (२०५६), स्वर्णपदक, (२०५२) ,
अन्तराष्ट्रिय नागरिक स्वर्ण सम्मान (२०६१), कदर सम्मान तथा अभिनन्दन पत्रहरू सप्तरी समाज राजविराज नेपाल, इलिंगवोरो अफ लण्डन, नेपालिज केटरर एसोसिएसन यु.के. र लण्डन स्थित विभिन्न सामाजिक सङ्घ संस्थाहरूबाट सम्मान तथा प्रशंसापत्रहरू प्राप्त ।

पेशा र संलग्नता

२०१४-२०२० सम्म सप्तरी, राजविराज र बाँके-वर्दीया-नेपालगञ्जमा गोश्वारा अड्डाहरूमा पर्सनल असिस्टेन्ट पदमा रही कोशी प्रोजेक्ट तथा जिल्ला विकास कार्यमा संलग्न, २०२७-२०४५ सम्म बी.बी.सी. नेपाली सेना लण्डनमा प्रश्नोत्तर तथा अन्य कार्यक्रमहरूमा संलग्न, २०२६ सालमै लण्डन स्थित क्वालिटी इन्डियन रेष्टुराँमा मेनेजर, २०३३ सालदेखि एकल स्वामित्वमा नटराज नेपाली रेष्टुराँ नामाकरण गरी लण्डनमा पहिलो नेपाली रेष्टुराँको रूपमा नेपाली परिकार प्रचार गर्ने पहिलो नेपाली, २०५७ मा रेष्टुराँ विक्रि गरी व्यापारिक जीवनबाट अवकाश, ब्रिटेन-नेपाल सोसाइटी, यती नेपाल एसोसिएसन, कोसेली म्यूजिकल ग्रुप, नेपाली साहित्य विकास परिषद यु.के. र नेपालीज केटरर एसोसिएसन यु.के.को सल्लाहकार, अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज यु.के. च्याप्टरको आजीवन सदस्य र सल्लाहकार,

(५) कुमार ईस्बो

जन्म र जन्म स्थान

शिक्षा

प्रकाशित कृति

(६) केदार सुनुवार

साहित्यिक नाम

जन्म र जन्म स्थान

वि.सं. २०२९ वैशाख ७, हाङ्गपाङ्ग, ताप्लेजुङ्ग

आई. कम.

कविता सङ्ग्रह - फूलहरू (२०६०)

केदार संकेत

वि.सं. २०२६ रामेछाप, रस्वाले -९जनकपुर

शिक्षा	स्नातक
पेशा र संलग्नता	ब्रिटिस गोर्खा सैनिक, किराँत सुनवार सेवा समाज बेलायत (सचिव, सन् २००७-२००९), अन्तराष्ट्रिय नेपाल साहित्य समाज बेलायत च्याप्टर (सदस्य), विश्व नेपाली साहित्य महासङ्घ केन्द्रीय समिति (सदस्य), तो सेल फु, मासिक पत्रिका (सह-सम्पादक)
प्रकाशित कृतिहरू	कविता सङ्ग्रहहरू-आफै जलेको देश (२०६४), नियात्रा सङ्ग्रह- एथेन्सको भरी (वि.सं.२०६४) हाइकु सङ्ग्रह - पैयुँका फूलहरू
(७) कोमल मल्ल श्रेष्ठ	
जन्म र जन्म स्थान	सन् १९६०, सिलगढी बजार, डोटी, सेती अञ्चल
बुबा-आमा	स्व. कृष्ण प्रसाद श्रेष्ठ मल्ल, स्व. खड्ग कुमारी श्रेष्ठ मल्ल
शिक्षा	वि. एल. (त्रि. वि. नेपाल) एम.ए. (सी.पी. लण्डन)
पुरस्कार	:साहित्यिक प्रतियोगिताहरूमा विभिन्न समयमा प्रथम,द्वितीय,तृतीय र सान्त्वना आदि पुरस्कार र प्रमाणपत्रहरू
संलग्नता	नेपाली साहित्य विकास परिषद यु.के. (सह-अध्यक्ष छैठौँ कार्य समिति) कोहिनर ल फर्म काठमाडौँ (संस्थापक अध्यक्ष) लालिमा त्रैमासिक पत्रिका नेपाल (संस्थापक सदस्य)
प्रकाशित कृतिहरू	गीति एल्बम - इच्छा, कविता सङ्ग्रह -तमासुक(?),फिराद पत्र(?),नेताहरुको महङ्गो बजार(?)
(८) गणेश कुमार राई/ गणेश राई	
जन्म र जन्म स्थान	वि.सं. २०१७ चैत्र १, डम्बर्खु शिवालय-१ हाँडीखोला, खोटाङ्
बुबा-आमा	क्या. डिक ब. राई, दौलयी राई
शिक्षा	एस.एल.सी. (दोस्रो श्रेणी, २०३४)
पेशा र संलग्नता	ब्रिटिस गोर्खा सैनिक, किराँत राई यायोख्खा हङ्कङ् (सदस्य, सन् २०००-२००५), गोर्खा भू.पू. सैनिक सङ्गठन (सदस्य, २०००-हालसम्म), रावासावा प्राज्ञिक समाज (संस्थापक सदस्य, (सन् २००७), खोटाङ् विकास मञ्च (सदस्य, सन् २००७ -हालसम्म), खोटाङ् सेवा समाज (सचिव, सन् २००८-हालसम्म), अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज बेलायत च्याप्टर (उपाध्यक्ष, २००८- हालसम्म), नेपाल प्रतिभा प्रतिष्ठान (साहित्य विभाग, बेलायत अध्यक्ष, सन् २००८-हालसम्म), किराँत राई यायोख्खा नेपाल (विशिष्ट संरक्षक सदस्य, सन् २००९)

प्रकाशित कृतिहरू

कविता सङ्ग्रह-राइफलले फलाकेको जिन्दगी (वि.सं. २०६३) उपन्यास -राइफलको नालबाट जीवन नियाल्दा (वि.सं. २०६२) युद्ध एम्बुसमा राइफलको सङ्गीत (वि.सं. २०६६) राइफलको मूर्च्छना (वि.सं. २०६८)

(९) गोकुल भण्डारी

जन्म र जन्म स्थान

बुबा-आमा

शिक्षा

पुरस्कार / सम्मान

संलग्नता

१७ सेप्टेम्बर, १९६७, रूपाकोट, गुल्मी

दिवाकर भण्डारी, भूमकला भण्डारी

वि.एस्सी. / कम्प्युटर डिप्लोमा

साहित्य सिर्जना सम्मान पत्र

नेपाली साहित्य विकास परिषद यु.के.(कोषाध्यक्ष , २००७-२००९)

प्रकाशित कृति

कविता सङ्ग्रह - देशभित्र देशबाहिर,(?) निबन्ध सङ्ग्रह - मान्छे केसाकेसामा (सन् २००५)

(१०) गोपाल प्रसाद पौड्याल

जन्म र जन्म स्थान

बुबा-आमा

शिक्षा

पुरस्कार / सम्मान

पेशा / संलग्नता

वि.सं. २०१९ असार २१, महादेवस्थान -२ धाईटार, काभ्रेपलाञ्चोक, वागमती अञ्चल

उमाकान्त पौड्याल, मीनाकुमारी पौड्याल

स्नातक

विविध प्रशंसापत्रहरू

व्यापार व्यवसाय, यती नेपाली एसोसिएसन यु.के. (पूर्व उपाध्यक्ष, विसौ केन्द्रीय कार्य समिति) नेपाली साहित्य विकास परिषद यु.के. (पूर्व सचिव, १९९९ - २००१), कोसेली नेपाली सांस्कृतिक परिवार यु.के. (पूर्व सल्लाहकार २००३-२००५), सगरमाथा टाइम्स (संस्थापक तथा पूर्व सम्पादक), नेपाली कलाकार सङ्घ यु.के. (संस्थापक तथा पूर्व महासचिव, सन् १९९७ -२००२), बस्टिन कलेज अफ लण्डन यु.के. (संस्थापक तथा प्रिन्सिपल)

प्रकाशित कृतिहरू

मुक्तक सङ्ग्रह - एक समय अनेक चिन्तन (सन् १९८५) कविता सङ्ग्रह - सङ्घर्षका क्षणहरू (सन् १९९०), बेलायती सन्देश (सन् २००३), लण्डनको सम्झना(?), लण्डनको कोसेली (सन् २००३), काभ्रेपलान्चोक (खण्डकाव्य, सन् २००४), गीति एल्बम - विदेशी आगमन (सन् २००२), चिठ्ठी लेखी (सन् २००२), अन्य -जर्नलिजम् फर जर्नलिष्ट (सन् २००२), मिरर अफ द जर्नलिष्ट (सन् २००४), हाउ दु राइट पिएच.डी. थेसिस (सन् २००४)

(११) गोपीकृष्ण प्रसाई

जन्म र जन्म स्थान

शिक्षा

अगष्ट १०, हाङ्पाङ्-५ ताप्लेजुङ्

एम.पी.ए.,बी. एस्सी. (त्रि.वि.)

संलग्नता	अनेसास जर्मनीको संस्थापक महासचिव,(२००५-२००८) अनेसास बेलायतको उपाध्यक्ष (२००८-२०११) तथा नयाँ कार्य समितिको सदस्य (२०११-२०१३), अनेसासको आजीवन सदस्य, ताप्लेजुङ् समाज यु.के. को संस्थापक सदस्य (सन् २००९-हालसम्म)
पुरस्कार /सम्मान	वि.सं. २०४१ सालसम्म जिल्ला शिक्षा समिति ताप्लेजुङ्द्वारा आयोजित प्रज्ञा-प्रवीण रनिङ सिल्ड प्रतियोगितामा विभिन्न स्थानहरू हासिल, शान्तिक्षेत्र अध्ययन तथा अनुसन्धान केन्द्र काठमाडौँद्वारा आयोजित बृहत् कविता गोष्ठीमा प्रथम (वि.सं.२०४८), पाटन संयुक्त क्याम्पस स्व.वि.यु.द्वारा कविता प्रतियोगितामा तृतीय र हाजिरी जवाफ प्रतियोगितामा द्वितीय (वि.सं.२०५०), साहित्यघर डट कम बेलायतद्वारा आयोजित विश्व वेब क्याम कविता प्रतियोगितामा पाँचौ स्थान (सन् २००८), बी.एफ.बी. एस. गोर्खा रेडियोद्वारा आयोजित विश्वव्यापी कविता प्रतियोगितामा छैठौँ (सन् २००९), अनलाइन नेपाली साहित्य मञ्चद्वारा आयोजित विश्व वेब क्याम कविता प्रतियोगिता प्रथम (सन् २००९), नेपाली साहित्य विकास परिषद (यु.के.) द्वारा प्रसंशा पत्र (२०१०) अनलाइन लिटरेचर डट कम (यु.के.) पुरस्कारद्वारा पुरस्कृत (सन् २०१०)
प्रकाशित कृतिहरू	कविता सङ्ग्रह-एक वेदना दुई कल्पना (वि.सं.२०४८) रात ढलेको थिएन (वि.सं. २०६७)
(१२) चोक बहादुर गुरूङ्ग/ चोक गुरूङ्ग	
जन्म र जन्म स्थान	सन् १९७८ मे ४, माइमभुवा -६ साँपडाँडा, इलाम
बुबा - आमा	भोज बहादुर गुरूङ्ग, कौशिला गुरूङ्ग
शिक्षा	एस. एल. सी.
पेशा र संलग्नता	ब्रिटिस सैनिक (सन् २०००) नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान सङ्गीत विभाग, (उपाध्यक्ष)
सम्मान/पुरस्कार	प्रभात साहित्य समाज पुरस्कार (द्वितीय पुरस्कार)
प्रकाशित कृतिहरू	कविता सङ्ग्रह -गीताञ्जली (वि.सं. २०६०), गीति एल्बम- देशै रमाइलो (वि.सं. २०५६), दुःखी जीवन (वि.सं.२०५८) अनुरोध (वि.सं. २०६१), अप्रिल फूल (२०६२), प्रकट (वि.सं. २०६७)
(१३) जगत राम राई	
साहित्यिक नाम	जगत नवोदित
जन्म र जन्म स्थान	सन् १८८१ जनवरी ५, लफ्याङ-४, खोटाङ्
बुबा - आमा	अविरमान राई, पद्म हिरा राई

पेशा र संलग्नता	ब्रिटिस गोर्खा सैनिक, नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान बेलायत (सदस्य) अन्तराष्ट्रिय नेपाल साहित्य समाज (सदस्य)
सम्मान/पुरस्कार	बी.एस.बी.एस.गोर्खा रेडियो यु.के. रेडियो कविता प्रतियोगिता (प्रथम), राष्ट्रिय कविता महोत्सव विगल स्मृति पुस्ताकालय धरान (प्रथम वि.सं. २०५९), भजेन्द्र युवा वक्तृत्वकला धरान जेसिस (प्रथम), रा.प्र.प्र.द्वारा आयोजित राष्ट्रिय कविता महोत्सव (वि.सं. २०६९), सम्मान-यायोख्खा प्रतिभा सम्मान कि.रा.या.यु.के. (वि.सं. २०६४)
प्रकाशित कृति	गजल सङ्ग्रह-जीवन अनुभूति (वि.सं. २०५५) कविता सङ्ग्रह-काँचो मुद्दा (वि.सं. २०६६) मुक्तक सङ्ग्रह -अक्षय आकृति (वि.सं. २०६९)
(१४) जयालक्ष्मी राई/ जया राई	
जन्म	नोभेम्बर-८
शिक्षा	एम. ए. (त्रि.वि. २०५०) डेन्टल नर्सिङ लण्डन यु.के. (सन् २००७)
संलग्नता	केन्द्रीय उपाध्यक्ष, अनेसास युरोप क्षेत्र, (सन् २०१०) बरिष्ठ उपाध्यक्ष, अनेसास, बेलायत च्याप्टर (सन् २०११-२०१३) कार्यकारी सदस्य अनेसास लण्डन च्याप्टर (सन् २००८-२०१०) उपाध्यक्ष, साहित्य विकास परिषद यु.के. (कार्यरत) संस्थापक सदस्य, साहित्य प्रतिष्ठान हङ्कङ (सन् २०००) मुख्य संयोजक, अनेसास दोस्रो साहित्य सम्मेलन (सन् २०११)
पुरस्कार	अनलाइन लिटरेचर डट कम यु.के. द्वारा कथा विधामा साहित्यिक चौतारी पुरस्कार, (सन् २०१०,) आदिवासी प्रतिभा पुरस्कार (सन् २००६)
प्रकाशित कृतिहरू	कथा सङ्ग्रह डम्बरी (सन् २००५), बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा (सन् २०११)
(१५) टंक बहादुर तेम्बे	
साहित्यिक नाम	मिजास तेम्बे
जन्म र जन्म स्थान	सन् १९८३ अप्रिल ३, ढुङ्गेसाँघु -७ ताप्लेजुङ्
बुबा - आमा	बेन बहादुर लिम्बू, कमल माया लिम्बू
शिक्षा	आई. ए.
पेशा र संलग्नता	ब्रिटिस गोर्खा सैनिक (सन् २००२) अच्छा राई 'रसिक' स्मृति प्रतिष्ठान (आजीवन सदस्य) आदिवासी गीतकार समाज नेपाल (आजीवन सदस्य) गोर्खा एफ. एम. रेडियो काठमाडौं (संस्थापक सदस्य) नेपाल परिवार बेलायत प्रतिष्ठान (सह-सचिव)
सम्पादक	उत्साह (त्रैमासिक वि.सं. २०५६) उभार (त्रैमासिक वि.सं. २०५९) पहिचान (त्रैमासिक, वि.सं. २०५७ - २०५९ र

	संयुक्त सम्पादन- सीमाहीन विम्वहरू (कविता सङ्ग्रह, वि.सं. २०६३) ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू (कविता सङ्ग्रह, वि.सं. २०६६)
सम्मान /पुरस्कार	पुरस्कार -सुनसरी जिल्ला स्तरीय कविता प्रतियोगिता (द्वितीय, वि.सं. २०५६) १८७ औं भानुजयन्ती कविता प्रतियोगिता पाँचथर (द्वितीय वि.सं. २०५६) प्रवासी गजल प्रतियोगिता, बुनाई कविता प्रतियोगिता (वि.सं. २०६२) विश्वव्यापी खुल्ला कविता प्रतियोगिता, बेलायत (द्वितीय,वि.सं. २०६५)
प्रकाशित कृतिहरू	कविता सङ्ग्रह-अर्थ अवतरण (२०६६) गजल सङ्ग्रह- प्यास नजरको (वि.सं.२०६१) गीति एल्बम-उदगार (वि.सं.२०६३)सैद्धान्तिक-चिन्तन-दर्शन र सिर्जनाहरूको सङ्कालो -नवचेतना ग्रह (संयुक्त लेखन, वि.सं. २०६८)
(१६) टंक वनेम	
जन्म र जन्म स्थान	वि.सं. २०२० भाद्र - ५ मौवाखोला चुम्लोक ढुङ्गेसाँघु - ताप्लेजुङ
शिक्षा	एस.एल.सी. (वि.सं. २०३८) सरस्वती मा.वि.
पेशा र संलग्नता	ब्रिटिस गोर्खा सैनिक (सन् १९८२ -१९९६)
प्रकाशित कृतिहरू	कविता सङ्ग्रह-पेन्जिरी पेन मिक्हा: (भूल गर्ने जोडी आँखा - लिम्बू कविता सङ्ग्रह), साँघुरी र बुढासुब्बा (वि.सं. २०६३), सङ्गीनको मूर्च्छना ((वि.सं. २०६९)
(१७) तेज राई	
पेशा र संलग्नता	ब्रिटिस गोर्खा सैनिक
प्रकाशित कृति	उपन्यास अनुवाद —मास्टर अफ द गेम (फिलिप सिङ्गनीको उपन्यास)
(१८) दधिवन्धु घर्ति मगर	
संलग्नता	ब्रिटिस गोर्खा सैनिक
प्रकाशित कृति	कविता सङ्ग्रह-जङ्कोट डाँडाका सुसेलीहरू(वि.सं. २०५९)
(१९) दया कृष्ण राई	
जन्म र जन्म स्थान	:वि.सं. २०२२ कार्तिक-७ ठूला दुम्मा-१ भोजपुरै
बुबा-आमा	गंगा प्रसाद राई, सुखमती राई
शिक्षा	एस.एल.सी.
पेशा र संलग्नता	आदिवासी एकता र खुकुरी बुलेटिन जापान (सम्पादन), ब्रिटिस गोर्खा सैनिक (सन् १९८४-१९९६)
प्रकाशित कृतिहरू	कविता सङ्ग्रह-लाहुरेको कथा जापानको व्याथा (वि.सं. २०६१), ईश्वरको मलामी (वि.सं. २०६३) संस्मरण सङ्ग्रह- सम्भनाको आलिङ्गनमा बाँधिएर (वि सं.२०६६), निबन्ध सङ्ग्रह -पागल दार्शनिकका अभिव्यक्तिहरू (वि सं.२०६८)

(२०) दीपा लिम्बू राई

जन्म र जन्म स्थान
संलग्नता

प्रकाशित कृति

४ फ्रेब्रुअरी १९७६, लखनपुर, भापा
नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान बेलायत / बुनाई (उपाध्यक्ष)
भोजपुर प्रतिभा प्रतिष्ठान, बेलायत (विशिष्ट सदस्य)
कविता सङ्ग्रह- युद्ध, सह-अस्तित्व र सिर्जना (वि
सं. २०६८) गीति एल्बम-कोसिस

(२१) दुत बहादुर गर्वुजा पुन मगर (चिमखोले साँझला)

जन्म र जन्म स्थान
बुबा -आमा
शिक्षा
पेशा र संलग्नता

सन् १९६१ जुलाई ३० चिमखोला म्याग्दी, धौलागिरी
शेर बहादुर गर्वुजा पुन मगर, जनी माया गर्वुजा पुन मगर
डिप्लोमा (आर्मी म्युजिक)
ब्रिटिस गोर्खा सैनिक, यु.के. मगर सङ्घ यु.के. (वरिष्ठ
उपाध्यक्ष), भूतपूर्व सैनिक सङ्घ बेलायत (सदस्य), मोना
यु.के.(सल्लाहकार), एभरेष्ट टाइम्स(महाप्रबन्धक, साप्ताहिक
पत्रिका यु.के.)
लङ्ग सर्भिस गुड कन्डक्ट मेडल, कुइन गोल्डेन जुविलि
मेडल, कोसोभो यु.एन. मेडल, नर्थेन आयर ल्याण्ड मेडल
कविता सङ्ग्रह-सुनदन्ते (वि.सं. २०६४) युकेको जिन्दगी (वि.
सं. २०६८) गीति एल्बम - लण्डनको कोसेली (आधुनिक)
युकेतिर जाउली (लोकदोहोरी)

(२२) देवेन्द्र खरेस

जन्म र जन्म स्थान
संलग्नता

प्रकाशित कृति

२०३५ वैशाख- २१ निर्मली डाँडा - ६ खोटाङ्
सिर्जनशील साहित्य समाज,हङ्कङ्(सदस्य) नेपाली प्रतिभा
प्रतिष्ठान बेलायत (सदस्य)
रुड्रीको वयान र नदी किनारा (कविता सङ्ग्रह, २०६५)

(२३) नरेश नाति

जन्म र जन्म स्थान
बुबा-आमा
पेशा र संलग्नता

वि.सं. २०३६ माघ २२ गते
खोविन्द्र माङ्पाहाङ् राई, हरिमाया राई
नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान बेलायत (सदस्य), रवि महाभारा
वेल्ड, यु.के.(सदस्य), सिलौटी एसोसिएसन, पाँचथर (सह-
सचिव)
गीति सङ्ग्रह -बाटो खोज्दा खोज्दै (वि.सं. २०६६)

प्रकाशित कृति

(२४) नरेशमणि राई

साहित्यिक नाम
जन्म र जन्म स्थान
बुबा -आमा
शिक्षा
पेशा र संलग्नता

काङ्माङ् नरेश
वि.सं. २०३४ वैशाख ८, दिल्या नांगी -४ भोजपुर
कृष्ण बहादुर राई , कृष्ण कुमारी राई
आई.ए.
ब्रिटिस गोर्खा सैनिक (सन् २०००)बी.एफ.बी.एस रेडियो
यु.के. (प्रस्तोता,सन् २०००-२००७), नेपाली प्रतिभा
प्रतिष्ठान बेलायत (सचिव, सन् २००७ हालसम्म), भोजपुर

	प्रतिभा प्रतिष्ठान बेलायत (सचिव, २००७ हालसम्म), सम्पादन -सिमाहीन विम्वहरू, (वि.सं. २०६३), ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू (वि.सं. २०६६), युद्धमा हराएको प्रेम (वि.सं. २०६८)
सम्मान/ पुरस्कार	पुरस्कार - सानो ठिमी भक्तपुरद्वारा आयोजित जिल्ला स्तरीय चित्रकला प्रतियोगिता (तृतीय, वि.सं. २०४९),म.ब. क्याम्पस धरानद्वारा आयोजित कविता प्रतियोगिता (प्रथम, २०५२), प्र.वे.आ र प्र. ने.सा.स. प्रभातद्वारा युकेमा आयोजित कविता प्रतियोगिता (प्रथम, वि.सं. २०५९), खुल्ला कविता प्रतियोगिता बेलायत (प्रथम, वि.सं. २०६३), कि.रा.या. सम्मान (सन् २००८)
प्रकाशित कृतिहरू	कविता सङ्ग्रह-आँसुको दोभान (संयुक्त कविता सङ्ग्रह, वि.सं.२०६१), अनुहारमा लुकाइएका चोटहरू (वि.सं. २०६५), उपन्यास -युद्ध बोकेको सिताङ्ग (वि.सं.२०६८)
(२५) नवराज राई	
जन्म र जन्म स्थान	वि.सं. २०३७ ,बुङ्गा -६ खोटाङ्
शिक्षा	स्नातक
पेशा र संलग्नता	ब्रिटिस गोर्खा सैनिक
प्रकाशित कृति	कविता सङ्ग्रह-बर्दी भित्रको मन (वि.सं. २०६४)
(२६) निर्मला राई	
जन्म स्थान	दार्जु - १ खोटाङ्
प्रकाशित कृति	परिवेश (कविता सङ्ग्रह)
(२७) निलम आङ्बुहाङ्ग राई	
जन्म र जन्म स्थान	२०४० श्रावण -६ गते, सामलबुङ्ग, इलाम
शिक्षा	आई. ए.
बुबा-आमा	खड्क बहादुर आङ्बुहाङ्ग, रूक्मिणी देवी आङ्बुहाङ्ग
संलग्नता	महिला गीतकार सङ्घ नेपाल
प्रकाशित कृतिहरू	संयुक्त कविता सङ्ग्रह- इलामे चेलीका रचनाहरू (वि.सं. २०५५),गीति सङ्ग्रह -अर्न्तमनका तरङ्गहरू (वि.सं. २०६८), गीति एल्वम - जुनीजुनी (वि.सं. २०६२), जुनीजुनी भाग - २(वि.सं. २०६८)
(२८) प्रेणा थापा	
जन्म र जन्म स्थान	१९ सेप्टेम्बर १९९१ लण्डन, बेलायत
बुबा-आमा	प्रकाशसिंह थापा, दिप्ती थापा
संलग्नता	नेपाली साहित्य विकास परिषद यु.के. (आजीवन सदस्य)
पुरस्कार तथा सम्मान	एन.एल.पी.सी गोल्ड मेडल अवार्ड तथा प्रमाण पत्र
प्रकाशित कृतिहरू	कविता सङ्ग्रह - गार्डेन अफ लाइफ (सन् २००४), रोज एण्ड पितल्स (सन् २००७)

(२९) बुद्धी तेम्बे 'माइला'

प्रकाशित कृति

गीत भयो गजल मेरो (गजल सङ्ग्रह)

(३०) भगवान राई/ भगवान चाम्लिङ्ग

जन्म र जन्म स्थान

वि.सं. २०१७, चिप्रिङ गा.वि.सं. -६ खोटाङ्

बुबा -आमा

बृख बहादुर राई, पार्वती राई

शिक्षा

आइ.ए.

पेशा र संलग्नता

ब्रिटिस गोर्खा सैनिक (वि.सं. २०३७), किराँत राई यायोख्खा केन्द्रीय कमिटी, नेपाल (संरक्षक), नेपाल साङ्गीतिक सङ्घ काठमाडौं (आजीवन सदस्य), आदिवासी गीतकार समाज नेपाल (सदस्य), किराँत राई यायोख्खा हङ्कङ् (संस्थापक अध्यक्ष), हङ्कङ्नेपाली महासङ्घ (अध्यक्ष), संयुक्त ब्रिटिस गोर्खा भूतपूर्व सैनिक सङ्घ यु.के. (संस्थापक अध्यक्ष), खोटाङ् सेवा समाज यु.के. (संस्थापक अध्यक्ष), वोकिङ्ग नेपाली सेवा समाज (अध्यक्ष), चाम्लिङ्ग भाषा वृहत शब्दकोष निर्माण समिति, (आयोजक तथा संस्थापक उपाध्यक्ष), किराँत राई यायोख्खा हङ्कङ्(सल्लाहकार), हङ्कङ् नेपाली महासङ्घ (सल्लाहकार), खोटाङ् सेवा समाज यु.के.(सल्लाहकार), सम्पादन प्रकाशन -यलम्वर र साप्सुको छाल

सम्मान/ पुरस्कार

सम्मान - किराँत राई यायोख्खा केन्द्रीय कमिटी यु.के. (वि.सं.२०६६)

प्रकाशित कृतिहरू

कविता सङ्ग्रह -म जस्तै मेरा कविताहरू (वि.सं. २०६६), गीतिएल्वम - नजर (वि.सं. २०४९) रहर (वि.सं. २०६०), सम्भो नजिक (वि.सं. २०६५)

(३१) भीम राई

प्रकाशित कृति

विदेशी सिपाही (उपन्यास)

(३२) मनु लोहोरूङ्

जन्म र जन्म स्थान

कार्तिक, सितल पाटी -६ आङ्ला, सङ्खुवासभा

शिक्षा

प्राविधिक स्वास्थ्य शिक्षा (त्रि.वि.)

प्रकाशित कृति

कविता सङ्ग्रह -लुङ्मारी मिथक (वि.सं.२०६८)

(३३) मुकेश राई

जन्म र जन्म स्थान

२०५५ चैत्र ८ पशुपतिनगर -४ इलाम

बुबा -आमा

जस बहादुर राई, रत्न कला राई

पेशा र संलग्नता

ब्रिटिस गोर्खा सैनिक, नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान बेलायत / ब्रुनाई (विशिष्ट सदस्य), इलाम सोसाइटी बेलायत (सदस्य) कविता सङ्ग्रह -अनुभूतिका रङ्गहरू (वि.सं.२०६८)

प्रकाशित कृति

(३४) मूलीवीर राई

जन्म र जन्म स्थान

वि.सं. २०२७ मार्ग १४, सल्यान, सोलखुम्बु

बुबा-आमा

नाडछी राई, माइलक्ष्मी राई

शिक्षा

स्नातक

पेशा र संलग्नता	ब्रिटिस गोर्खा सैनिक
सम्मान / पुरस्कार	पुरस्कार - सगरमाथा साहित्य पुरस्कार (वि.सं. २०४४) पन्त स्मृति प्रतिष्ठान पुरस्कार (वि.सं. २०६१)
प्रकाशित कृतिहरू	उपन्यास - विसाइत(?), हरियो पर्खाल (वि.सं. २०५७), छाल (?), मृत शहर (वि.सं. २०६१), स्मरण सङ्ग्रह -तथ्य(?), गीति एल्बम -खबर(?)
(३५) रमेश यतिन	
प्रकाशित कृति	उपन्यास- सन्निब्रान्फोर्ड(?), एउटा नअस्ताएको साँझ(?)
(३६) रक्ष राई	
जन्म र जन्म स्थान	वि. सं. २०२० असार १४ वुइपा - २ खोटाङ्
बुबा -आमा	मौल बहादुर राई, पविसरा राई
शिक्षा	एस.एल.सी.
पेशा र संलग्नता	ब्रिटिस गोर्खा सैनिक (सन् १९९३-२०००), वाणी प्रकाशन विराटनगर (आजीवन सदस्य), नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान, बेलायत (संस्थापक अध्यक्ष), किराँत राई यायोख्खा बेलायत (संस्थापक सदस्य), खोटाङ् सेवा समाज, बेलायत (संस्थापक सदस्य), बाल साहित्य समाज धरान (सह-सचिव), रावाखोला, किराँत राई यायोख्खा स्मारिका, बेलायत (संयुक्त सम्पादन)
सम्मान / पुरस्कार	पुरस्कार-पर्वते पुरस्कार (प्रथम, सन् १९८९), सम्मान- प्र.ने.सा.स.बेलायत (सन् २००७), किराँत राई यायोख्खा बेलायत (सन् २००८),
प्रकाशित कृतिहरू	कविता सङ्ग्रह - देश दुखेको छ (वि.सं. २०५६), सालिक उभिएर गोर्खाली (वि.सं. २०६५), कथा सङ्ग्रह- सहिदकी आमाको लास (वि.सं. २०५७), बालुवामा अर्को नेपाल (वि.सं. २०६१), साहित्य-दर्शन - नवचेतना ग्रह (संयुक्त लेखन, वि.सं. २०६८)
(३७) रामकृष्ण सुनुवार	
साहित्यिक नाम	आँकला
जन्म र जन्म स्थान	वि.सं. २०२५, गुप्तेश्वर -२ रामेछाप जनकपुर (व्लाकोङ्ग मोतीटापु सिंगापुरमा जन्मिएको)
पेशा र संलग्नता	ब्रिटिस गोर्खा सैनिक, प्रवासी नेपाली साहित्य समाज बेलायत(सचेतक), विश्व नेपाली साहित्य महासङ्घ (आजीवन सदस्य), किराँत सुनुवार सेवा समाज बेलायत (अध्यक्ष)
सम्मान / पुरस्कार	पुरस्कार- पर्वते अवार्ड, ब्रिगेड अफ गोर्खा हडकङ्ग (सन् १९९१)
प्रकाशित कृति	कविता सङ्ग्रह-सन्तानहरू(वि.सं. २०६७)

(३८) रूपक श्रेष्ठ

जन्म र जन्म स्थान
शिक्षा

संलग्नता

प्रकाशित कृति

(३९) लक्ष्मी थापा राई

साहित्यिक नाम

जन्म र जन्म स्थान

संलग्नता

प्रकाशित कृति

(४०) लाल राना

जन्म र जन्म स्थान

बुबा-आमा

पेशा र संलग्नता

प्रकाशित कृतिहरू

(४१) विकल चन्द्र आचार्य

जन्म

प्रकाशित कृतिहरू

(४२) विजय हितान मगर

जन्म र जन्म स्थान

बुबा -आमा

शिक्षा

पेशा र संलग्नता

प्रकाशित कृति

(४३) विश्वकाजी राई

जन्म र जन्म स्थान

बुबा-आमा

पेशा र संलग्नता

देउराली, कास्की

स्नातकोत्तर (त्रि. वि.), विद्यावारिधि (ब्रुनेल युनिभर्सिटी
बेलायत)

अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज बेलायत च्याप्टर (२०६७)

कविता सङ्ग्रह - विगवेन र समय (वि.सं. २०६८)

‘लारा’

वि.सं. २०२८, बयरवन, मोरङ्ग

अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज बेलायत च्याप्टर (महासचिव)

कथा सङ्ग्रह-पात्रसँग एक साँझ (वि.सं. २०६८)

वि. सं. २०३४ माघ १५, कोट गाउँ-९ रोल्पा

सरे राना मगर, उत्तिसरा राना मगर

ब्रिटिस गोर्खा सैनिक

:कविता सङ्ग्रह - साइप्रसको आँखीभ्यालबाट (वि.सं.२०६२), अफगानिस्तानमा दशैं (वि.सं.२०६६)

वि.सं.२०३०

संस्मरण-बेलायतमा (?), बेलायती आँखामा गोरखाली सुवास (वि.सं.२०६८)

वि.सं. २०२४ मङ्सिर, पोदी अमराई गुल्मी, नेपाल

जय बहादुर हितान मगर, प्रेम कुमारी हितान मगर

एम. एस. सी. (युनिभर्सिटी अफ ग्रिनविच, लण्डन)

इनफाइन्डमेन्ट एजेन्सी बेलायत, नेपाल प्रतिभा प्रतिष्ठान

बेलायत (आजीवन सदस्य), ब्रिटिस गोर्खा एसोसिएसन,

हङ्कङ(सदस्य), हङ्कङ मगर सङ्घ (संस्थापक सचिव),

चार्टर इन्स्टिट्युट अफ इन्भाइरोमेन्ट एण्ड वाटर मेनेजमेन्ट (

ग्राजुएट मेम्बर), विश्ववन्य जन्तु कोष (सदस्य)

कविता सङ्ग्रह -बिछोडअघिको रात (वि.सं. २०६७)

वि.सं. २०३८-श्रावण २१, खोटाङ्ग

बसिताराम राई, ध्रुवतारा राई

ब्रिटिस गोर्खा सैनिक, खोटाङ्ग सेवा समाज यु.के. (संस्थापक
र आजीवन सदस्य), नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान बेलायत

पुरस्कार	<p>/बुनाई (विशिष्ट सदस्य), बि.एफ. बि.एस. गोर्खा रेडियो एकाई समाचारदाता</p> <p>खोटाङ जिल्ला खानेपानी संयोजनद्वारा आयोजित अन्तर मा.वि. जिल्लाव्यापी खुल्ला कविता प्रतियोगिता (द्वितीय), माउण्ट एभरेष्ट इडिलस स्कूलद्वारा कविता वाचनमा सान्त्वना</p>
प्रकाशित कृति	उदाहरण (गीति एल्बम), उजागर (गीति सङ्ग्रह २०६८)
(४४) विश्वासदीप तिगेला	
जन्म र जन्म स्थान	२०३३ कार्तिक २७ हात्तिखर्क -२ सुन्तले धनकुटा
बुबा - आमा	मिल बहादुर लिम्बू / टिकामाया खापुङ्ग
शिक्षा	आई. एल.
पेशा र संलग्नता	<p>ब्रिटिस गोर्खा सैनिक (सन् १९८६), प्रवासी नेपाली समाज, बेलायत (उपाध्यक्ष), अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज, बेलायत (महासचिव), नेपाली साहित्य विकास परिषद बेलायत (सह-महासचिव), धनकुटा प्रतिभा प्रतिष्ठान, बेलायत च्याप्टर (सचिव), धनकुटा प्रतिभा प्रतिष्ठान, धनकुटा च्याप्टर (उपाध्यक्ष), अनलाइन नेपाली साहित्य मञ्च, बेलायत (संस्थापक), आदिवासी गीतकार समाज काठमाडौं (सदस्य), अनलाइन मिडिया एसोसिएसन अफ नेपाल (सदस्य), सम्पादक-सौगात भित्तिपत्रिका (प्रधान सम्पादक वि.सं.२०५१/५२), प्रवासी वेदनाका आवाजहरू प्रधान सम्पादक (वि.सं.२०५-२०६३), नेपालीलिटरेचर.कम नेपाली समाचार डट कम, इङ्घ्रि चौमासिक बेलायत (वि.सं. २०६४), धनकुटा सौगात स्मारिका (२०६३)</p>
प्रकाशक	अपदस्त जिन्दगी (एकाङ्की नाटक हरि राज खेवा), इमान सिंह चेम्जोङ्ग (लिम्बू भाषा महाकाव्य-अमर तुम्याहाङ्ग), आतङ्गको छाँयामुनी (कथा सङ्ग्रह-राजकुमार दिक्पाल), सोबुहाङ्सा (लिम्बूभाषी खण्डकाव्य -सेसेमी सेरेङ), जीवन काँडा कि फूल (आत्मा कथा भ्रमक भिमिरे)
सम्मान / पुरस्कार	पुरस्कार -अनेसास नारायण तथा जयन्ता प्रसाई वेब पत्रकारिता (सन् २००७), सम्मान : नेपाल स्वतन्त्र विद्यार्थी मोर्चा के.स. (वि.सं. २०६१), सम्मान पत्र -कि.ध.तथा साहित्य उत्थान सङ्घ मलेसिया (वि.सं. २०६६)
प्रकाशित कृतिहरू	कविता सङ्ग्रह - परदेशीको कोसेली कविताहरू (वि.सं. २०५५), राजनैतिक शब्दावली सङ्ग्रह-अभियान (वि.सं. २०५६), नियात्रा सङ्ग्रह -गृहयुद्धको पीडा (वि.सं. २०६१), देश बोक्नुको पीडा (वि.सं. २०६४), भूगोल परिचय -बोर्नियो

परिचय (वि.सं.२०६४), वैचारिक लेख सङ्ग्रह - निष्पक्ष
संविधान : समृद्ध राष्ट्र(वि.सं.२०६८)

(४५) सुमल कुमार गुरूङ्ग

प्रकाशित कृति

(४६)सुरेशजङ्ग शाह / रासु विरही

जन्म र जन्म स्थान

बुबा - आमा

शिक्षा

पुरस्कार तथा सम्मान

यात्रा संस्मरण - युरोप यात्राका अनुभूतिहरू(?)

२०१५ श्रावण १५, कार्तिक स्वामी -७ जुम्ला, कर्णली

जयबहादुर शाह, स्व रेणुका राज्य शाह

बी.ए. (राजनीतिशास्त्र र इतिहास)

साहित्य सेवा सम्मान पत्र (१९९६ बेलायत),सामाजिक
अभिनन्दन विशेष सम्मान पत्र (१९९८ बेलायत), लोकेन्द्र
साहित्य पुरस्कार (वि.सं. २०५९ नेपाल), विविध प्रशंसा
पत्रहरू

संलग्नता

नेपाली साहित्य विकास परिषद् (संस्थापक), लेकाली युवा
क्लब (वि.सं. २०३६ संस्थापक अध्यक्ष जुम्ला), नेपाली साहित्य
विकास परिषद् यु.के. (महासचिव), यती लण्डन वेलफेयर
फाउन्डेसन च्यारिटी कोष यु.के. (ट्रष्टी तथा सदस्य सचिव),
कोसेली नेपाली साँस्कृतिक परिवार (उपाध्यक्ष एघारौँ कार्य
समिति), यु.आर.एन.नेसनल कमिटी (सल्लाहकार,सन् २००८),
ब्रिटेन-नेपाल सिभिल फोरम(महासचिव सन् २००८), यती
नेपाली एसोसिएसन यु.के.पूर्व-महासचिव सत्रौँ कार्य
समिति, कोसेली साँस्कृतिक परिवार यु.के. (पूर्व महासचिव,
आठौँ कार्य समिति), लालि गुराँस, कोसेली, यती पत्र, लण्डन
पोष्ट, सगरमाथा टाइम्स, पत्रिकाका विभिन्न समयमा सम्पादक
तथा प्रधान सम्पादकको जिम्मेवारी वहन

प्रकाशित कृतिहरू

कविता सङ्ग्रह - म र मेरो मन अनि तिम्रो सम्झना(
वि.सं.२०५८),आमा(वि.सं.२०६१),उपन्यास-विनिता(
वि.सं.२०६३),सुनामी(वि.सं.२०६३), कथा सङ्ग्रह - रक्तिम पत्र(
वि.सं.२०६३), च्यातिएको प्रेमपत्र(वि.सं.२०६५), नाटक-रेड
कार्पेट(वि.सं.२०६३), सामाजिक व्यक्तित्व परिचय कोष -
यु.के. नेपाली एक चिनारी (वायोग्राफी,वि.सं.२०६५), गीत
एल्बम -सम्झना रहे (सन् २००३)

(४७) हरिसिंह थापा

जन्म र जन्म स्थान

बुबा-आमा

शिक्षा

विभूषण

पुरस्कार / सम्मान

वि.स. २००३, फल्गुन १२,नर्मदेश्वर- ७, सल्लुङ्गाउँ,
ओखलढुङ्गा

दान बहादुर थापा, धन कुमारी थापा

साधारण

श्री ५ वीरेन्द्र राज्याभिषेक पदक (वि.सं.२०३१)

अन्तराष्ट्रिय नागरिक स्वर्ण सम्मान (नागरिक मञ्च नेपाल,
वि.सं.२०६३), अभियान श्री सम्मान (वि.सं.२०६६), एन

संलग्नता

एसोसिएसन अफ प्राफेसनल स्टेज एण्ड साइन आर्टिस, विभिन्न सङ्घ संस्थाबाट प्रशंसापत्र र खेलकुदका ट्रफीहरू नेपाली साहित्य विकास परिषद यु.के. (अध्यक्ष, तेस्रो कार्य समिति सन् २००१- छैठौँ कार्य समिति सन् २००९ सम्म), सल्लाहकार -कोसेली नेपाली साँस्कृतिक परिवार यु.के. (सन् २००३ -हालसम्म), बालसाहित्य प्रबन्ध मन्त्र, लण्डन (सन् २००८ देखि), अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज बेलायत (सन् २००८ देखि), नेपाली बिजनेस एसोसिएसन यु.के., यती लण्डन वेलफेयर फाउन्डेसन च्यारिटी कोष यु.के. (सन् १९९७ -हालसम्म उपाध्यक्ष), यती नेपाल एसोसिएसन, यु.के. (पूर्व वरिष्ठ उपाध्यक्ष २१ औँ कार्य समिति), ब्रिटेन नेपाल सोसाइटी यु.के. ब्रिटेन नेपाल च्याम्बर्स अफ कमर्स यु.के. इलिङ् च्याम्बर्स अफ कमर्स यु.के. (साधारण सदस्य), नेपाली हार्ट फाउन्डेसन काठमाडौँ (विशिष्ट श्रेणी सदस्य), कविता सङ्ग्रह - मधुरस (सन् २००६), गुराँस फूलेन (वि.सं. २०६६), गीति एल्बम - मन उडयो (सन् २००७), उपन्यास - सुन्तली (वि.सं. २०६६)

प्रकाशित कृतिहरू

(४८) हेपेन्द्र थिम्राड राई

साहित्यिक नाम

अप्जसे कान्छा

जन्म र जन्म स्थान

वि.सं. २०४४ पुस २५, दाभाने, -२ भोजपुर

प्रकाशित कृतिहरू

संयुक्त सम्पादन- ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू (वि.सं. २०६६), युद्धमा हराएको प्रेम (वि.सं. २०६८)

माथि उल्लेख गरिएका बेलायती नेपाली डायस्पोरिक साहित्यकारहरू कृतिकारहरू हुन् । उनीहरू अहिले पनि बेलायतमा नै बसेर साहित्य साधना गरिरहेका छन् । लामो समयसम्म त्यहीँ अध्ययन, नोकरी (लाहुरे) को सिलसिलामा रहेर साहित्यिक कृतिहरूको सिर्जना गरी अहिले अन्यत्र रहने साहित्यकारहरू पनि प्रशस्त छन् । तारानाथ शर्मा, जी. वी. लगुन, प्रकाश छाड्छा राई, प्रेम रिसुवाल, यादव वान्तावा आदि साहित्यकारहरूले बेलायतमै रहेको अवस्थामा प्रशस्त साहित्यिक कृतिहरू लेखेका छन् ।

उल्लिखित कृतिकारहरूको अलवा फुटकर रूपमा आफ्ना साहित्यिक रचनाहरू विभिन्न छापामा प्रकाशित गर्ने साहित्यकारहरू पनि धेरै छन् । बेलायती व्यस्त वातावरण, प्राविधिक कठिनाई आदि विविध कारणले आफ्ना रचनाहरूलाई सङ्ग्रहित कृतिका रूपमा प्रस्तुत गर्न नसके पनि विभिन्न पत्रपत्रिका, ई-पत्रिका, रेडियो आदिको माध्यमबाट आफ्ना फुटकर रचनाहरूलाई पाठक सामु पुऱ्याइरहेका छन् । बेलायतबाटै प्रकाशित हुने सगरमाथा टाइम्स, नेपाली पत्र, यती-पत्र, लाली गुराँस, एभरेष्ट टाइम्स आदि पत्र पत्रिकाका अलवा अनेसासको केन्द्रीय कार्यालय अमेरिकाबाट प्रकाशित हुने अन्तर्दृष्टि, सागर लगायत नेपालकै विभिन्न पत्रिकाहरूमा बेलायतको नेपाली डायस्पोरिक साहित्यकारहरूका सिर्जनाहरूले ठाउँ पाएका छन् । त्यस्तै विभिन्न ई-पत्रिकाहरू www.sahittyaghar.com, www.nepal_litreture.com, www.samasamahiksahittya.com, www.onlinelitreture.com, आदि मा पनि बेलायतका

नेपाली डायस्पोराका साहित्यकारहरूको साहित्यिक रचना पढ्न पाइन्छ । त्यस्तै बेलायतबाटै प्रसारण हुने बी.एफ.बी.एस. लगायतका रेडियोबाट पनि उनीहरूका सिर्जनाहरू प्रसारित भइरहेका छन् । त्यस्तै बेलायतबाट संयुक्त रूपमा प्रकाशित कविताहरूको सङ्ग्रह **सीमाहीन विम्वहरू, ग्रिनविचका प्रतिध्वनीहरू र युद्धमा हराएको प्रेममा** पनि धेरै कविहरूको फुटकर कविताहरू समावेश छन् । फुटकर रूपमा साहित्य सिर्जना गर्ने त्यस्ता साहित्यकारहरूमा होम परिवार, प्रकाश के.सी., शुशिला कार्की, लय प्रसाई, शशी थापा सुब्बा, फौदराज थेवे, हरिहर अर्याल, जोन नकमी, प्रतिभा बोहोरा, निलहरि घिमिरे, नारायण अधिकारी, राजिव रेग्मी ‘माया क्यालेन्डर’, रूपक वनवासी, डा. राधव प्रसाद धिताल, खगेन्द्र पाठक, खगेन्द्र नेपाली, डा. सुधा श्रेष्ठ, विषेश गुरागाई, पोषेन्द्र सत्याल, गोविन्द बेलबासे, वीरेन्द्र कुँवर, अनिस अधिकारी, अजित सिङ्खडा, नीला अधिकारी, डी.आर. पराजुली, किरण टी लिम्बू, चन्द्र मानन्धर, जितेन्द्र चेम्जोङ्ग, सुरेन्द्र इङनाम, इन्दिरा बस्याल, मनिस श्रेष्ठ, विनोद न्यौपाने, डा. सुनिल बुढाथोकी, मुना भुषाल, गोपी सापकोटा, देवी गौतम, बासु शर्मा, शंकर गैरे, लक्ष्मी गैरे, विष्णु बुढा ‘मेरी’, हरि विभोरि कार्की, दौलत राई निमा वाङ्गेल लामा, सन्तोष मल्ल, दुर्गा प्रसाद पोखरेल, दिव्यानी शर्मा, नारायण गाउँले, भूमिराज राई, सरिता ‘नाना’ चाम्लिङ्ग, नरेश माडपाङ राई, हेमकुमार राई, अञ्जु अञ्जली, चण्डिकालाल मोक्तान, नीम हीरा, सम्भना गुरूङ्ग, जयराम पुरी, इन्दिरा सुवेदी, महेश्वरी थापा, विमला सुचा राई, ‘पीडीत’, रत्न बहादुर घर्ती मगर, लीला सेलिङ्ग मावो, हरि सिवाकोटी, श्री प्रसाद मावो, विनोद ध्वज खड्का, प्रकाश राई, मञ्जु विमली सिटौला, मनिका राना, मिलन रूङ्माहाङ्ग, शिवचन्द्र निरौला, मञ्जुरानी मगर, मुकुल दाहाल, भरतमणि चोडवाङ ‘भरूपल’, भोजराज बराल, सुनिल प्रताप सिंह, टंक खरेल, ज्योत्स्ना राणा, रोहित भट्टराई, प्रेमलाल घिसिङ्ग, कृष्ण प्रसाद देवकोटा, कवि मण्डने, बसन्त राय क्षेत्री, रामकृष्ण तिमिल्सिना, एस. हाङ्गवाङ्ग, हिन्दमैया वैद्य, राम प्रसाद चौलागाई, सरेप लामा, कृष्ण चञ्चल, सुमन खरेल, भगिरथ योगी, लता गौतम, गरुड, प्रा.डा. सूर्य सुवेदी, चिरञ्जीवी ढकाल आदि थुप्रै छन् । रविन्द्र मिश्र, गोपी सापकोटा, चाँदनी ढकाल, कोकिला सुवेदी, प्रेणा थापा जस्ता केही साहित्यकारहरूले अङ्ग्रेजी भाषामा पनि साहित्य सिर्जना गरेको पाइन्छ ।

नेपाली साहित्यका विद्वान बेलायती नागरिक प्रा. डा. माइकल हट, बेलायतमा अवस्थित नेपाली दुतावासका राजदुत आदिको छत्रछायाँमा नेपाली भाषा तथा साहित्यको विकासमा त्यहाँको नेपाली डायस्पोराहरू लागी परेका छन् ।

३.४ बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविहरूको पहिचान

सैन्यसेवा, नोकरी, व्यापार-व्यवसाय, अध्ययन, राजनैतिक शरणार्थी आदिको सिलसिलामा बेलायत भूमिमा पुगेका नेपाली मूलका समुदाय नै बेलायती नेपाली डायस्पोराहरू हुन् । ती नेपाली मूलका कविहरूले डायस्पोरिक चेतबाट सिर्जित कविता नै बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविता हो । बेलायती भूमिमा रहेर पनि नेपाली भाषाको श्रीवृद्धिको लागि र नयाँ भूमिमा आफूले अनुभव गरेका अनुभूतिलाई लिपिवद्ध गर्ने धेरै साहित्यकार तथा कविहरू छन् । बेलायतबाट नै कतिपयले कृतिहरू प्रकाशन गरेका छन् भने कतिपयले नेपालबाट पनि प्रकाशन गरेका छन् । प्रकाशन जताबाट भएपनि हाल बेलायत भूमिमा रहेका नेपाली मूलका साहित्यकारले त्यहाँको जीवन अनुभूतिबाट नेपाल र बेलायतको समग्र जीवनलाई चिहाउन खोजेको नेपाली कविताहरू बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविताहरू हुन् र ती प्रकृतिका कविता रचना गर्ने नेपाली मूलका बेलायती कविहरू नै बेलायती नेपाली कविहरू हुन् ।

३.५ बेलायती नेपाली कविहरूका कविता कृतिको विवरण

साहित्यका विभिन्न विधाहरूमध्ये कविता विधा बढी लेखिने र पढिने विधा हो । बेलायतका नेपाली डायस्पोरा साहित्यकारहरूले पनि कविता विधालाई सिर्जनाको मुख्य विधाको रूपमा स्वीकारेको पाइन्छ । स्व. ईश्वर मानन्धरदेखि युवा पुस्ताका प्रेणा थापासम्मका चालिस जना जति कविहरूले कृतिकृत रूपमा तथा सय भन्दा बढीले फुटकर रूपमा कविताहरू प्रकाशन गरेका छन् । विशेषतः प्रगीतात्मक तथा छोटो संरचनाका कविताहरू बढी लेखिएका छन् । कविता विधाकै उपविधा गीत, गजल, मुक्तक, हाइकु सङ्ग्रहहरू पनि प्रकाशित भएका छन् । बेलायती नेपाली डायस्पोरा साहित्यकारहरूका कविता सङ्ग्रहहरूको विवरण निम्न अनुसार छन् ।

(१) ईश्वर मानन्धर (वि.सं. १९८८)	रित्तो क्यानभास (वि.सं. २०६०), अन्तर्भावना (वि.सं. २०६१), म, आकाश र ताराहरू (वि.सं. २०६८)
(२) अन्जान प्रतिकार	बौलाहा मान्छेको खोजी (वि.सं. २०५९)
(३) आनन्द रानोहोच्छा राई (वि.सं. २०३७)	आँसुको दोभान (वि.सं. २०६१), मनोवाद (मुक्तक सङ्ग्रह, वि.सं. २०६८)
(४) ईश्वर चाम्लिङ (वि.सं. २०३३)	स्पन्दित प्रवास (गीति सङ्ग्रह, वि.सं. २०६६)
(५) कुमार ईश्वो (वि.सं. २०२९)	फूलहरू (वि.सं. २०६०)
(६) केदार सङ्केत (वि.सं. २०२६)	आफै जलेको देश (वि.सं. २०६४)
(७) गणेश राई (वि.सं. २०१७)	राइफलले फलाकेको जिन्दगी (वि.सं. २०६३)
(८) गोपीकृष्ण प्रसाई	एक वेदना दुई कल्पना (वि.सं. २०४८), रात ढलेको थिएन (वि.सं. २०६७)
(९) चोक गुरुङ (वि.सं. २०३५)	गीताञ्जली (वि.सं. २०६०)
(१०) जगत नवोदित (वि.सं. २०३८)	जीवन अनुभूति (कविता, गजल सङ्ग्रह, वि.सं. २०५८), अक्षय आकृति (मुक्तक सङ्ग्रह, वि.सं. २०६१), काँचो मुद्दा (वि.सं. २०६६)
(११) मिजास तेम्बे (वि.सं. २०३९)	प्यास नजरको (गजल सङ्ग्रह, वि.सं. २०६१), अर्थ अवतरण (वि.सं. २०६६)
(१२) टंक वनेम (वि.सं. २०२०)	पेन्जिरी पेन मिक्हा: (भुल गर्ने जोडी आँखा :लिम्बू कवितासङ्ग्रह), साँघुरी र बुढासुब्बा (वि.सं. २०६३), सङ्गीनको मूर्च्छना (वि.सं. २०६९)
(१३) दधिवन्धु घर्ति मगर	जङ्कोट डाँडाका सुसेलीहरू (वि.सं. २०५९)
(१४) दयाकृष्ण राई (वि.सं. २०२२)	लाहुरेको कथा जापानको व्याथा (वि.सं. २०६१), ईश्वरको मलामी (वि.सं. २०६३)
(१५) दीपा लिम्बू राई (वि.सं. २०३२)	युद्ध, सह-अस्तित्व र सिर्जना (वि.सं. २०६८)
(१६) दूत बहादुर पुन (वि.सं. २०१८)	सुनदन्ते (वि.सं. २०६६), यु.के. को जिन्दगी (वि.सं. २०६८)
(१७) देवेन्द्र खरेस (वि.सं. २०३५)	रूडरीको बयान र नदी किनारा (वि.सं. २०६५)
(१८) नवराज राई (वि.सं. २०३७)	बर्दी भित्रको मन (वि.सं. २०६४)

- (१९) नरेश नाति (२०३६)
- (२०) काडमाड नरेश (वि.सं. २०३४)
- (२१) निर्मला राई
- (२२) निलम आडवुहाङ्ग (वि.सं. २०४०)
- (२३) विजय हितान (वि.सं. २०२४)
- (२४) विश्वकाजी राई (वि.सं. २०३८)
- (२५) विश्वासदीप तिगेला (वि.सं. २०३३)
- (२६) वुद्धि तेम्बे 'माइला'
- (२७) भगवान चाम्लिङ्ग (वि.सं. २०३६)
- (२८) मुकेश राई (वि.सं. २०२५)
- (२९) रक्ष राई (वि.सं. २०२०)
- (३०) रामकृष्ण सुनुवार (वि.सं. २०२५)
- (३१) डा. रूपक श्रेष्ठ
- (३२) लाल राना (वि.सं. २०३४)
- (३३) सुरेशजङ्ग शाह (वि.सं. २०१५)
- (३४) हरिसिंह थापा (वि.सं. २००३)
- (३५) कोमल मल्ल (सन् १९६०)
- (३६) मनु लोहोरूङ्ग
- (३७) प्रेणा थापा (सन् १९९०)
- (३८) गोकुल भण्डारी (सन् १९६७)
- (३९) गोपाल प्रसाद पौड्याल (वि.सं. २०१९)
- बाटो खोज्दा खाज्दै (गीति सङ्ग्रह वि.सं. २०६६)
- आँसुको दोभान (वि.सं. २०६१) अनुहारमा लुकाइएको चोटहरू (वि.सं. २०६५)
- परिवेश
- अन्तरमनका तरङ्ग (गीति सङ्ग्रह, वि.सं. २०६८)
- बिछोड अधिको रात (वि.सं. २०६६)
- उजागर (गीति सङ्ग्रह, वि.सं. २०६८)
- परदेशीको कोसेली (वि.सं. २०५५)
- गीत भयो गजल मेरो (गजल सङ्ग्रह)
- म जस्तै मेरा कविताहरू (वि.सं. २०६६)
- अनुभूतिका रङ्गहरू (वि.सं. २०६८)
- देश दुखेको छ (वि.सं. २०५६), सालिक उभिएर गोर्खाली (वि.सं. २०६५)
- सन्तानहरू (वि.सं. २०६७)
- विगवेन र समय (वि.सं. २०६८)
- साइप्रसका आँखीभ्यालबाट (वि.सं. २०६२), अफगानिस्तानमा दशै (वि.सं. २०६६)
- आमा, (वि.सं. २०६१) म र मेरो मन अनि तिम्रो सम्झना (वि.सं. २०५८)
- मधुरस (सन् २००६) गुराँस फूलेन (वि.सं. २०६६)
- तमासुक (?), फिराद पत्र (?), नेताहरूको महङ्गो बजार(?)
- लुङ्मारी मिथक (वि.सं. २०६८)
- गोल्डेन अफ लाइफ (सन् २००४), रोज एण्ड पेटल्स (सन् २००७)
- देशभित्र देश बाहिर
- एक समय अनेक चिन्तन (मुक्तक सङ्ग्रह (सन् १९८५), सङ्घर्षका क्षणहरू (सन् १९९०), बेलायती सन्देश (सन् २००३), मन्डनको सम्झना लण्डनको कोसेली (सन् २००३), काभ्रेपलाञ्चोक (खण्डकाव्य सन् २००४)

परिच्छेद चार

४. बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविहरूका प्रमुख कविता कृतिहरूको विश्लेषण

४.१ परिचय

कविता कृतिहरूको विश्लेषण संरचक घटक वा तत्त्व अथवा विशेषताका आधारमा गरिएको पाइन्छ । यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य बेलायती नेपाली कविहरूका कविताहरूमा डायस्पोरिक चेतना कस्तो छ ? त्यसलाई खुट्ट्याउनु पर्ने भएकोले डायस्पोरिक चेतनाको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । कृतिको संरचना, विषय वस्तुमा डायस्पोरिक संचेतना र भाषा शैलीय विन्यासलाई मुख्य आधार बनाएर बेलायती नेपाली कविहरूका डायस्पोरिक चेतनाले युक्त प्रमुख कृतिहरूको कालक्रमिक रूपमा तल विश्लेषण गरिएको छ ।

४.१.१ काङमाङ नरेशको कविता सङ्ग्रह 'अनुहारमा लुकाइएको चोटहरू'को विश्लेषण

४.१.१.१ परिचय

काङमाङ नरेशको अनुहारमा लुकाइएको चोटहरू (२०६५) ३३ वटा प्रगीतात्मक संरचनाका कविताहरूको सङ्गालो हो । एउटै केन्द्रीय कथ्य (भाव वा विचार) को वर्तुलित विस्तार भएको कविताको बनोटलाई प्रगीतात्मक संरचना भनिन्छ । (शर्मा, २०५५ पृ. ११७) यो उनको प्रथम एकल कृति हो भने यस भन्दा अगाडि संयुक्त रूपमा २ वटा कृति प्रकाशित भइसकेका छन् । 'मनहरू' र 'माटोलाई प्रेमपत्र' सीमाहीन बिम्बहरू (सामूहिक कविता सङ्ग्रह) मा प्रकाशित भइ सकेका कविताहरू हुन् । कविताको अन्त्यमा सिर्जना मिति र स्थान उल्लेख गरेकाले सबै कविताहरू बेलायतको दिक् र एक दशकको कालमा रचना गरेको प्रष्ट हुन्छ । श्रवण मुरारुड, दयाकृष्ण राई, शशी लुमुम्बुको सङ्क्षिप्त भूमिका, प्रकाशकीय र कविको मन्तव्य प्रकाशित भएको यस कृतिको नेपाली मूल्य रु ५४१- र जम्मा ९३ पृष्ठमा विस्तारित छ भने नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान बेलायतले प्रकाशन गरेको छ ।

४.१.१.२ मूल वस्तु/भाव

कृतिमा बाह्य प्रकाशनको सारभूत अंश वा सारतत्त्व तथा आन्तरिक सत्त्व गुदीलाई वस्तु भनिन्छ । (लुइटेल, २०६० पृ. ७७ ।) यस्तो विषय वस्तु जगतका जे सुकै पनि हुन सक्छ । कवि नरेश बेलायतमा डायस्पोरा जीवन बिताउँदै गरेका कवि हुन् तर उनको बाल्यकाल नेपालको गाउँले किराँती संस्कृतिमा बितेको थियो । उनी देश प्रेम, महिला स्वतन्त्रता, भाषा संस्कृति, मानवतावाद, विश्व बन्धुत्वका पक्षधर कवि हुन् । त्यसैले उनका कविता मानव समाज, मानव चिन्तन, असङ्गत राजनैतिक व्यवस्था, माया, प्रेम, इतिहास, संस्कृति आदि विषयलाई मूल वस्तु बनाएका छन् ।

विषय वस्तुगत विविधता भएपनि उनको कवितामा आफूले भोगेको डायस्पोरिक संवेदनाहरू पाइन्छन् । 'प्रकाश र बाँसुरी' कवितामा स्थानान्तरित डायस्पोरासँगै सदैँ गएको स्वत्व वा स्वपहिचानलाई भुल्न नसकेको यथार्थतालाई प्रस्तुत गरेका छन् । किराँत प्रदेशको एक युवकसँग भएको बाँसुरीले सत्वको बिम्बलाई उजागर गरेको छ । त्यो स्वत्व युवकसँगै डायस्पोरा भएको छ । त्यस्तै 'मनहरू' कवितामा कवि जातीय अस्तित्व गुम्दै गएको यथार्थतालाई पनि कवितात्मक रूप दिन्छन् :

तर अचेल कहाँ हराए
पिता पुर्खालाई
सम्झने यी जनजाति मनहरू

‘मनहरू’ पृ . ५८

‘पुरानो सोचको नयाँ साथी’, ‘माटोलाई प्रेमपत्र’ जस्ता कवितामा डायस्पोरामा सीमान्तकृत हुनको पीडा तथा पुख्यौली भूमिबाट उछिट्टिनु पर्दाको पीडालाई प्रस्तुत गर्दै डायस्पोरिक जीवन संवेदित रहेको भाव पोखेका छन् :

दुख्यो आमा दुख्यो
मेरो मनभरि
घाउ दुख्यो

एकान्तको दोबाटोमा
यात्राहरू दुख्यो
फोटो हेर्दै सम्झना दुख्यो

‘माटोलाई प्रेमपत्र’, पृ . ८४

कविको बालक्रिडा स्थल नेपालको पूर्वी पहाडी भूमि हो । अहिले नयाँ भूमिमा भौतिक सुविधाले सम्पन्न ठाउँमा रहेर पनि नेपालको परिवेश, बालसखी तथा आफन्तजनको सम्झनामा दुख्ने गरेका छन् । तिनै सम्झनाहरू सँगै कवि ‘प्रश्नहरू???’ कवितामा नोस्टाल्जिक हुन्छन् :

ती दिनहरूलाई सम्झँदा
अचेल साँच्चै विरहिनछु
तिमी र मैले
मायाको चुस्की पिएको ठाउँ
विश्वासको मिति लेखेर
तिम्रो सिउँदोमा
कन्याहरण गर्न एक धर्को सिन्दुरलाई
साँची राखेर
युगौ युग सँगै बाचौं भनेर
कसम खाने निधो गरेको चौतारीको
वरपिपल ढलेछ, पीपल पनि काटिएछ

- ‘प्रश्नहरू ???’ पृ . ५९

गृह विरह उत्कर्षमा पुग्दा कवि भ्रमित पनि भएका छन् । त्यसैले त ‘विछोडको हाँचाकी सम्झना’मा स्वप्न लेखनलाई अपनाएका छन् । परदेशमा आफन्तको नाममा दुखेका छन् :

सपनीको बाटो हेर्दै
कुनै रात तिम्रो बदनमा
सुतेको देखें
मैले आफैलाई भूलें
कन्चन तिम्रो सपना भित्र

सपनाको श्रृङ्खला छुटे पछि
संसार कहाँ बास बस्छु ?
म कहाँ बास बस्छु ?

‘विछोडको हाँचाकी सम्झना’, पृ . ८८

कवि बेलायती नेपाली सेना भएकाले युद्धजन्य अनुभूतिहरू पनि उनका कवितामा पाइन्छ । गाउँघर, परिवार, समाज, राष्ट्रसँग टाढाको व्यथा, युद्धका कारुणिक संवेदना, देशका हत्या, हिंसा, गरिबी, राजनैतिक अराजकता, सत्ता स्वार्थ, क्रान्ति, विकास हीनता आदिलाई मूल विषय वस्तु बनाएका छन् । यिनै विषय वस्तुमा डायस्पोरिक जीवन चेतना छेपिएर आएको छ । उनका कविताहरू आदि, मध्य र अन्त्यको रेखीय श्रृङ्खलामा संरचित छन् ।

४.१.१.३ भाषा शैलीय विन्यास

भाषा कुनै पनि वस्तु, भाव, विचार, अनुभूतिलाई एकबाट अर्कोमा सम्प्रेषण गर्ने माध्यम हो । कविताको भाषा अलङ्कारिक, विचलनयुक्त, खण्ड खण्डमा प्रवाहित भएको हुन्छ । कविताको संरचक घटकको सन्दर्भमा भाषा (साङ्केतिक, सङ्केतीत) शैली, अनुभूतिकरण (समानन्तर, विचलन) बिम्ब, प्रतीक, लय, छन्द, अलङ्कार आदिको व्यवस्थापनलाई भाषा शैलीय विन्यास भनिन्छ । (लुइटेल्, २०६० पृ. १०६ ।) यस सङ्ग्रहका कविताहरूका भाषा सरल सुबोध तथा आलङ्कारिक छन् । विषय वस्तुले मागे अनुसार कतिपय ठाउँमा अङ्ग्रेजी शब्दको पनि प्रयोग गरिएका छन् । परम्परित बिम्ब प्रतीकको प्रयोग गर्नुका साथै खुसे, टोड्मा, आराख, फिपि, थुम्से जस्ता लोपोन्मुख शब्दहरू तथा सुम्निमा, पारुहाङ्ग जस्ता किराँती मिथकीय पात्रको पनि प्रयोग गरिएको छन् । ‘भर्जिन र कुमारी’ (पृ : ५३) जस्ता समान अर्थ दिने बेग्लै भाषाहरूको शब्द एकै ठाउँ प्रयोग गरेर भाषिक दुरुहता पनि कतिपय ठाउँमा देख्न सकिन्छ । केही ठाउँमा उखान टुक्काको पनि प्रयोग भएका छन् । समग्रमा भाषिक सौन्दर्य तथा कवित्व कलाले गर्दा मुक्त लयमा भए पनि उनका कविताहरू लयात्मक तथा सुन्दर बनेको छ । विचलनयुक्त तथा आलङ्कारिक भाषाको प्रयोगले कविताको भाव गाम्भीर्यता बढाएका छन् ।

४.१.२ भगवान चाम्लिङको कविता सङ्ग्रह ‘म जस्तै मेरो कविताहरू’ को विश्लेषण

४.१.२.१ परिचय

कवि भगवान चाम्लिङका **म जस्तै मेरा कविताहरू** (२०६६) कविता सङ्ग्रह भित्र ४७ वटा प्रगीतात्मक संरचनाका कविताहरू समावेश छन् । यो उनको कविताको एकमात्र पुस्तकाकार कृति हो । यो सङ्ग्रह भित्रका कविताहरूमा आफूले प्रत्यक्ष तथा परोक्ष रूपमा अनुभूत गरेका विविध विषय सन्दर्भलाई समेटेका छन् । प्रत्येक कविताको अन्त्यमा सिर्जना मिति र स्थान पनि दिएका छन् । उनका प्रायः कविताहरू बेलायतमा र केही हङ्कङ रहदा पनि रचना गरेका छन् र ती पछिल्लो डेढ दशक भित्र रचना गरिएका देखिन्छन् । कवि वैराँगी काइला, विष्णु राई र नरजित राइको सङ्क्षिप्त भूमिका, प्रकाशकीय र कवि स्वयंको आफ्नो कुरा अगाडिका पृष्ठमा राखिएका यस कृतिको नेपाली मूल्य ६५।- विदेशमा ५ पाउण्ड छ र जम्मा ९८ पृष्ठ रहेको छ । यस कृतिलाई किराँत प्रकाशन काठमाडौंले प्रकाशन गरेको छ ।

४.१.२.२ मूल वस्तु/भाव

कवि भगवान चाम्लिङ्गले मानव जगत्, प्रकृति जगत्, इतिहास, संस्कृति, मनोविज्ञान जस्ता विविध घटना परिघटनाहरूलाई आफ्नो कविताको विषय रोजेका छन् । उनले प्रणयपरकता, देशप्रेम, देशको राजनैतिक विकृति विसङ्गति, साँस्कृतिक आशक्तता, उद्गम भूमिबाट टाढा हुनु पर्दाको विविध डायस्पोरिक अनुभूति, श्रमजीवि श्रमिकहरू प्रतिको दुर्नियतता, राष्ट्रिय तथा जातीय गौरव आदिलाई विभिन्न अनुभूतिमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

‘सुनमाया’, ‘तिम्रो र मेरो अन्त्येष्टि’, ‘मुटुमा घाम छरिदै गर्दा’, ‘प्रयोजन छैन’, ‘नखरा नगर न’, ‘वनस्पतिको प्रेम’, ‘तिमीलाई गीत बनाउन’, ‘तिमीले विसर्पछि’, ‘लालित्य गलाबाट’, ‘सारथी सहयात्री’, ‘षोडशी सेवती’, ‘म अगाडि भएको छु’, ‘लवस्तरा’ जस्ता कविताहरूमा उनले प्रणयपरक भाव पोखेका छन् । ‘सुनमाया’ र ‘नखरा नगर न’ मा प्रेमिकालाई सम्बोधन गरिएका प्रेमिल अभिव्यक्तिहरू श्रृङ्गारिक भावमा प्रस्तुत गरिएका छन् । ‘भुईँमा घाम छरिदै गर्दा’ मा कवि गाउँको यौवनमत्त युवतीहरूको बैससँग नयनी व्यभिचार गर्न पुग्छन् । उनले ‘वनस्पतिको प्रेम’, ‘सारथी सहयात्री’ जस्ता कवितामा विप्रलम्भ श्रृङ्गारको पनि प्रयोग गरेका छन् । आफ्नो प्रेमिकाले छाडेर गएपछिको आफ्नो अवस्थालाई सविस्तार वर्णन गर्दै भाग्यलाई धिक्कान पुग्छन् ।

भगवान चाम्लिङ्ग बेलायतका नेपाली डायस्पोराका कवि हुन् । उनका कविताहरूको मुख्य शक्ति नै डायस्पोरिकता हो । ‘असफल प्रयास’, ‘विसर्पिएको बस्ती’, ‘विन्टरमा बेलायत’, ‘महान कलाकार’, ‘थेम्सको किनारबाट’, ‘मनोइच्छा’, ‘जीवनसँगको भेट’, ‘बेलायतको समुद्रमा गाउँको सिम्मा र तिरतिरे धारा’, ‘अमेजन नदी’, ‘सुचना’, ‘मेरो टेम्के’, ‘डाँडामाथि एक जुवा घाम’, ‘लस्करै मान्छेका पाइलाहरू’, जस्ता कवितामा डायस्पोरिकता छन् । व्यक्तिगत मनोरथ पूरा गर्नलाई गाउँघर छाडेर जाने युवाहरूको लस्कर प्रति विक्षिप्त बनेको उद्गम भूमिको चित्कार ‘विसर्पिएको बस्ती’ र ‘फाटेको दौरा’ कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् :

म तिमीले विसर्पिएको
उहि पुरानो तिम्रो बस्ती चिप्रिड
.....
केवल पोहोरको भदौरे भेलले
अलिकति पैरो बगायो मलाई

(‘विसर्पिएको बस्ती’, पृ. १०)

‘असफल प्रयास’ कवितामा नयाँ भूमिमा गएका प्रथम चरणका डायस्पोराहरूले रोजगारको लागि गरेको सङ्घर्षको जीवनलाई हुबहु उतारेका छन् । त्यस्तै ‘थेम्सको किनाराबाट’, ‘विन्टरमा बेलायत’ जस्ता कविताहरूमा नयाँ भूमिको प्राकृतिक मोहकता र ऐतिहासिकतामा कवि रमाएका पनि छन् । यसरी प्राकृतिक कलाकारले गोधुलिमा पश्चिम क्षितिजको क्यानभासमा रङ्ग भर्दा कवि गृह विरहमा चुर्लुम्म डुबेका पनि छन् :

अनि याद आउछ
मेरो गाउँको
र बारीको ढिलमा
टोल्याएर उभिरहेको तिम्रो

‘महान कलाकार’, पृ. २०

गृह विरहले कविलाई पराकाष्टमा पुच्याउँदा कवि भ्रमित पनि भएका छन् :

सिम्मा तिमीले धोएका
कपडाको फिंज र मैलो पानी
मैले बेलायतको समुन्द्रमा भेटें

.....
तिरतिरे धारामा
धोएको तिम्रो
कुर्कुच्चाको मैलो पनि त
बगदै बगदै आएको त्यही देखें

.....
तिम्रो अनुहारको प्रतिबिम्ब पनि
बगाउँदै बगाउँदै ल्याएछ

‘बेलायतको समुन्द्रमा गाउँकी सिम्मा र तिरतिरे धारा’, पृ. ४० र ४१)

कवि ‘मेरो टेम्के’, ‘डाँडामाथि एक जुवा घाम’ कवितामा आफूले बिताएको गाउँघरको अतीत परिवेश प्रति आशक्त देखिन्छन् भने ‘मनोइच्छा’ मा अतीतमा सोल्तेनीसँग बिताएको क्षणप्रति गहिरो मोह राख्दै कुनै दिन पुख्र्यौली भूमिमा फर्किन्छु भन्ने इच्छा राख्छन् :

तथापी जीवनको
उत्तरार्ध तिर एक पटक
त्यो हाट भर्न जाने
त्यो वर पीपल हेर्न जाने
मनोइच्छा
मनको भित्री कुनै भागमा
जीवित भई
सलबलाउछ कहिले काहीं

(‘मनोइच्छा’, पृ . २६)

कवि डायस्पोरा हुनु पर्दाको पीडा र संवेदनालाई पनि कवितात्मक रूप दिन्छन् । पराई भूमिमा औपनिवेशिक जीवन जिउँनुको पीडा बेग्लै हुन्छ । आफ्नोले गाली गरेको अर्ती हुन्छ तर पराईले अर्ती दिएको पनि गाली हुन्छ । आफ्नै घरको खाना मिठो हुन्छ, ओछ्यान राम्रो हुन्छ । कविले यहाँ यस्तै औपनिवेशिक जीवन अनुभूत गरेका छन् :

म पराधीन भएको मान्छे
कहिले रापिलो घाम सहेर
कहिले धारिलो बचन सहेर
खप्कीको पराकाष्ट सहदै
विदेशी भूमिमा

‘जीवनसँगको भेट’, पृ. २८

त्यस्तै डायस्पोराहरूको अन्योल भविष्यप्रति चिन्ता लिदै कवि 'सूचना' कवितामा पुख्यौली भूमिसँग नछुटिनको लागि सोच्ने आग्रह पनि गर्छन् । 'अमेजन नदी' कवितामा कवि नयाँ भूमिको चित्रणमा जातीय बिम्बहरू ल्याएर एकातिर जातीय आशक्तता देखाउँछन् भने अर्कोतिर कवितामा मिश्रितताको रूप पनि ल्याउँछन् ।

प्रेम प्रणयता, डायस्पोरिक भावका अलवा भगवान चाम्लिङ्का कवितामा देश प्रेम पनि ज्वलन्त रूपमा प्रस्तुत भएका छन् । 'घट्टै छ सिमाना' कवितामा छिमेकी राष्ट्रले देशको सिमाना मिचेको र नेताहरू मूक दर्शक भएकोमा स्वभिमानी देशप्रेमी युवाहरूलाई आफै उठ्न आग्रह गरेका छन् । 'आडम्बरी नेताहरू'मा भ्रष्ट नेताहरूलाई गाली गर्दै 'आशिर्वाद' कवितामा ती नेताहरूलाई असल बन्न आग्रह गरेका छन् । सगरमाथाको उचाई र नेपाली पर्वतारोहीहरूको कीर्तिमानीसँगै कवि पितृ भूमि प्रति गौरवबोध 'सगरमाथा भन्दा अग्लो मान्छे' कवितामा गर्छन् । उनका कविताहरूले गृह युद्धको साङ्केतिक चित्रण गर्दै शान्तिको कामना पनि गरेका छन् ।

कवि चाम्लिङ्का कवितामा सामाजिक विषय वस्तुले पनि ठाँउ पाएका छन् । 'परिवर्तन'मा कविले जातीय विभेदताको चित्रण गर्दै ईश्वरीय सत्तामाथि नै प्रश्न चिन्ह उठाएका छन् भने 'ताराहरूको देश' मा अधिकल्पनाको माध्यमबाट समाजमा व्याप्त वर्गीय साश्वततालाई प्रस्तुत गरेका छन् । 'थिचिएर जिन्दगी किचिएको मन' र 'भरिया दाई' मा कविले नेपालका तल्लो वर्गीय श्रमिकहरूको दुःख पीडालाई ओकलेका छन् । 'लस्करै मान्छेका पाइला' कवितामा कविले काम र मामको खोजीमा परदेशिनेहरूको अस्तित्वलाई खोजेका छन् ।

यसरी कवि भगवान चाम्लिङ्गले प्रेम-प्रणय, डायस्पोरिक भाव संवेदना, सामाजिक असमानता, प्रकृति प्रेम, देशप्रेम, देशमा व्याप्त विकृति, राजनेताहरूको नकारात्मक चरित्र, साँस्कृतिक आशक्तता आदिलाई मूल विषय वस्तु बनाएका छन् । यी विविध घटना सन्दर्भानुभूतिलाई उनले रेखीय ढाँचामा सङ्गठित गरेका छन् । यस सङ्ग्रहका कविताहरूका भाव शृङ्खलाहरूलाई आदि भागमा परिचय, मध्यभागमा वस्तु विचारको प्रवाहीकरण र अन्त्य भागमा त्यो वस्तुको पुष्टिकरण गरेका छन् । यसरी आदि, मध्य र अन्त्य गरी रेखीय ढाँचामा वस्तु संरचना गठन गरिएका छन् ।

४.१.२.३ भाषा शैलीय विन्यास

प्रस्तुत सङ्ग्रहमा प्रयोग गरिएको भाषा सरल र सरस छन् । प्राकृतिक, साँस्कृतिक, ऐतिहासिक तथा पौराणिक मिथक तथा बिम्ब प्रतीकको प्रयोगले भावमा आलङ्कारिकता ल्याएको छ । यसले कविताको भावगत गहिराई र सुन्दरतालाई उठाएको छ । व्याकरणिक विचलन, भाषिक मानवीकरण, अनुकरणात्मक शब्दको प्रयोग आदिले कविताको भावगत, अभिव्यक्तिगत सन्दर्भ बढ्नुका साथै कविता लयात्मक पनि बनेको छ । कवि चाम्लिङ्का भाषामा त्रुटिहरू भने यथेष्ट भेट्न सकिन्छ । सबै कविताहरू मुक्तलयमा लेखिएका छन् तर पनि लयात्मकतालाई मर्न दिएका छैनन् भने शैली वर्णनात्मक छ ।

४.१.३ हरिसिंह थापाको 'गुराँस फुलेन' कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

४.१.३.१ परिचय

हरिसिंह थापाकृत गुराँस फुलेन (२०६६) कविता सङ्ग्रहमा ५४ वटा गीत, गजल तथा फुटकर कविताहरू सङ्कलित छन् । २ वटा गजल, ८ वटा गीत (राष्ट्रिय, मायापिरती तथा हास्य) र बाँकी फुटकर कविताहरू रहेका छन् । कविताहरू छोटो छोटो संरचनाका छन् । नेपाली साहित्य विकास परिषद यु.के. को प्रकाशकीय, सुरेशजङ्ग शाह, डा. राधव प्रसाद धितालको शुभकामना लेख, डा. डि.पी. भण्डारीको सङ्क्षिप्त भूमिका र कवि स्वयंको भनाईपछि कविताक्रम अनि कविताहरू राखिएका छन् भने अन्तिम कभर पृष्ठमा गोपाल पराजुलीको भनाई राखिएको छ । नेपाली साहित्य विकास परिषद यु.के. द्वारा प्रकाशन गरिएको छ । प्रस्तुत कृतिको नेपाली मूल्य रु ५११- छ भने जम्मा ७८ पृष्ठमा कविताहरू अटाएका छन् ।

४.१.३.२ मूल वस्तु/भाव

कवि हरिसिंह थापाले प्रस्तुत कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा प्रेम र राजनीतिलाई मुख्य विषय वस्तु बनाएका छन् । प्रेममा देश प्रेम मुख्य रूपमा आएको छ । कवि आफ्नो जन्म भूमिबाट टाढा भएकाले जन्म भूमि प्रतिको अनुराग बढी भेटिन्छ । नेपाल र नेपालीलाई माया गरौं, नेपाली भएकोमा गर्व गरौं भन्ने भावना धेरै जसो कवितामा भेटिन्छ । प्रेमिका प्रतिको प्रेमिल अभिव्यक्तिहरू पनि उनका कविताहरूमा पाइन्छ । त्यस्तै नेपालको विकास हुन नसक्नुमा यहाँको राजनीतिलाई दोष दिँदै राजनेता प्रति व्यङ्ग्य तथा गाली गरेका छन् । नेपालको राजनीतिमा व्याप्त विकृति विसङ्गतिलाई कविले कलात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसै गरी विश्व वन्धुत्वको कामना, शान्तिको चाहना, नेपाली जातीय गौरव जस्ता विषयलाई पनि मूल भाव बनाएका छन् । यिनै विषय भावको सेरोफेरोमा कविले बाँचेको डायस्पोरिक भूगोलबाट नेपाल र नेपाली जनजीवनलाई हेरेका छन् । 'परदेशीको विदाइ' कवितामा घरदेश र आफन्तसँग विछोडिनु पर्दाको पीडालाई कवितात्मक रूप दिएका छन् :

विदेशको जागिर दुःखको बेला भरोसा केही छैन
मनमा घाउ कति छ कति पराईले देख्दैन
लाला र बाला मुटुको टुक्रा छोडेर घरैमा
फर्कने बाँचा के गरौ प्रिया भाग्यको भरैमा

‘परदेशीको विदाइ’, पृ . ४६

‘परिचय’ कवितामा कवि विश्वको जुनसुकै ठाउँमा रहे पनि आफ्नो उद्गम भूमिमा जस्तो खुसी नपाएको कुरा व्यक्त गर्दछन् । मातृ भूमिमा हुने स्वपहिचान बोधले सिर्जना गर्ने खुसी, स्वतन्त्रतामा कवि रमाउन चाहन्छन् :

म भएर
उभिन त
मेरै देश
मेरै धर्ती बाहेक
अन्यत्र त
शून्यसरि नै

रहेछ !

‘परिचय’, पृ. ६९

यस्तै यस्तै भाव भएको अर्को ‘लालुपाते फुलेपछि’ कविता छ । नयाँ भूमि जतिसुकै राम्रो भए पनि कविको आद्य चेतना मनको कुनै कुनामा गडिएर बसेको छ । त्यसैले कवि आदि भूमि प्रति नै आशक्त देखिन्छन् । त्यसैमा गर्व गर्छन् :

त्यसैले म जहाँ बसे पनि
मेरो मन
मेरो चाहना
मेरो रुचि र स्वाद
सबै नेपाली छ

‘लालुपाते फुलेपछि’ पृ. २९

‘नेपाली भएर बाँचौं’ कवितामा डायस्पोरा समुदायलाई स्वपहिचानको लागि आग्रह गरेका छन् भने ‘शुभकामना ओखलढुङ्गालाई’ कवितामा नेपाली डायस्पोराहरूलाई नयाँ भूमिमा एकत्रित हुन आग्रह गरेका छन् :

एउटालाई दुख्दा अर्कोलाई दुखोस विदेशी ठाउँमा
हातमा समाउँ दुःखलाई बाटो ईश्वरको नाउँमा
एकजुट भई मिलेर बसौं पराई भूमिमा
सुनाम राखौं सुकर्म गरौं एकबारको जुनिमा

‘शुभकामना ओखलढुङ्गालाई’, पृ. २६

त्यसो त बेलायतमा बस्ने नेपाली डायस्पोराहरूले नेपाली भाषा, साहित्य र परम्परालाई भुल्दै गएकोमा कवि दुःखी पनि बनेका छन् :

कहाँ गयो सभ्यता र देशको परम्परा
संस्कृति र साहित्यलाई भुल्दा रैछन् बरा
कुलतले बास लियो साहित्यलाई भूल्यो
टाइम पासको लागि भने सबको घरमा डुल्यो

‘मानिसको नियत’, पृ. ४१

‘सुन्दर शान्त नेपाल’ कवितामा कविले डायस्पोरिक संवेदनालाई व्यक्त गर्दै कुनै दिन पुख्र्यौली भूमि फर्किने चाहना राखेका छन् । यो पहिलो चरणका जुनसुकै डायस्पोराहरूको मानसिक स्थिति पनि हो :

फुल्चोकी डाँडामाथिको हावा चल्दछ सरर
विमान स्थल उत्रन पाइयोस् स्वदेशको रहर
होडवाजी एउटै तर्कना सबको विदेशी हावाको
सधैको दुःख के पाउथे सुख अर्काको ठाउँको

‘सुन्दर शान्त नेपाल’, पृ. ५९

अहिले विश्का ठूलो जनसङ्ख्या चलायमान स्थितिमा छ । डायस्पोरा निर्माण तीव्रतर रूपमा हुदैछ । तिनै चलायमान विश्व नागरिकहरूको वा डायस्पोराहरूको मानसिक स्थितिलाई कविले 'विवशता' कवितामा चित्रण गरेका छन् :

धरती छ पलङ्छानो छ आकाश
जन्मेको घडी भाग्यको अभ्यास
रोएर जन्म पृथ्वीमा चरण
नेपालको जन्म कुन देशमा मरण

‘विवशता’, पृ. ५६

यसरी प्रस्तुत सङ्ग्रहका कविताहरूमा देश प्रेममा नै डायस्पोरिक चेतना मुखरित भएका छन् । नेपाली गौरव, राष्ट्रियता, धार्मिक तथा साँस्कृतिक पहिचानको तृष्णामा पराई भूमिमा कविको तड्पाइमा नै कविताहरू सिर्जित छन् ।

४.१.३.३ भाषा शैलीय विन्यास

प्रस्तुत कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा प्रयुक्त भाषा एकदमै सरल छन् । अर्थ तथा भावसम्म पुग्नको लागि टाउको दुखाइ राख्नु पर्दैन । एक चोटी पढ्दै विषय भाव बोध हुन्छ । त्यस्तो गाढो बिम्ब तथा प्रतीकको प्रयोग छैन । विषयको अनुकूलतालाई हेरी अङ्ग्रेजी शब्दहरूको पनि प्रयोग पाइन्छ भने लोपोन्मुख नेपाली ग्रामीण शब्दहरूको पनि प्रयोग पाइन्छ । २ वटा कवितालाई गजल भनिए पनि गजलमा हुनुपर्ने गुण छैन । कविले ती दुई कवितालाई गजल नभनेर कविता वा गीत भनेको भए हुन्थ्यो । त्यसैले ती दुई कवितामा गजलमा प्रयुक्त छन्द नभएर गीति लयको प्रयोग छ भने ८ वटा गीतमा पनि गीति लय नै छ । बाँकी कविताहरूमा धेरैमा मुक्त लयको प्रयोग छ भने केहीमा शास्त्रीय छन्द र केहीमा भ्याउरे छन्दको पनि प्रयोग छ । छन्द तथा लयको दृष्टिले विविधता पाइन्छ भने शैली वर्णनात्मक छ ।

४.१.४ ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू' कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

४.१.४.१ परिचय

ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू बेलायतका ६४ जना नेपाली सर्जकहरूको २/२ वटा (आनन्द रानोहोच्छा को १२ मुक्तक) का दरले १३८ वटा कविता, मुक्तक, गीत, गजलहरूको सामूहिक सङ्ग्रह हो । यस कृतिलाई नरेश काङ्माङ, मिजास तेम्बे, अप्जसे कान्छा तिन जनाले सम्पादन गरेका छन् । ईश्वर मानन्धरदेखि युवा कवि प्रेणा थापासम्मको रचनाहरूलाई समेटिएको छ । आनन्द रानोहोच्छाको मुक्तकहरू, अन्जु अञ्जलीका गजल, निलम आडबुहाङ, जितेन्द्र चेम्जोङ, हेम कुमार राई, विश्वकाजी राई, नरेश साङपाङ राई, सरिता 'नाना' चाम्लिङ दुत बहादुर पुन, मुकेश थुलुङ राईका गीतहरू रहेका छन् भने बाँकी अरूको प्रगीतात्मक संरचनाका कविताहरू छन् । डा. गोविन्दराज भट्टराई, रक्ष राई, टंक बनेमको भूमिका दयाकृष्ण राईको प्रकाशकीय र सम्पादकीयका सम्पादकीय पछि कवि तथा कविताक्रम अनि कविताहरू राखिएका छन् भने अन्तिमको कभर पृष्ठमा श्रवण मुकारूङ र विप्लव ढकालको भनाई राखिएका छन् । जम्मा २४८ पृष्ठ रहेको यस कृतिको नेपाली मूल्य रु १०० रहेको छ भने नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान, बेलायतले प्रकाशनमा ल्याएको छ ।

४.१.४.२ मूल भाव/वस्तु

ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू कविता सङ्ग्रहका कविताहरूले विषय वस्तुगत विविधता अङ्गालेको छ । राजनीति, समाज, प्रेम, दर्शन, इतिहास आदिलाई मुख्य विषय वस्तु बनाएको छ । पराई भूमिमा रहेर पनि नेपालको राजनीतिक दुरावस्था प्रति चिन्ता प्रकट गरिएका छन् । ६४ जना कविहरू नै डायस्पोरिक भएकाले डायस्पोरिक जीवन चेतना पनि सबै लेखकहरूमा कुनै न कुनै रूपमा देखा पर्छ । गैर कानुनी रूपमा श्रम गर्न विदेश जाने नेपालीहरूको दुरावस्थालाई कवि ईश्वर मानन्धरले म पात्रको माध्यमबाट जीवन्त रूपमा 'मन अशान्त रहन्छ' कवितामा उतारेका छन् :

लुकिछिपी सधैं काम गर्नु पर्छ
रातलाई पनि दिउँसै सम्झि यहाँ
डर त्रासको जीवन विताई रहेको छ
सधैं शरणार्थीको कात्रो ओढी यहाँ

'मन अशान्त रहन्छ', पृ . ४३

डायस्पोरा हुनु पर्ने अनेक बाध्यता हुन सक्छ । नेपालीहरू लाहुरे हुँदै डायस्पोरा हुने सङ्ख्या पनि कम छैन । कवि टंक वनेम त्यही बाध्यता र पीडालाई ऐतिहासिक रूपमा विश्लेषण गर्छन :

हामी त्यसै डायस्पोरिक भएका होइनौ
विशाल आमाको घाँटीमा
दिनदहाडै खुँडा रेटियो
पसिनाको श्रम लुटेर बहादुर बनाइयो
प्रवासी र नोस्टाल्जिक भएर बाँच्न बाध्य पारियो
फिरङ्गी जादुले लठ्याएर स्वार्थको घडा भरियो

'डेज अफ ग्लोरी र लज्जित वर्तमान', पृ.

त्यस्तै काङमाङ नरेशको 'समय आवरण' मुकुल दाहालको 'घाम अस्ताउने प्रदेशबाट', मञ्जु रानी मगरको 'बधाई छ आई.एल.आर. लाई' रामकृष्ण सुनुवार अकेला' को 'सन्तानहरू', देवेन्द्र खरेसको 'मान्छे, खप्पर र आस्थाहरूको मुटु', 'प्रकाश राईको 'समुन्द्रपारी बाँच्नु पर्दा', मनिस श्रेष्ठको 'किन सधैं सताई रहन्छ' जस्ता कविताहरूमा निर्वासन हुनु पर्दाको पीडा वा डायस्पोरिक संवेदनालाई मूल भाव बनाइएको छ । देवेन्द्र खरेसले 'मान्छे, खप्पर र आस्थाहरूको मुटु' कवितामा निर्वासन संवेदनालाई यसरी स्वीकार्छन् :

आफ्नै माटोमा फल्न नसक्नुको पीडा
आफ्नै आँगनमा फुल्न नसक्नुको छटपटी

'मान्छे, खप्पर र आस्थाहरूको मुटु', पृ. १४८

त्यस्तै मुकुल दाहालको निर्वासन संवेदनामा गृह विरहसँगै भ्रमात्मकता पनि जोडिएर आएको छ :

सम्झनाका औलाहरू त्यहाँसम्म
तन्काएर छोइरहेछु तिमीहरूलाई

छामिरहेछु शिर र निधार छोराहरूको
 चलाई रहेछु तिम्रो केश
 छरिदिएर निधार भरि
 तर जति ठेले पनि कसरी पन्साउन सकिँदो रहेछ र !
 यत्रो भिमकाय भूगोलका दुरी
 हिडेर मनबाट पुगिरहेछु आँखासम्म
 र भरिरहेछु थोपा-थोपा ।

‘घाम अस्ताउने प्रदेशबाट’, पृ . १२३

त्यस्तै दयाकृष्ण राईको ‘फलानो गाउँ जाने बाटो सोधिरहेको गोर्खालीहरू’, मूलीवीर राईको ‘यस्तै हुन्थ्यो होला’ मा डायस्पोरामा भेदताको बोधसँगै सीमान्तकृत हुनुको पीडालाई उठाएका छन् । दयाकृष्ण राई नेपाललाई आमा र बेलायतलाई सानी आमाको साइनो दिदै बेलायतले डायस्पोराहरूलाई सौतेनी व्यवहार गरेको र डायस्पोराहरूको त्रासद् भविष्यलाई पनि कविताका माध्यमबाट सङ्केत गरेका छन् :

हाम्री सानीआमा त
 कति मापाकी बाठी रैछिन् बा।
 श्याम/श्वेत/पीतवर्ण
 सबैलाई समान अवसर भन्ने
 नारामा मात्र सीमित रहेछ
 रातो राहदानीले त हाम्रो पीतवर्ण
 श्वेत वर्णमा अवश्य परिवर्तन हुन सक्दैन

‘फलानो गाउँ जाने बाटो सोधिरहेका’ पृ : ५२

गणेश राईले आफ्नो कविता ‘अनुहार बदलिएको लण्डन र ज्याक्यी स्मिथहरू’ मा बेलायतलाई विश्वकै डायस्पोराहरूको केन्द्रको रूपमा वर्णन गर्दै बेलायती सरकारले डायस्पोराहरूलाई सङ्कुचित बनाएर राखेको स्वीकार्छन् :

अध्यागमनको पखेटाहरू छिनालेर कुरूप
 विजयोत्सवमा ग्रीनविच घडीको लिङ्ग नुहाउँदै स्याम्पेनले
 ज्याक्यी स्मिथहरू अहम्ले फुलेर धोक्रो जस्तो
 पेचकिल्ला ठोक्न खोज्छन् मुट्ठी भित्र म तेन्जिड पाइलालाई

‘अनुहार बदलिएको लण्डन र ज्याक्यी स्मिथहरू’ पृ : ७०

त्यसो त बेलायती डायस्पोरिक जीवनसँग रमाएका भावहरू पनि कतिपय कविताहरूमा भेटिन्छन् । दधिवन्धु घर्ति मगरको ‘यु.के.’ भगवान चाम्लिङ्को ‘लण्डनका षोडसी सेवतीहरू’ जस्ता कवितामा डायस्पोराहरू नयाँ भूमिमा रोमाञ्चक महसुस गरेका छन्, रमाएका छन् । त्यस्तै जया राईको ‘लण्डन बस’ कवितामा त्यहाँको विसङ्गत तथा स्वतन्त्र वातावरणको चित्रण पाइन्छ ।

दीपा लिम्बू राईको ‘धोका’ कविताले परदेसिनेहरूको सम्झनामा पीडित भएको आफन्त तथा गाउँघरको चित्रण गरेको छ भने रासु विरहीको ‘मन भित्रको माया’ कवितामा परदेशीबाट आफन्त तथा गाउँघरलाई सम्झिएर विरक्तिएको भाव पाइन्छ :

आजभोली मेरै देश/मेरै गाउँ

मेरै डोको/मेरै नाम्लोको
सपना धेरै आउने गर्दछ
ज्यु ! हजुर !
सम्भना धेरै आउने गर्दछ ।

मन भित्रको माया, पृ : ५९

डायस्पोराहरूलाई द्वैध चेतनाले पिरोली रहन्छ । उनीहरूको मन घरदेशमा र परदेशमा विभाजित हुन्छ । इन्दिरा सुवेदीको 'कहिले बोझ मात्र हुने हो की ?' कवितामा कविको मानसिकता घरदेश र परदेशमा विभक्त भएको देख्न सकिन्छ :

कहिले लाग्छ आफ्नो सपना साकार पार्न
कम्मर कस्तु पछि
कहिले लाग्छ साग र सिस्नो खाएर भए पनि
आफ्नो देशमा रम्नु पछि

'कहिले बोझमात्र हुने हो कि ?' पृ. २०३

कवि मेरीले घर, आफन्तसँग टाढा भएपछि नै बढी सम्भना आउने, माया लाग्ने मानवीय साश्वततालाई 'परिस्थिति' कवितामा उतारेकी छन् :

देशको माया
विदेशमा हुँदा
थाहा हुने रहेछ
घरको माया
पर हुँदा
बढी लाग्ने रहेछ

'परिस्थिति' पृ. २०६

आप्रवासीहरूको पछिल्लो समयमा चलेको माग दोहोरो नागरिकता प्रणाली हो । उनीहरू पुर्ख्यौली भूमि र नयाँ भूमि दुवैसँग उत्तिकै रूपमा नजिक रहन चाहन्छन् । कवि एन.वि. गुरुङ्ग (तमु) को कविता 'प्रवासीको इच्छा' कविताले सम्बन्धित निकायसँग त्यही माग राखेको छ । त्यस्तै डायस्पोरामै जन्मेर हुर्केका युवा कवि प्रेणा थापाको 'मेरो देश' कवितामा पुर्ख्यौली भूमि प्रतिको आशक्तता प्रगाढ देखिन्छ ।

४.७.३ भाषा शैलीय विन्यास

प्रस्तुत कृति सामूहिक कविता सङ्ग्रह भएकाले भाषा शैलीगत विविधता पाइन्छ । कतिपय कविहरूले आफ्ना कवितामा क्लिष्ट भाषाको प्रयोग गरेका छन् । टंक वनेम, दयाकृष्ण राई, गणेश राई, देवेन्द्र खरेस आदिका कविताहरू जटिल बिम्ब प्रतीकको प्रयोगले क्लिष्ट बन्न पुगेका छन् भने कतिपय कविका कविताहरूमा अत्यन्तै सरल भाषाको प्रयोग भएका छन् । आनन्द रानोहोच्छाका १२ वटा मुक्तक, अन्जु अन्जलीका गजलहरू, निलम आङ्बुहाङ्ग, जितेन्द्र चेम्जोङ्ग, विश्वकाजी राई, हेम कुमार राई, सरिता नाना, मुकेश थुलुङ्ग आदिका गीतहरू बाहेक अरु फुटकर कविताहरू सबैमा मुक्तलयको प्रयोग गरिएको छ तर पनि सबै कविका कविताहरूमा आन्तरिक सङ्गीत सशक्त छ । केही कविका कविताहरू भने कवितात्मक दृष्टिले कमजोर पनि देखिन्छ । सबै कविका कविताहरूको शैली वर्णनात्मक छ ।

४.१.५ मिजास तेम्बेको कविता सङ्ग्रह 'अर्थ अवतरण'को विश्लेषण

४.१.५.१ परिचय

अर्थ अवतरण कविता सङ्ग्रह (२०६६) कवि मिजास तेम्बेको तेस्रो एकल कृति हो । यस सङ्ग्रहमा ३६ वटा छोटो खालका कविताहरू सङ्ग्रहित छन् । यी मध्ये 'खोक्रो स्वभिमान', 'एउटा बाहाना', 'भुण्डिएको बैस', 'जसको स्वागतमा बल्दै र निभ्दै थिए', 'बाँच्नु भन्दा अलि पर', 'हिँउद याम र सपना', 'म त्यो हुँ', 'यो कविताको अनेक अर्थ लाग्छ', 'ऊ खस्न सक्छ ऊ न हो नखस्न सक्छ', 'बादल बिद्रोह' र 'अन्त्यमा' गरी १२ वटा कविता लघु आकारका छन् । बाहिरी पृष्ठमा गोपाल पराजुली र रक्ष राईको शुभकामना, विप्लव ठकालको भूमिका, दयाकृष्ण राईको टिप्पणी सहितको प्रकाशकीय र स्वयम् कविको कवितात्मक कविता चिन्तनपछि कविताक्रम र कविताहरू राखिएका छन् । जम्मा ६४ पृष्ठमा विस्तारित यो पुस्तकको नेपाली मूल्य रु ५५१- रहेको छ र यसलाई नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान, बेलायतले प्रकाशन गरेको छ ।

४.१.५.२ मूल वस्तु/भाव

कवि मिजास तेम्बेले प्रस्तुत सङ्ग्रह भित्रका कविताहरूमा कवितात्मक रूपमा दर्शन प्रस्तुत गरेका छन् जुन युगीन माइक्रोचिप्स विश्व वातावरणको जीवन दर्शन हो । त्यसो त राजनैतिक अस्थिरता, अराजकता, विसङ्गती, द्वन्द्व, हिंसा, असुरक्षा, स्वतन्त्रता हीनता, नेता तथा शासकीय स्वार्थ जस्ता कुव्यवस्था र यसले सताएको पीडाग्रस्त मान्छेहरूको जिजीविषालाई समेत विषय भावको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । कवि बेलायतका गोर्खे सेना भएकाले युद्धजन्य पीडालाई पनि प्रस्तुत गरेका छन् भने डायस्पोरिक चेतनालाई पनि कवितामा उतारेका छन् ।

'ओढेर छालहरू', 'भयभास', 'अचेल माङ्गेनाले' 'भविष्य आफ्नो प्रति कसरी सुरक्षित गर्न सक्छु', 'प्रिय शीतविन्दु', 'यदि तिमी यहाँ भएको भए', 'इजार र स्वभिमान', 'वेतिथिहरू', 'प्रेमयात्रा', 'निसाम तिम्रो छाती पो विशाल' जस्ता कविताहरूमा डायस्पोरिक चेतना मुखरित भएको पाइन्छ ।

देशीय सीमाना नाघेर पराई भूमिमा रहँदा गाउँघर प्रतिको सम्झना वा अतीतको यौवन कालको प्रेमिल तरङ्ग तथा घर सम्झिएर कवि पराई भूमिमा विरही भएका छन् । समुन्द्रको छालले पनि कविलाई नोस्टाल्जिक बनाएको छ :

प्रशान्त महासागरको
कुनै एक छेउमा उभिएको छु
र
छोइरहेछु यो नुनिलो पानी
अनि सम्झिरहेछु
केही नयाँ पुरानाहरू
कोही आफन्त र विरानाहरु

'आढेर छालाहरू', पृ. २३

कवि नयाँ भूमिमा वा पराई भूमिमा मानसिक रूपमा स्वतन्त्रता प्राप्त गर्न नसकी संवेदित बनेका छन्। डायस्पोराहरू स्वभिमान गुमेको पीडा, स्वत्व हराउने भय, आदिले संकुचित हुन्छन् :

यति खुला आकाशमुनी
केले थिचिरहेछ हामीलाई ?
यति फराकिलो धर्तीमा
केले छेकिरहेछ हामीलाई ?
हावाभिन्नै
किन निसास्सिरहेका हामी ?

‘भयभास’, पृ. २८

‘वेतिथिहरू’, ‘अचेल माङ्गेनाले’ ‘प्रिय शीत विन्दु’ ‘यदि तिमी यहाँ भएको भए’ जस्ता कवितामा घरदेशमा नवयौवनासँग बिताएका प्रेमिल तरङ्गहरूलाई सम्झिएर कवि नोस्टाल्जिक बनेका छन्, विरक्तिएका छन् :

ख्यालीमा हारेको कुड्बाको अनुहारजस्तै
जुवामा घरखेत हानेको जुवाडेको गुहारजस्तै
आफैसँग म अचेत
नमिठो गरी विरक्तिएको छु

‘अचेल माङ्गेनाले’, पृ. ३४

मान्छे स्वभाविक रूपमै सुगमतातिर अग्रसर हुन्छ । वर्तमान युगको विभिन्न डायस्पोरा निर्माणहरू भौतिक सुविधाको खोजिको परिणाम नै हो । भौतिक सुविधाले सु-सम्पन्न भए पनि मान्छे आफ्नोहरूसँगको विछोडमा, उनीहरूको सम्झनामा, स्वत्वको, स्वभिमानको प्रश्नहरूमा मानसिक पीडा भोगिरहेको हुन्छ । एकातिर सुविधाको मोह अर्कोतिर असुरक्षित भविष्यको चिन्ता-डायस्पोराहरू यस्तै यस्तैमा बाँच्छन् :

विसङ्गत मन
विखण्डित सपनाहरूको अराजक सहरमा
हप्तौं सात युगहरूका विजय उत्सव स्वाड पाउँ
गुड फ्राइडे धित मरून्जेल पिएर के भो र !
हरेक विहानी र सिङ्गो दिनले मलाई पिइरहेको हुन्छ ।

‘भविष्य आफ्नो प्रति कसरी सुरक्षित गर्न सक्छु’, पृ. ३६

मान्छेको परिचय जातीय पहिचानमा अडेको हुन्छ । साँस्कृतिक परम्पराहरूमा नै अपनत्व भेटाउँछ । डायस्पोरा भएपछि जातीय तथा साँस्कृतिक पहिचानहरूमा सङ्कट उत्पन्न हुन थाल्छ । ‘इँजार र स्वभिमान’ कवितामा स्वपहिचान गुम्दै जानुमा स्वभिमानी कवि लज्जित महसुस गर्छन् । त्यस्तै ‘मसानघाटमा’ कवितामा कर्म भूमिलाई कवि मातृ भूमिभन्दा फरक देख्छन् । आफन्तहरू बिच नपाउदा आफूलाई एक्लो महसुस गरेका छन् । पराई भूमिमा भेदताको बोध भएको छ । ‘निसाम् ! तिम्रो छाती पो विशाल’ कवितामा सङ्कट स्वदेशमा रहेको प्रेयसीलाई परदेशबाट चाँडै फर्किने आश्वासन दिन लगाउँछन् ।

यसरी कवि डायस्पोराहरूको जीवन दर्शनलाई कवितामा केलाउँछन् । गृह विरहमा लिप्त हुनु, निर्वासनमा दुख्नु, अतीत प्रति मोह राख्नु, उद्गम थलो फर्किने चाहना राख्नु जस्ता डायस्पोरिक चेतना उनका कवितामा व्यक्त भएका छन् ।

४.१.५.३ भाषा शैलीय विन्यास

अर्थ अवतरण भित्रका भाषा आलङ्कारिक छन् । सरल, सरस र मिठा छन् । मुक्त लयमा लेखिएको भए पनि अनुप्रासको अचेत संयोजनले कविताहरू सङ्गीतमय बनेका छन् । माइक्रोचिप्स, गुड फ्राइडे, ग्लोबोलाइजेसन जस्ता प्रचलित अङ्ग्रेजी शब्दहरू, पालाम, ख्याली, फेदाङ्मा, कुङ्वा, माङ्गेना, युप्पारूड, हाक्पारे जस्ता लिम्बू भाषाका शब्दहरूको प्रयोगले भाव पक्षलाई सशक्त बनाएको छ । घुर-घुर, गड्याङ-गुडुङ् जस्ता अनुकरणात्मक शब्दहरूको पनि प्रयोग गरिएको छ । विभिन्न विम्ब, प्रतीक, व्याकरणिक विचलनयुक्त भाषाले कविताका भाव तथा भाव सौन्दर्यपूर्ण बनेका छन् । भाषिक दृष्टिले उनका कविताहरू सफल छन् ।

४.१.६ गोपीकृष्ण प्रसाईको 'रात ढलेको थिएन' कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

४.१.६.१ परिचय

रात ढलेको थिएन (२०६८) कविता सङ्ग्रह कवि गोपीकृष्ण प्रसाईको दोस्रो कविता सङ्ग्रह हो । प्रस्तुत सङ्ग्रहमा ५७ वटा प्रगीतात्मक संरचनाका कविताहरू सङ्कलित छन् । यी कविताहरूमा कविका प्रत्यक्ष अनुभव र भोगाइका अनुभूतिहरूलाई समेटिएका छन् । कविले प्रत्येक कविताको अन्त्यमा सिर्जना मिति पनि दिएकाले ५० र ६० को दुई दशक भित्रका रचनाहरू यस सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित गरिएको देखिन्छ । ज्ञानेन्द्र गदाल, कृष्ण धरावासी, होमनाथ सुवेदी, विश्वविमोहन श्रेष्ठ, खगेन्द्र नेपाली, सुरेशजङ्ग शाह, होम परिवार, जया राई, विश्वसदीप तिगेला, रूपक बनवासी, राम प्रसाद प्रसाईको प्रकाशकीय, शुभकामना र कविको आफ्नो भनाईपछि कविताक्रम र कविताहरू राखिएका छन् । जम्मा १६० पृष्ठ रहेको यस कृतिको नेपाली मूल्य रु १३० /- र अन्य तिर \$ ७.०० /- रहेको छ । यसलाई अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजले प्रकाशन गरेको छ ।

४.१.२.६ मूल वस्तु / भाव

कवि गोपीकृष्ण प्रसाईले प्रस्तुत सङ्ग्रह भित्रका कविताहरूमा मानवतावाद, राष्ट्रियता, देशप्रेम, श्रमजीवि ग्रामीण किसानहरूको दैनिकी, बुद्ध दर्शन प्रतिको अनुरागका साथै विश्व वन्धुत्व तथा शान्तिको कामना, भाषिक मोह, पर्यावरणीय चेतना, साइवर सँस्कृति, डायस्पोरिकता आदि विविध विषयलाई मूलभाव बनाएका छन् । यसमा पनि डायस्पोरिक चेतना उनको यस सङ्ग्रहको मुख्य विषय भाव हो । लामो समयदेखि कवि स्वयम् डायस्पोरिक जीवन भोगी रहेकोले उनका कवितामा डायस्पोराका भोगाइ अनुभूतिहरू सशक्त रूपमा आएका छन् ।

'आँशुहरू छल्किरहन्छन्', 'आदिकविलाई सम्झिएर', 'परदेशीएका मनहरू', 'घामको फाँहा स्पर्श', 'नयाँ वर्षको धरातल टेकेर', 'मनै खुलेन', 'मेरो ताप्लेजुङ्', 'बाँची राखेको हुन्छु', 'तमोर खोला जस्तै बगेर', 'यी दिनहरू', 'युरोपको साँझ', 'स्पर्शहीन दिलको कुरा', 'अतीतको सम्झना', 'दर्शन', 'लण्डनको चिसो र मेरो सपनाहरू', 'त्यो पवन के गर्दै होला', 'ती यादहरू', 'उत्तर आधुनिक साहित्य र हामी', 'एउटा भयानक सपना', 'किन यसरी बतास चल्छ', 'अपरिचित मन', 'साउथल मन्दिरमा', 'आँखै आँखामा', 'बर्लिन टेगलमा', जस्ता कविताहरूमा डायस्पोरिक विशेषता पाइन्छन् । प्रसाई पहिलो पुस्ताका डायस्पोरिक कवि हुन् त्यसैले उनका कवितामा बढी पुख्यौली भूमि प्रतिको प्रेम र वाल्य स्मृति वा अतीत मोह बढी पाइन्छन् । 'तमोर खोला जस्तै बगेर' कवितामा

कवि जीवनलाई खोलाको बगाईसँग तुलना गर्दै बाल्यकाल बिताएको ताप्लेजुङ्लाई स-प्रेम सम्झिएका छन् :

मासुदैँ कलेजोलाई प्रेमले बाँधिन्छु म,
ताप्लेजुङ्को अलिङ्गनमा
जीवन बाँच्नु र भोग्नुको यो सिलसिला
छोडिएका सम्झनाहरू तोडिएका कसमहरू
सबै सबै छतिभिन्न राखेर
व्युँभन खोजेको कावाचेन हिमाल जस्तो ।

‘तमोर खोला जस्तै बगेर’, पृ. ७९

कवि परदेशमा भएर पनि नेपालको पूर्वी ग्रामीण परिवेश र त्यहाँको कार्य व्यापारलाई जीवन्त रूपमा उतार्न सफल छन् :

सक्रान्ती बजार तिर झुलिरहे जस्तो
फुडलिङ बजारतिर झुलिरहे जस्तो
कहिले हल गोरू साउदैँ आउँछ ।
कहिले देउरालीबाट पात बजाउँदै आउँछ
कहिले दशैंमा रोटेपिङ खेल बोलाउँछ
देउसी भैलोको कुरा गर्छ र यतै कतै टोलाउँछ

‘अतीतको सम्झना’, पृ. ९०

बाल सखासँगको बालक्रिडालाई पनि कवि दूरदराजबाटै सम्झिन्छन् :

घरी हातमा किताब बोक्थ्यो ।
घरी रुघा खोकी बिना नै खोक्थ्यो
घरी हजुर बुवा र हजुरमुमालाई ढोक्थ्यो

‘त्यो पवन के गर्दै होला’, पृ. ११२

त्यस्तै ‘आदिकविलाई सम्झिएर’, ‘महाकवि ! तिमी जीवित छौ’ जस्ता कवितामा नेपाली भाषा साहित्य प्रतिको अनुरागलाई व्यक्त गरेका छन् । कवि मातृ भूमिबाट टाढा भए पनि मातृ भूमिकै चिन्तामा रुमल्लिएका छन् :

आज नौटंकी गर्दै बतास चलेको छ
म लण्डनमा छु
मेरो देशबाट टाढा
पश्चिमी गोलार्धमा
तर मन हाङ्पाङ्मै झुलिरहेछ
मन ताप्लेजुङ्मै झुलिरहेछ

‘किन यसरी बतचास चल्छ’, पृ. १३४

आज मान्छे बाध्यताले मात्र डायस्पोरा हुँदैनन् । स्वेच्छिक पनि हुन्छन् । जसको पछाडि अनेक सपनाहरू हुन सक्छ तर ती सपनाहरू वास्तविकतामा परिणत हुँदैन । त्यसैले त कवि निर्वासनमा दुखेका छन् :

सुन्दर युरोपमा पनि मनको दीप जलेन
मृत सञ्जीवनीको बुटी छ रे युरोपमा
बिहानी मुस्काएको र धरतीले उक्साएको बेला
सबैले यसै भन्थे
तर कस्तो तड्पन एकीकरण भएर बसेछ शरीरमा
अनिसृत आँशु आखाँसम्म पनि डुलेन
खुला आकाश र सग्लो परिवेशमा पनि
मेरा मनै खुलेन

‘मनै खुलेन’ पृ. ३५

भौतिक सुविधाले सु-सम्पन्न ठाउँमा पनि मानसिक सुख प्राप्त गर्न नसकेको पीडा कविले ‘म बाँची राखेको हुन्छु’ कवितामा यसरी व्यक्त गरेका छन् :

उता साँघुरीको कुरा
यता लण्डनमा छौ हामी
पुरानो बोटलमा नयाँ रक्सी
यही बेदनाले बाँच्ने रहरलाई पस्किरहेछ
परदेशी हुनुको आफ्नै बेदना
स्टर्लिङ पाउण्डको बढ्दो चाहना
रेस्टुरेन्टहरूमा पनि जीवन जिस्कदै छ

‘म बाँचीराखेको हुन्छु’, पृ. ४६

त्यस्तै ‘अपरिचित मन’ ‘स्पर्शहीन दिलको कुरा’ यी दिनहरू शीर्षकका कविताहरूमा पनि कवि आफ्नो जन्म भूमिबाट टाढिनुको र पराई भूमिमा बाँच्नुको पीडालाई कवितात्मक रूप दिएका छन् । आफ्नो पितृ भूमिमा मान्छेले जुन स्वअस्तित्व बोध गर्छ त्यो पराई भूमिमा गर्न सक्दैन । आफ्नो जातीय पहिचानमा, संस्कृतिमा, धर्ममा प्रश्न चिन्ह लाग्न थाल्छ । त्यसैले कवि डायस्पोराहरूको परिचय सङ्कटमा परेको महसुस गर्छन् :

परदेशिएका मनहरू
आफ्नो परिचय खोजिरहेछन् विदेशी भूमिमा
बेग्लै आकाश छ पदचापहरू बेग्लै छन्
तर संस्कृतिको तरेलीसँगै
मेरा साथीहरू आज नेपालीपन रोजी रहेछन् ।

‘परदेशिएका मनहरू’, पृ. २४

आफ्नो सत्त्व हराएर बाँच्नुको पीडा कठोर हुन्छ । भोगाइमा पूर्णता हुँदैन । हाँसोमा उन्मुक्तता हुँदैन :

सुस्केरा पालेर पलपल हसाँउन
आफू रुखिएछु आफ्नो पन हराएर

बाँच्नुको गरुङ्गो परिधि
बाँच्नुलाई पनि हाँस्नु पर्ने
आफैसँग डराएर
किनकि मेरो हाँसो धेरै अधिदेखि
अरूहरूले मस्केर हाँसिरहेछन् ।

‘यी दिनहरू’, पृ. ८३

उद्गम भूमिबाट टाढिएपछि पराई भूमिमा आफन्त माझ आफूलाई नपाउँदा एक्लो महसुस हुन्छ । आफ्नो समुदाय वा आफू सीमान्तकृत भएको अनुभव हुन्छ :

कता-कता
मान्छेहरूबाट टाढिएपछि
मलाई खाली शून्य आकाशको मात्र सार रहयो
थाकेर युद्धमा
विवादित मुद्दामा
लगातार सहनु पर्ने
मानसिक अपमान
मान्छेको यो रङ्गीन परिवेशमा
सच्चिकै मेरो अपमान जनक हार भयो

‘अपरिचित मन’, पृ. १४०

पराई भूमिमा आफ्नो जातीय अस्तित्वलाई कायम राख्नको लागि जातीय समुदायलाई साँस्कृतिक रूपमा गोलबन्द गर्न पनि कवि लागि परेका छन् :

मन मारेर, आफैलाई थला पारेर
मर्नु नहुने यो मानव जुनी
आउ, आफै भित्र रमाऔं
दाजुभाई साथीहरूसँग हात समाउदै
यस चाडलाई उल्लास र हर्षले मनाऔं

‘दर्शै’पृ. १०४

जातीय आद्यबिम्बले स्वपरम्परामा र नयाँ भूमिको याथार्थिक भोगाइले त्यहीको वातावरणमा डायस्पोराहरूको मन विभाजित बनेको हुन्छ । प्रसाईको ‘युरोपका साँझ’ कवितामा पनि मन विभाजित भएको छ :

यौवनको हाँसो
जीवनको गुनासो
प्रकृतिमा रम्नुका मज्जा
सायद जीवन बुझ्ने युरोपियनहरू
र त्यही हो कि जीवनको साजसज्जा
होइन होइन मेरो जीवन फरक छ
देशै पिच्छेको कथाहरू
मान्छे पिच्छेको व्याथाहरू

त्यसैले त म फरक छु

‘युरोपको साँझ’, पृ . ८६

पराई भूमिमा पितृ भूमिको याद गाढा बनी दिँदा कविले भ्रमात्कता पनि लेखेका छन् :

सपनासँग मान्छेलाई कहाली लागेपछि
विपनाहरूले निरसताको बहाली गरेपछि
मैले यो नीलो स्तब्ध आकाशमा
डढेलो लागेको देखें
पहिरो गएको बस्ती
अनि बढ्दै गएको जलन
चिसो हिँउमा पनि न्यानो स्पर्श भेटे ।

‘आँखै आँखामा’ पृ . १४६

नयाँ भूमिमा पुग्दा नवीन परिवेशको दृष्यपानमा मान्छे केही रोमान्चित हुन्छ र मातृ भूमिसँगको विछोडमा केही पीडित पनि हुन्छ । कवि प्रसाईको ‘वर्लिन टेगलमा’ कवितामा यही रोमाञ्च र चिन्ताको अभिव्यक्ति छ । त्यस्तै ‘लण्डनको चिसो र मेरो सपनाहरू’ कवितामा लण्डनको चिसो वातावरणमा नेपालको चिसो वातावरण अनुभूत गर्छन् । क्रिश्चियन कम्युनिटी भएको लण्डनमा पूर्वीय हिन्दु सभ्यताको भजन कीर्तनलाई मिसाएर साँस्कृतिक मिश्रितताको नमुना ‘साउथल मन्दिरमा’ कवितामा कवि प्रस्तुत गर्छन् । सबै धर्मलाई कवि उत्तिकै सम्मान गर्छन् । त्यसैले त्यहाँ कविको धर्म र संस्कृति बेग्लै रूपको देखिन्छ :

राम, कृष्ण, अल्लाह र क्राइष्टहरू
आँखामा प्रेमको वर्षा गराइरहन्छन्
अनि भन सृष्टि रहस्यमय हुँदै जान्छ ।

‘साउथल मन्दिरमा’, पृ . १४२

कवि प्रसाई जर्मनीबाट बेलायत स्थान्तरित भएका नेपाली डायस्पोरा हुन् । त्यसैले जर्मनी र बेलायतको परिवेशबाट नेपाली जनजीवनलाई नियालेका छन् । पहिलो पुस्ताका डायस्पोरिक कवि भएकाले उनको कवितामा नोस्टाल्जिया बढी भेटिन्छ । लण्डनको चिसो क्षणमा होस् या त्यहाँ हिउँ परेको क्षणमा होस् कवि नोस्टाल्जिक हुँदै नेपालको पूर्वी पहाडी जिल्लाहरूमा भावनात्मक विचरण गर्न आइपुग्छन् । उनको कवितामा डायस्पोरिकता विशेष नोस्टाल्जियामा नै सशक्त उनीएको छ ।

४.१.६.३ भाषा शैलीय विन्यास

‘रात ढलेको थिएन’ कविता सङ्ग्रह भित्रका सबै कवितामा सरल तथा बोधगम्य भाषाको प्रयोग गरिएको छ । सामान्य पाठकहरूले पनि कविताहरू आस्वाद्य गर्न सकिने खालका छन् । कविताहरू सबै मुक्त लयमा रचिएका छन् । मुक्त लय भए पनि कविताहरू लयात्मक छन् । अन्त्यानुप्रास, मध्यानुप्रास र आद्यानुप्रासको उचित संयोजन गरिएको छ । शैली वर्णनात्मक छ । आदि, मध्य र अन्त्यको रेखीय संरचनामा सबै कविताहरू संरचित छन् । लयात्मकता भिक्ने सुरमा वा अनुप्रासको मोहमा कतिपय ठाउँमा भावपक्ष टुट्नु कविको सीमा देखिन्छ । समग्रमा कवि प्रसाईको प्रस्तुत सङ्ग्रहका कविताहरू भाषा शैलीले पनि पृथक तथा सशक्त देखिन्छ ।

४.१.७ मुकेश राईको 'अनुभूतिका रङ्गहरू' कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

४.१.७.१ परिचय

अनुभूतिका रङ्गहरू २०६८ कवि मुकेश राईको एकमात्र कविता कृति हो । कविले आफ्ना स्व. मिमी-बेबेमा समर्पित प्रस्तुत कृतिमा ३० वटा प्रगीतात्मक संरचनाका कविताहरू सङ्ग्रहित छन् । श्रवण मुकारूङ् र रक्ष राईको समीक्षात्मक भूमिका, देवेन्द्र खरेसको प्रकाशन सन्दर्भ र कविको लेखन-सन्दर्भ पछि कविताक्रम र त्यसपछि कविताहरू राखिएका छन् भने अन्तिमको कभर पृष्ठमा दयाकृष्ण राई, मिजास तेम्बे र काङमाङ नरेशको भनाई राखिएका छन् । जम्मा ८८ पृष्ठमा विस्तारित प्रस्तुत कृतिको मूल्य रु १००।- विदेशमा \$ 5.00 छ भने नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान, बेलायत/ब्रुनाइले प्रकाशनमा ल्याएको छ ।

४.१.७.२ मूलभाव/वस्तु

मुकेश राईले प्रस्तुत सङ्ग्रहका कविताहरूमा मूलतः डायस्पोरिक जीवन चेतनालाई नै विषय भाव बनाएका छन् । त्यसैको सेरोफेरोमा गृहयुद्धको पीडाका साथै विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी चिन्तनद्वारा जीवन दर्शन पनि समेटेका छन् ।

सुगमताको खोजीमा निक्किएका अहिलेका विश्व नागरिकहरूले सोचे जस्तो परदेश पाइरहेका छैनन्। दुःख छ, पीडा छ, त्यसमा पनि डायस्पोराहरूमा त घरदेशसँग छुट्टिनुपर्दाको पीडा बेग्लै दुख्छ । 'कस्तो होला परदेश', 'जीवनसँग रोइ रहेका जीवनहरू - २' 'तिमी जस्तै एउटा मान्छे' 'परदेशीलाई देख्ने खबर', 'जीवन र समय', 'कहिले सम्म' जस्ता कविताहरूमा डायस्पोरिक संवेदना पाइन्छ । कवि गाउँ घरलाई, आफन्तलाई परदेशको हालचाल यसरी सुनाउँछन् :

असार पन्ध्र छ आमा परदेश
मडिसर कहिल्यै पाक्दैन
सोच्छ्यौ सँधै-कस्तो होला दूरदेश ?
नियति न हो दुःख कहिल्यै भाग्दैन

'कस्तो होला परदेश' पृ . २७

डायस्पोरामा कवि आफ्नो इच्छा, आकांक्षा, मनोरथहरूको मृत्यु भएको घोषणा गर्दै त्यहाँको जीवनदेखि नराम्ररी संवेदित हुन्छन् :

फेरि मेरो आकांक्षाको मृत्युमा
मेरै सोचका कन्दराहरूमा
सुसाइरहने नदीहरूले
चिसो सिरटोसँग साउती मादै
निस्सार जीवन र समयको
शोकधुन बजाई रहन्छन्

'जीवन र समय', पृ . ६२

परदेशको दुःख, पीडा बेग्लै छ, घरदेशको उस्तै छ । कवि घरदेशको पीडामा भनै द्रविभूत हुन्छन् । काम र मामको खोजीमा आफू जस्तै परदेशिएर गाउँघर शून्य भएको खबरले पिरोलिन्छन् :

परदेश दुखेर दुख्दै मन
खबर भरि दुख्ने घरदेशले दुख्छ मन !
विवशताले भर्दैन आँशु/बाध्यताले पोल्दैन मुटु
अशान्तिले घरदेश जल्दा पोल्छ मुटु !
‘परदेशीलाई दुःख्ने खबर’ पृ . ६०

त्यस्तै ‘धमिलो आकृतिमा’, ‘उदास क्षितिज’, ‘सीमापारी’, ‘कन्यामका नागवेली घुम्तिहरू’,
‘अनुभूतिमा गाउँघर’ जस्ता कविताहरूमा डायस्पोरिक नोस्टाल्जिया छन् । पहिलो चरणका
डायस्पोराहरू नयाँ भूमिमा आफूलाई समायोजन गर्न नसक्दा घरदेशलाई सम्झिएर बाँच्छन् ।
त्यसैको एउटा प्रतिबिम्ब छ :

चाँप-गुराँस बनेर सन्दकपूर हाँस्यै
कहिले अटल श्रीअन्तु बनेर
जीवनको बाध्यतासँगै प्रीति गाँस्यै
छातीभित्र याद याद बल्किरहन्छ
म हरपल कन्यामका नागवेली घुम्तिहरू !

‘कन्यामका नागवेली घुम्तिहरू’, पृ . ३९

यसरी नयाँ भूमिको जीवन बाच्ने क्रममा घरदेशको बिम्बहरू खोज्नु त छदैंछ, बालपन र
बालपन बिताएको घरदेश प्रति समर्पित पनि हुन्छन् :

मेरो मानसपटल भित्र
कल्पनाको मानचित्रमा कुँदिएको स्वर्ग भैं
मेरो बाल्यकालीन सुन्दर गाउँका
पहाड-भरना/खोला-नाला
प्रकृतिको हरियाली उस्तै रहिरहोस्

‘अनुभूतिका गाउँघर’ पृ . ६५

परदेशमा घरदेशको बिम्ब खोजेर, अस्तित्व खोजेर लेखिएका कविताहरू पनि धेरै छन् ।
जसले दुई बेग्ला बेग्लै भूमिको, संस्कृतिको, परिवेशको, परम्पराको, वातावरणको हाइब्रिडता
निर्माण गर्दछ । ‘अनुभूतिमा निस्सासिँदै’ कवितामा कवि पारपरिवेशमा स्वपरिवेश खोज्दै
छटपटाउँछन् :

म नेपाली अस्तित्व बोकेर
थेम्सका तरङ्गहरूसँग एकैछिन
.....
..... मेरो मातृ भूमिको
नदीनाला, पहाड र हिमाल
कल्पनाभरि छाम्दै
मनभरि खोज्दै म छटपटाउँछु ।

‘अनुभूतिमा निस्सासिँदै’, पृ . ४९

पुख्यौली भूमिबाट उखेलिनुको पीडा कष्टकर त हुन्छ नै अझ स्वअस्तित्वमाथि पनि प्रश्नचिन्ह लाग्छ । घरदेश छोडी सकेको अनि परदेशमा जोडिन नसकेको जीवन छ , आफूलाई कुन देशको नागरिक भन्ने ? कवि सङ्कटग्रस्त परिचयमा पहिचान खोज्न अग्रसर छन् :

वर्षौं चिसिएको युग बोकेर
स्वदेशमा प्रवासी, विदेशमा अनागरिक हुँदै
विश्व विजेताका सन्तान दरसन्तानहरू
अस्तित्वहीन बाँच्दा बाँच्दै
सयौं वर्षपछि आफ्नो पहिचान खोज्दै
क्षितिज खुल्न खोजि रहेछन् ।

‘जीवनसँग रोझरेका जीवनहरू’, पृ. ४०

उनका कवितामा मानसिक स्थायित्व बोक्न नसकेका भावहरू पनि छन् । कहिले स्वदेशमा त कहिले परदेशमा कविको मन विभाजित बनेको छ । कवि यसरी स्वीकार्छन :

राष्ट्रिय ढुकढुकी बिनाको
अराष्ट्रिय धुन बज्छ
त्यहाँ न सुर मिल्छ, न ताल
खुला संसारको कोलाहलमय छातीमा
बेसुरको जिन्दगी निरीह बन्छ !
सम्भन्नाको एउटा पाइला
स्वदेशको धर्ती टेक्छ
अर्को पाइला विदेशी भूमिमा
‘सीमापारी’, पृ . ३६

डायस्पोराहरू नयाँ भूमिमा अल्पसङ्ख्यामा हुन्छन् त्यसैले उनीहरूको भाषा साहित्य, कला, संस्कृति, परम्पराहरू पृष्ठमा पर्छन् । स्वजातीयबोधको लागि, नयाँ भूमिमा आफ्नो पहिचान स्थापित गर्नको लागि, सापेक्षतामा दह्रो देखिनको लागि डायस्पोराहरू एकता सूत्रमा बाँधिन चाहन्छन् । कवि पनि कविता मार्फत सबैलाई आह्वान गर्छन् :

त्यो महल भै जीवनको अस्तित्व पनि
अतिक्रमण हुनु अघि नै
आफ्नो भाषा, संस्कृति र स्वतन्त्र भोलिको निम्ति
हातमा हात र काँधमा काँध मिलाएर
एक भइ अघि बढ्नु छ - अब नौलो क्षितिज तर्फ !
‘नौलो क्षितिज’ पृ . ८२

त्यस्तै ‘आगो भएर उठौं’ कवितामा पनि नयाँ भूमिमा आफ्नो आदिम पहिचान कायम गर्नको लागि आफ्नो समुदायलाई जागृत गराउँछन् :

यहि माटो मलिलो पाउँ
आदिम फूल उमार्नु छ

उठौं, आधुनिक युगका आदिवासी
अब जागौं

‘आगो भएर उठौं’ पृ . ६८

अहिले विश्व नागरिकको ठूलो हिस्सा चलायमान छ । विभिन्न डायस्पोरा छन् । अनेक डायस्पोरा छन् । राष्ट्रिय सीमा भत्किदो छ । डायस्पोराहरूमा परिचय सङ्कट उत्कर्षमा पुगको छ । त्यसैको परिणाम स्वरूप डायस्पोराहरू आफूलाई विश्व नागरिकको रूपमा उभ्याउँछन् । विश्वलाई एउटा गाउँ ठान्नु र सबै जात जाति, धर्म सँस्कृतिलाई आफ्नो ठान्नु डायस्पोरा निर्माणको पराकाष्ट हो । यस्ता भावहरू डायस्पोरिक साहित्यमा देखिन्छ । यहाँ खण्डित भएर बाँच्नुको सकसमा कवि पनि त्यही कल्पना गर्छन्ः

न त म समानान्तर भएर वारिपारि
दुई किनार जस्तो उजाड-उदास बन्न चाहन्छु
न त बक्र रेखा जस्तो लापर्वाही कोरिएर
कुरूपता जिउन चाहन्छु
रङ्गवाद र रङ्गभेदका रेखाहरू मेटेर
समानताको गोलाकार आकृति बनेर
बाँच्न स्वीकार्य छ मलाई !

‘जीवनको आकृति’ पृ . ६६-६७

प्रस्तुत कृति डायस्पोरिक चेतनाको दृष्टिले सशक्त कृति हो । पार साँस्कृतिक बेलायती जीवन भोगाइबाट नेपाली जीवन भोगाइलाई समानान्तर सिंहावलोकन गरिएको छ ।

४.६.३ भाषा शैलीय विन्यास

प्रस्तुत कृति भाषा शैलीय दृष्टिले पनि सशक्त छ । सरल, सहज एवम् बोधगम्य भाषाको प्रयुक्ति छ । सजिलो बिम्ब, प्रतीकहरूको प्रयोग गरिएका छन् । कतै कतै हिन्दी शब्दको पनि प्रयोग पाइन्छ जसको प्रयोग भावानुकूलित नभएर रहरको जस्तो देखिन्छ । सबै कविताहरू मुक्त लयमा छन् तर पनि आन्तरिक सङ्गीत सशक्त छ । समग्रमा स्वस्फूर्त भाषा शैलीको विन्यास छ ।

४.१.८ डा. रुपक श्रेष्ठको ‘विगवेन र समय’ कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

४.१.८.१ परिचय

डा. रुपक श्रेष्ठको **विगवेन र समय** (२०६८) कविता सङ्ग्रह भित्र ५० वटा कविताहरू सङ्ग्रहित छन् । मूलतः विसङ्गतिलाई केन्द्रीय भाव बनाइएको भए पनि डायस्पोरिका पनि मुख्य रूपमा नै आएको छ । ज्ञानेन्द्र गदाल, कृष्ण बजगाई, होम परिवार, प्रा.डा. माइकल हट र डा. कुसुम कुमार न्यौपानेका शुभकामना सहितको समीक्षात्मक भूमिका र कवि स्वयम्को भनाइपछि विषय सूची र त्यसपछि क्रमशः कविताहरू राखिएका छन् । जम्मा ८७ पृष्ठ रहेको यस कविता सङ्ग्रहको मूल्य ने.रु २००/- £ 5 रहेको छ र अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज बेलायत च्याप्टरको प्रकाशन रहेको छ ।

४.१.८.२ मूल वस्तु/भाव

कवि डा. रुपक श्रेष्ठले प्रस्तुत कविता सङ्ग्रह **विगवेन र समय**मा विविध विषय वस्तुलाई समेटेका छन् । मुख्यतः विसङ्गतिवादलाई केन्द्रमा राखेर प्रस्तुत सङ्ग्रहका कविताहरू रचना गरेका छन् । पराई भूमिमा बसेर पनि देशको राजनैतिक, सामाजिक तथा शैक्षिक आदि क्षेत्रमा देखिएको विसङ्गतिलाई विभिन्न बिम्ब, प्रतीकको माध्यमबाट व्यङ्ग्य गरेका छन् । त्यस्तै रक्त क्रान्तिको विरोध गर्दै मानवतावादलाई स्थापना गर्न विश्व बन्धुत्वको कामना पनि गरेका छन् । उनी बेलायतका नेपाली डायस्पोरा भएकाले बेलायतका विभिन्न स्थानको चित्रणबाट डायस्पोरिक मानसिकता पस्किएका छन् ।

‘विगवेन र समय’, ‘ब्राइटनको किनारामा’, ‘ट्युव यात्रा’, ‘क्यामसँग’, ‘म, थेम्स र मान्छेहरू’, ‘पप्पी डे र भम्पायर’, ‘स्ट्याटफोर्ड अपन एभन र टुडर किसमस’, जस्ता कविताहरूमा बेलायतका विभिन्न चित्रण गर्दै त्यहाँको सापेक्षतामा आफ्नो आदि भूमि नेपाललाई हेरेका छन् । वर्तमानको विश्व परिवेशलाई चित्रण गर्न ‘विगवेन र समय’ कवितामा अन्तर साँस्कृतिक प्रस्तुतिद्वारा मानवीय स्वार्थलाई औल्याएका छन् :

भिन्न बुनिरहेछन् जाल माकुराहरू
खै के के बनाउन, खै के के फसाउन
अनि
म यतिखेर सुनिरहेछु एकै साथ
श्री कृष्ण वाणी र ध्वनि विगवेनको

‘विगवेन र समय’ पृष्ठ . ३/४

पूर्वीय साँस्कृतिक परिवेशका डायस्पोराहरू त्यहाँको परिवेशमा पूर्ण रूपले मिल्न खोजे पनि उनीहरूको त्यो रूपान्तरणमा कवि बनावटीपन देख्छन् र ती डायस्पोराहरूको संवेदनलाई उतार्छन् :

जसमा भावना भन्दा औपचारिकता छ,
जसमा पूर्वीय भन्दा पश्चिमीकरण छ
अत्तर छर्किएको प्लास्टिकको फूल जस्तै ।

बदलिन्छ मुहार !
अभ्यास उसका गालामा
आँशुका धाराहरू बग्नु थाल्छन् ।

‘ट्युव यात्रा’ पृ. ८

‘म, थेम्स र मान्छेहरू’ कवितामा प्रतीकात्मक रूपमा स्वत्व हराएका निर्वासित डायस्पोराहरूको संवेदनालाई कविले कवितात्मक रूप दिएका छन् :

अरूका लागि बाँच्दैछौ तिमी
एउटा कृतिम जिन्दगी
सुनको पिज्जामा

‘म, थेम्स र मान्छेहरू’ पृ. ११

त्यस्तै ‘नासो लगिदिनोस् है’ कवितामा बेलायतको मजबुत राजनैतिक स्थिति र नेपालको पछिल्लो समयको राजनैतिक गिरावटलाई पराई भूमिबाटै हेरिरहेको कवि बेलायती राजनैतिक विउ नेपालमा पठाउन चाहन्छन् । यसरी नेपालको विसङ्गतिपूर्ण स्थितिलाई हेरेर पराई भूमिमा दुखेका छन् । कवि नेपाल र बेलायतलाई उत्तिकै माया गर्छन् । त्यसैले त उनको मन पितृ भूमि र नयाँ भूमिका मित्रहरूमा विभाजित बनेको छ :

मलाई मेरो देश र मेरा मित्रहरू
उत्तिकै माया लाग्छन्

.....
मलाई मेरो मित्र गुमाउनु हैन
मेरो देशको अरू बेइज्जती गर्नु छैन

‘सेन्ड होम अ फ्रेंड’ पृ. १७-१८

पराई भूमिमा अपनत्व भेटाउन नसक्नुको पीडा बेग्लै हुन्छ । मानसिक विक्षिप्तता भोग्नु पर्छ । पहिलो चरणमा हिडिरहेको डायस्पोराहरूमा यो पीडा बढी देखिन्छ :

तिम्रो पाउ राख्ने एक पाइलो भूमि छैन
तिम्रो शिर माथि एक टुक्रा आकाश छैन
तिम्रा सोचाइहरू जब आवाज भएर आउदैन्
के तिमी यसलाई जिन्दगी ठान्छौ ?

‘के तिमी आफैलाई विसर्न सक्छौ’ पृ . ५२

त्यसो त प्रतीकात्मक रूपमा पनि कवि डायस्पोराहरूको परिचय सङ्कटलाई कवितामा उतार्न सफल छन् :

लण्डनमा पनि थरी-थरीका बुख्याँचाहरू
घरि-घरि भेटिन्छन्
सानेपाका जस्ता, बनेपाका जस्ता
सहरका जस्ता, जङ्गलका जस्ता

.....
उही ! मुर्कुट्टाहरू दौडिरहन्छन्
अस्तित्व विहीन मुर्कुट्टाहरू !
परिचय विहीन बुख्याँचाहरू !!

‘बुख्याँचा र मुर्कुट्टाहरू’, पृ . २३-२४

परिचय विहीनताको स्वबोधसँगै कवि डायस्पोरामा संवेदित हुन पुग्छन् जुन पहिलो चरणको डायस्पोराहरूले भोग्नु पर्ने डरलाग्दो सत्य हो :

केवल छटपटाहटमा विताएछौ समय
विपना मै डरलाग्दा ऐंठन भोगेर
रिपभ्यान विकल जस्तै

विसौ वर्ष सम्मका अमूल्य जवानी
अनकट्टार जङ्गलमा निदाएर
गाउँ जाने बाटै विसर्ने गरी हराएछौं ।

‘तिमी र म’ पृ . ६९ ।

त्यस्तै ‘प्रेयसी र म’, ‘एउटा प्रेमपत्र मेरो माछापुच्छ्रेलाई’, ‘आमाको याद’, ‘अपूर्व सङ्गम’,
जस्ता कविताहरूमा कवि आफ्नो जन्म भूमि, बालक्रिडा र प्रेयसीहरूलाई सम्झिएर नोस्टाल्जिक
पनि बनेका छन् :

मेरी प्रियतम !
म यतिखेर एकलै उदास-उदास
तिम्रो पहिलेकै म
र मेरो पहिले कै तिमी खोजिरहेछु
अतीतका पानाहरूमा

‘प्रेयसी र म’ पृ . ६२

‘स्वमूल्याङ्कन’ कवितामा कवि स्थानीयसँगको भेदतामा उभ्याउँदै आफूलाई निरीह ठानेका
छन् भने ‘पूर्व र पश्चिमतिर’ कवितामा पूर्वीय र पाश्चात्य साँस्कृतिक भिन्नतालाई नियाल्दै पूर्वीय
कन्याहरू माथिको दमनलाई नारीवादी दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्छन् ।

विद्वानहरू डायस्पोरा हुनुलाई एक प्रकारको बाध्यता नै मान्छन् । श्रेष्ठले पनि ‘गीत लेखन
सकिन’ कवितामा देशमा व्याप्त बेरोजगारीको बाबजुद नेपालीहरू डायस्पोरा हुनु परेको
बाध्यतालाई कवितात्मक रूप दिन्छन् :

भोलाभरि विश्वविद्यालयको प्रमाणपत्र
र
मन भरि उत्साहको थुप्रो बोकी
बाँसबारीको तलुवा फुटाउँदा पनि
मन टेकाउने सानो एउटा
जागिर भेट्न सकिन

‘गीत लेखन सकिन’ पृ . ६७-६८

त्यस्तै ‘पानी जीवन’ कवितामा प्रतीकात्मक रूपमा चलायमान डायस्पोरिक विश्व
नागरिकहरूलाई साङ्केतिक रूपमा उभ्याएका छन् :

कहाँ रहन सक्छ र सधैं
हिउँ बनेर, असिना बनेर, पग्लन्छ मन भैं
मायाले
अनि बग्छ जीवनमा
पानी बनेर
जीवन बनेर !

‘पानी जीवन’, पृ . ८७

यसरी कवि श्रेष्ठले डायस्पोराका विविध सन्दर्भहरू केलाउँदै विभिन्न विसङ्गतिहरूलाई शून्यवादी कोणबाट मूल भावलाई प्रस्तुत गरेका छन् ।

४.१.८.३ भाषा शैलीय विन्यास

यस सङ्ग्रहमा प्रयोग गरीएका भाषा सरल, व्यङ्ग्यात्मक र सम्प्रेष्य छ । हुँडार, बाघ, सिंह, स्याल, परेवा, पापी, मुर्कट जस्ता प्रतीकको माध्यमबाट विसङ्गत वर्तमान विश्व परिवेशलाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । छटक-छटक, टडडड..., टडडड, ग्यारह, ग्यारह जस्ता अनुकरणात्मक शब्दको प्रयोगले कवितामा मिठासता ल्याएको छ । अण्डर ग्राउण्ड, टुडर, सनेट, ट्रेडन जस्ता अङ्ग्रेजी शब्दको अत्यधिक प्रयोग गरिएका छन् । कवितामा मात्र नभएर धेरै जसो कविताको शीर्षकीकरण नै अङ्ग्रेजीबाट गरिएको छ । कवि बेलायतमा बस्ने डायस्पोरा भएकोले र विषय भाव अनुसार प्रयोग गरिएकोले अङ्ग्रेजी शब्दहरूको प्रचुरता पनि पाठकलाई स्वभाविक लाग्छ । बिम्ब, प्रतीक, पूर्वीय मिथक आदिको समुचित प्रयोगले कविताहरू बौद्धिक लाग्छन् । सबै कविताहरू मुक्त लयमा संरचित भएपनि कवितामा हुनुपर्ने लयात्मकतालाई मर्न दिइएको छैन । कविताको शैली भने वर्णनात्मक छ ।

४.१.९ ईश्वर मानन्धरको 'म आकाश र ताराहरू' कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

४.१.९.१ परिचय

म, आकाश र ताराहरू स्व. कवि ईश्वर मानन्धरको जीवनकालको अन्तिम कविता कृति हो । बेलायतमा लगभग ५ दशक डायस्पोरिक जीवन बिताएर स्वर्गीय भएका कवि मानन्धरको प्रस्तुत सङ्ग्रहमा प्रगीतात्मक संरचनाका ४५ वटा कविताहरू सङ्ग्रहित छन् । ज्ञानेन्द्र गदाल, यादव खरेल, डा. रुपक श्रेष्ठ र गोपीकृष्ण प्रसाईका समीक्षात्मक भूमिका र कवि स्वयंको 'धन्यवादको दुई शब्द' भनाई पछि विषयसूची अनि क्रमशः कविताहरू प्रस्तुत गरिएका छन् भने अन्तिम कभर पृष्ठमा विश्वविमोहन श्रेष्ठको भनाईलाई राखिएको छ । डा. रुपक श्रेष्ठको सम्पादन र अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज वासिङटन डि.सि. अमेरिकाबाट प्रकाशित यस कृतिको मूल्य ने.रु १००/- \$ 5.00 रहेको छ ।

४.१.९.२ मूल वस्तु/भाव

प्रस्तुत कविता सङ्ग्रह 'म, आकाश र ताराहरू' मा कवि मानन्धरले मुख्यतः प्रेमलाई विषयभाव बनाएका छन् । प्रेमिका प्रतिको प्रेम, राष्ट्रप्रेम, जिन्दगी प्रतिको प्रेम तथा चिन्तन आदिलाई समेटेका छन् । नेपालको राजनैतिक विकृतिप्रति पनि कविले तिखो व्यङ्ग्य कसेका छन् । त्यसो त डायस्पोरिक जीवन चेतना पनि उनको कवितामा प्रशस्त पाइन्छ । 'अपहरित चाहना', 'आव्हान', 'भूभल्को', 'शिलशिला जीवनको', 'होलीको शुभकामना दिनेलाई', 'कसरी होस', 'कला र कलाकारिता', 'स्वदेशको सम्झना', 'मेरो देश पनि ल्याएको छु', 'ए ! नयाँ वर्ष २०६८', जस्ता कवितामा डायस्पोरिक चेतना पाइन्छ ।

कवि 'अपहरित चाहना' कवितामा आफ्नो इच्छा, चाहना, अभिलाषाहरूसँगै स्वपहिचान गुमेपछि पराई भूमिमा संवेदित बनेका छन् । अतीतसँग मात्र रमाउनु पर्ने बाध्यता छ :

जीवनका सुखद् कल्पनाहरू

सबै अपहरित भैसकेका छन्
अतीत सपना भैसकेका छन्
जीवन इतिहास बनी सकेका छन्
अतीतका सम्झना मात्र लिएर

‘अपहरित चाहना’, पृ . ३

डायस्पोराहरू आफ्नो उद्गम थलोसँगै दुःख छन् । यहाँ कवि पनि दुखेका छन् । त्यसैले त सबै नेपाली डायस्पोराहरूलाई एकत्रित हुन आग्रह गर्छन् :

स्वतन्त्रता र राष्ट्रियता जोगाउन
विदेशमा सर्वत्र छरिएर बसेका
ए ! गैरआवासीय नेपालीहरू
अब त गहन दायित्व बढ्न गएको छ

‘आन्धान’, पृ . ११

‘होलीको शुभकामना दिनेलाई’, ‘स्वदेशको सम्झना’ जस्ता कविताहरूमा कवि गृह विरहले तड्पेका छन् । व्यस्त जीवनमा अतीत भस्काइ दिने त साँस्कृतिक परम्परा नै त हुन्छन् । कविलाई होलीको शुभकामनाले घरदेशको याद दिलाएको छ । बाल्यक्षण स्मरण गराई दिएको छ :

भाङ्ग सर्वत नसामा रमाई
छिमेकी घर घर पुगी
रङ्ग अविर दली रमाई खेल्थ्यौ
तिम्रो सम्झनाले आज
त्यो दिनको याद दिलायो
धन्यवाद तिम्रीलाई

‘होलीको शुभकामना दिनेलाई’, पृ. ३२

डायस्पोरामा बहुसङ्ख्यकको विचमा आफ्नो जातीय कला संस्कृति बचाउन गाह्रै हुन्छ , बचाउनु त छ तर कविले भोगेको नेपाली डायस्पोरिक समुदायमा नेपाली कला र संस्कृतिमा विचलन देखा पर्दो छ :

अरूको नक्कल गरेर
देशका संस्कृति, कलाको पहिचान
ओभेलमा परेको देखिन्छ
कला र कलाकारिताको
मूलभूत उद्देश्य
नाँगिदै गएको देखिन्छ

‘कला र कलाकारिता’, पृ . ४४

आफ्नो जातीय आद्यविम्ब, धर्म, संस्कृति, भाषा, परम्परा मान्छेमा भित्र कतै गढिएको हुन्छ । पुस्ता-पुस्ता सम्ममा पनि छुट्न नसकेको उदाहरणहरू इण्डियन डायस्पोरिक लेखकहरूको

कृतिहरूमा पाइन्छ । कवि त पहिलो पुस्ताका डायस्पोरा हुन् । उनमा पराई भूमिको हावापानी भन्दा नेपालीपन बढी भेटिन्छ । यसमा उनी गर्व पनि गर्छन् :

रातो पोतेमा
जडिएको मङ्गलसूत्र
सबैका गलामा
सजेको देखिन्छ
विदेशिएको छु
तर
मेरो देशपनि साथै ल्याएको छु ।

‘मेरो देश पनि ल्याएको छु’, पृ . ५५

उद्गम भूमिबाट उखेलिनु र पराई भूमिमा मानसिक रूपले पूर्ण जोडिन नसक्नु, डायस्पोराहरूको स्थिति यही हो । त्यसैले त उनीहरू दोहोरो परिचयमा बाँच्छन् । एकातिर स्वदेशको सम्झना छ, अर्कोतिर परदेशको झण्डा बोक्नु पर्ने बाध्यता छ । डायस्पोरिक जीवन यस्तै यस्तै हाइब्रिड हुन्छ :

स्वदेश देखि धेरै टाढा
पराय देशमा
प्रदेशीको झण्डा बोकी
बसेका छौं हामी
स्वदेशको सम्झना
आफन्तको सम्झना
आइरहेको छ आज

‘ए ! नयाँ वर्ष २०६८’, पृ . ५६-५८

त्यस्तै ‘झुझुको’ कवितामा परिचय सङ्कट, ‘शिलशिला जीवनको’ कवितामा ‘निर्वासन संवेदना’, ‘कस्तो यो विडम्बना हो’, कवितामा परादेशीय हुनुको पीडा व्यक्त गरिएका छन् ।

४.१.२.३ भाषा शैलीय बिन्यास

प्रस्तुत कविता सङ्ग्रहमा प्रयोग गरिएको भाषा सरल र बोधगम्य छ । भाषिक त्रुटिहरू छन् । यो यस सङ्ग्रहको सीमा पनि हो । ‘शुभकामना यो मनको’ र ‘सपनी’ कवितामा गीतिलयको प्रयोग गरिएको छ भने बाँकी सबैमा मुक्त लयको प्रयोग गरिएको छ । व्याकरणिक विचलनद्वारा लय भिकिएको छ । धेरै जसो ठाउँमा अनुप्रासको भावानुकूल संयोजन गरिएको छ भने शैली वर्णनात्मक छ ।

४.१.१० टंक वनेमको ‘सङ्गीतको मूर्च्छना’ कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

४.१.१०.१ परिचय

सङ्गीतको मूर्च्छना (२०६९) कविता सङ्ग्रह कवि टंक वनेमको तेस्रो कविता कृति हो । प्रस्तुत कृति ‘मिथकको हाक्पारे गङ्तीर’ र ‘डायस्पोरिक चिन्तन’ गरी दुई खण्डमा विभाजित छ ।

खण्ड - १ अथवा मिथकको हाक्पारे गाड्तीरमा २० वटा र डायस्पोरिक चिन्तन वा खण्ड - २ मा २७ वटा गरी जम्मा ४७ वटा प्रगीतात्मक संरचनाका कविताहरू सङ्ग्रहित छन् । प्रत्येक कविताको सुरूमा टेकविर मुखियाको भावनुरूप चित्र पनि राखिएको छ जसले कवितलाई सजीव तुल्याएको छ । डा. गोविन्दराज भट्टराईको समीक्षात्मक भूमिका, कवि स्वयंको आफ्नो भनाई, कविताक्रम पछि क्रमशः कविताहरू राखिएका छन् भने अन्तिम कभर पृष्ठमा लेखकको परिचय सहित कवि वैराङ्गी काइलाको शुभकामना राखिएको छ । नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान बेलायतले प्रकाशन गरेको प्रस्तुत कृतिको नेपाली मूल्य रु १२५ छ भने जम्मा १४६ पृष्ठमा विस्तारित छ ।

४.१.१०.२ मूल वस्तु/भाव

कवि टंक वनेमले प्रस्तुत कृतिलाई दुई खण्डमा विभाजन गरेका छन् । सो अनुरूप विषय भावमा पनि अन्तर पाइन्छ । पहिलो खण्ड 'मिथकको हाक्पारे गड्तीर' मा कविले अस्तित्ववादलाई केन्द्रमा राखेर विविध कारणबाट पृष्ठमा परेका वा सीमान्तकृत भनिएका समुदायलाई सामाजिक, राजनैतिक रूपमा सशक्त हुनलाई आग्रह गरेका छन् । मिथकको राजधानी मानिएको गिसेली मिथकहरूको केन्द्रलाई भत्काउँदै नेपालका लिम्बू मुन्धुम तथा तामाङ्ग समुदायका मिथकहरू टिपी प्रयोग गरेका छन् । यस खण्डका कविताहरूमा अनेक पूरा कथा, जातीय विश्वास जातीय चेतना, साँस्कृतिक परम्परा र आद्यचेतनालाई मुखरित गरेका छन् । यति हुँदा हुँदै पनि कविको डायस्पोरिक भोगाई अनुभूतिहरू पनि आएका छन् । एकातिर आदिमताको मोह छ भने अर्कोतिर डायस्पोरिक जीवन छ । यही असङ्गत जीवन अनभूतिलाई कविले 'सप्तकोशीको नीलो छायाँ'मा यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

विश्वासको नाडुलो भरिभरि
डायस्पोरिक मन त्यसै
कविता भएर निफनिएको होइन
मुटुभित्र फक्ताइलुङ्ग अग्ल्याउन चाहन्छ
मन्त्र उच्चारण गर्दै
ओत !
तागेरा निड्वाफूमाडे सेवारो ।

'सप्तकोशीको नीलो छायाँ', पृ . ४७

कवि यसरी डायस्पोरामा आफ्नो अस्तित्व स्थापित गर्न चाहन्छन् तर आफ्नो मन पुख्र्यौली भूमिमा नै रहेको पनि स्वीकाउँछन् । कविको जीवन भोगाइहरू खण्डित बनेको छ । शरीर एकातिर छ, मन अर्को तिर छ । गाउँ घर वा पुख्र्यौली भूमिबाट उछिट्टिनु पर्दाको पीडा डायस्पोरामा कविलाई नोस्टाल्जिया बनेर दुखेको छ । कवि संवेदित छन् :

लाग्छ -
त्यो नियतिको सम्बोधन हो
त्यो नोस्टाल्जिक धुनमा
हाम्रो वर्तमान उदास छ
त्यो उदास वर्तमान भोगेर
थाहा छैन

कति दिन बाँच्न सकछ ?

कति दिन हाँस्न सकछ ??

‘मैनाम्मा बचेका आत्मा’, पृ . ५५

यसरी कविले ‘डायस्पोरिक चिन्तन’ भनि दोस्रो खण्ड छुट्याएर पहिलो खण्डलाई मिथकको हाक्पारे गड्तीर भने पनि त्यही मिथकीयता भित्र डायस्पोरिक चेतना पनि भाङ्गिएको छ ।

कवि वनेमले दोस्रो खण्डलाई ‘डायस्पोरिक चिन्तन’ भनेर शीर्षकीकरण गरेका छन् । त्यही अनुरूप कविले यस खण्डका कविताहरूमा डायस्पोराबाट पुख्यौली भूमिलाई र त्यहाँको जीवनलाई विभिन्न कोणले हेरेका छन् । ‘राजा नामको चरो’, ‘अस्वीकृत इतिहास’, ‘लाहुरे फूल’ जस्ता कवितामा नयाँ भूमिमा डायस्पोराहरू मानसिक रूपमा रमाउन नसकेको पीडालाई उतारेका छन् :

डायस्पोरामा बसेर

दुःख भोग्नुको पीडा

कहिले थुन्ने हो

आमालाई सम्झेर बग्ने

आँशुको यो दोभान ।

‘लाहुरे फूल’, पृ . १३०

‘राजा नामको चरो’ मा आफ्नो साँस्कृतिक स्वतन्त्रता गुमेको महसुस कविले गरेका छन् । पराईको पिजँडामा डायस्पोराहरू पराई कै गीत रटिरहेका छन् :

तर अब

व्याधाका व्यारे बच्चाहरूले

उनीहरूको भाषा सिकाउने भएका छन्

उनीहरू कै लयमा

बोल्नु पर्नेछ

गोपी कृष्ण हरे ! हरे !!

‘राजा नामको चरो’, पृ . ८३

डायस्पोराहरूमा स्थानीयसँगको सापेक्षतामा भेदताको बोध छ । त्यही भेदताको बोधसँग सीमान्तकृत हुनुको पीडा उब्जन्छ । त्यस्तै भाव ‘बुख्याँचा टाउको र गान्धारी आँखा’मा कविले गरेका छन् :

त्यही बुख्याँचा टाउकोले

शासन गन्यो हाम्रो स्वतन्त्रता माथि

त्यही गान्धारी आँखाले लेख्यो

बाँचेको इतिहास मारेर गुल्मी सन्डे

‘बुख्याँचा टाउको र गान्धारी आँखा’, पृ . १०६

नेपाली डायस्पोराहरू नयाँ भूमिमा स्थापित हुनकोलागि सङ्घर्षरत छन् । आदि भूमिबाट उखेलिए पछि नयाँ भूमिमा आफ्नो संस्कृति, भाषा, धर्म, परम्परालाई जोगाउँदै स्वपहिचान स्थापनाको लागि डायस्पोरिक समुदायको जागरुकता पनि वनेमका कवितामा पाइन्छन् :

त्यही मरुभूमिको मियो वरिपरि
बज्ज थाल्दैछ
नयाँ इतिहासको सैसैला
ठट्टाउँदै युद्ध मैदानमा च्याबुड

‘जुनघामको मधानी र तुलिगाँडाको बोकेदाही’, पृ . ९७-९८

‘गुल्मोहरको फूल र निसर्त प्रेम’, ‘बैशाखको वाचा’, ‘रारा’, ‘चप्लेटी ढुङ्गाको जोगी तास’
जस्ता कवितामा कवि बाल्यपनका स्मृति तथा घरदेश सम्झिएर नोस्टाल्जिक बनेका छन् :

यतिखेर
भुईकुहिरोले ढाकिएको होला
तिम्रो मायालु बदन
ससाना छालहरूले भेटिँदै होला

‘रारा’, पृ . ११७

नयाँ भूमिमा स्थापित हुने क्रम एकातिर छ अर्को तिर आद्य चेतना छ । यही नयाँ र पुरानो जीवनको अनुभूतिहरू एकै चोटी कवितामा आउँदा मिश्रित रूप देखिन्छ :

अचेल
तिनै भोगाइका थाड्का बनाउँदै
डायस्पोरिक याक्साको भर्जिन माटोबाट
सपना रोपिन सुरू भएको छ
कालिभारका कथाहरू

‘पर्ती बाँझो’, पृ . १२२

डायस्पोराहरूमा निर्वासित हुनुपर्दाको आफ्नो पीडा त छँदैछ, आफू परदेशिएकोमा पुर्ख्यौली भूमि पनि दुखेको अनुभूत गर्छन् । घरदेशको आफन्तहरूको पीडालाई पनि महसुस गर्छन् । डायस्पोरा प्रेमको सम्झनामा घरदेशको आफन्तको पीडालाई पनि कविले ‘सयरुपेले बाँधेको साइमासा’ कवितामा पोखेका छन् :

खोइ के फरक थियो होला र ?
बुकी फूल र लाहुरेनीको
अभिसप्त जीवन

‘सयरुपेले बाँधेको साइमासा’, पृ . १२८

प्रस्तुत सङ्ग्रहका सबै कविताहरूमा कविको आद्य चेतना पाइन्छ । आद्य बिम्बहरूको प्रयोग पाइन्छ । डायस्पोरिक जीवन भोगाइमा पुर्ख्यौली भूमिको तृष्णा पाइन्छ । समाज, संस्कृति, जीवन दर्शन, विश्व राजनीति, इतिहास आदि विषय भावको वरिपरी डायस्पोरिक संचेतनाहरू मुखरित भएका छन् ।

४.१.१०.३ भाषा शैलीय विन्यास

कवि टंक वनेमले प्रस्तुत कृतिमा जातीय तथा साँस्कृतिक मिथक, बिम्ब, प्रतीक र शब्दको अधिक प्रयोग गरेका छन् । कविता बुझ्नको लागि लिम्बू मुन्धुमदेखि पेरु, जापान, इण्डियासम्मका भौगोलिक इतिहास तथा मिथकहरूलाई बुझ्नै पर्ने हुन्छ । तिगेन्जोङ्ना, चुक्मिवा-लादिप्पा, कानायङ्वा, साजारा, लुम्दाङ्वा, सिङ्दुम्-पक्वा, तागेरा निङ्वाफुङ्मा आदि लिम्बू मुन्धुमका मिथकहरू, उर्गेनको घोडा जस्ता तामाङ्ग जातीय मिथकहरू, सिसिफस जस्ता ग्रीसेली मिथकदेखि माचु पिचु जस्ता पेरुको मिथकीय पर्वतको पनि प्रयोग गरेका छन् । फेदाङमा कक्कभिक्ता, साम्माङ, साम्वा, सेवारो जस्ता लिम्बू भाषाको प्रयोग पनि अधिक मात्रामा गरेका छन् । तान, थोली, याक्सा जस्ता हराउँदै गएको ठेट ग्रामीण नेपाली भाषाको प्रयोग पनि गरेका छन् । बुझ्नको लागि गाह्रो भए पनि यिनै बिम्ब, प्रतीक, मिथकबाट अनुप्रासको संयोजन गराई अन्तरलय भिँकिएका छन् । कविताहरू सबै मुक्त लयमा भएपनि आन्तरिक सङ्गीत बेजोड छ । शैली वर्णनात्मक छ ।

४.२ बेलायती नेपाली कविताहरूमा डायस्पोरिक चेतना

बेलायतमा बसेर नेपाली कविता लेख्ने कविहरूका धेरै जसो कविताहरूमा डायस्पोरिक जीवन चेतना पाइन्छन् । नेपालबाट उष्किएर बेलायतमा स्थापित हुने क्रममा रहेका ती कविहरूले त्यहाँको जीवन अनुभूतिबाट यहाँको जीवन परिवेशलाई चिहाएर कविताहरू लेखेका छन् । नेपालबाट उष्किनको पीडा, बेलायतको रोमान्च जीवन शैली, त्यहाँ आफूहरूले भोग्नु परेका पीडा तथा भेदताबोध, नेपालमा विताएका वाल्य स्मृतिहरू, दुई देशको परिवेश, परम्परा आदिको मिश्रितता, बेलायतमा नेपाली पहिचान स्थापनाको लागि सङ्घर्ष, आफ्नो समुदायको अनिश्चित भविष्य, खण्डित मानसिकता, नेपाल प्रतिको सद्भाव आदिलाई कविताको मूल मन्त्र बनाएका छन् । बेलायती डायस्पोराका नेपाली कविहरूका कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा आएका यिनै डायस्पोरिक चेतनालाई तल प्रस्तुत गरिन्छ ।

४.२.१ मिश्रितता

नेपालको भाषा, धर्म, साँस्कृति, परम्परासँगै बेलायतका भाषा, धर्म, साँस्कृति, परम्परामा जीवन यापन गर्न पुगेका नेपाली कविहरूको कविताहरूमा यी दुई देशको भाषिक, धार्मिक, साँस्कृतिक अन्तर मिश्रण पाइन्छ । साँस्कृति भञ्जन, परिवेश भञ्जन, बिम्ब प्रतीकको विश्व व्यापकता आदिले गर्दा नेपाली कविताहरू भन्दा डायस्पोरिक कविता बेग्लै प्रकृतिको हुन्छ । नेपाल र बेलायतको साँस्कृतिक मेलबाट बनेको 'हाइब्रिड' प्रकृतिको साँस्कृतिक प्रवृत्ति देखा पर्छ । बेलायती नेपाली कविहरूका प्राय जसो कविताहरूमा यस्ता विशेषता छन् । विशेष गरेर रूपक श्रेष्ठको **विगवेन र समय** कविता सङ्ग्रहको 'विगवेन र समय', 'ट्युव यात्रा', 'पूर्व र पश्चिततिर', कविताहरूमा यस्तो मिश्रित रूप छ । त्यस्तै गोपीकृष्ण प्रसाईको **रात ढलेको थिएन** कविता सङ्ग्रह भित्रको 'तमोर खोला जस्तै बगेर', 'साउथल मन्दिरमा', ईश्वर मानन्धरको **म, आकाश र ताराहरू** कविता सङ्ग्रह भित्रको 'ए ! नयाँ वर्ष २०६८' मुकेश राईको **अनुभूतिका रङ्गहरू** भित्रको 'अनुभूतिमा निस्सासिदै' टंक वनेमको **सङ्गीनको मूर्च्छना** भित्रका 'सप्तकोशीको निलो छाँया', 'जुन घामको मधानी र तुलीगाँठको बोकेदारी', 'पती बाभो' जस्ता कविताहरूमा दुई देशका साँस्कृतिक परम्पराको, परिवेशको, भाषाको अन्तर मिश्रण स्पष्ट देखिन्छ :

परेट खेत्याखेल्यै छ
 अनादिकाल देखि मरेको टेम्स नदी
 रोकिएको छैन सप्तकोसी त्यसैको समानान्तर
 कहाँ पुग्यो लण्डन ब्रिज र कहाँ छुट्यो बागमती !
 बलात्कृत हिमालको कोख दुख्छ
 तपस्या तोडेका ब्रम्हाका टाउकाहरु सन्किएर चतुर्मुखी
 तर उत्तेजित हुँदै न शिव लिङ्ग
 स्खलित हुन्छ समय-ग्रिनविचबाट
 र विगवेनको टाडमुन उभिन्छ, अटेन्सन पोजिसन !

‘सालिक उभिएर गोर्खाली’ (सालिक उभिएर गोर्खाली, पृ. ९३)

४.२ गृह विरह/नोस्टाल्जिया

बेलायती नेपाली डायस्पोराहरू पहिलो पुस्ताका डायस्पोराहरू हुन् । उनीहरूले बाल्यकाल वा जीवनका धेरै प्रेमिल क्षणहरू नेपालमा बिताएका छन् । उनीहरूका धेरै साथीसङ्गी तथा आफन्तहरू पनि नेपालमा नै छन् । त्यसैले उनीहरूका कवितामा बढी जसो गृहविरह पाइन्छ । नेपालमा साथी, प्रेमिका, आफन्त आदिसँग बिताएका क्षणहरूलाई, नेपालमा आफूले बिताएको परिवेशलाई सम्झिएर लेखिएका कविताहरू प्रायः सबै कविका छन् । भगवान चाम्लिङ्गको **म जस्तै मेरा कविताहरू** सङ्ग्रह भित्रका ‘मेरो टेम्के’ ‘महान कलाकार’ ‘डाँडामाथि एकजुवा घाम’ रूपक श्रेष्ठको **विगवेन र समय** सङ्ग्रह भित्रका ‘प्रेयसी र म’ ‘एउटा प्रेमपत्र मेरो माछापुच्छ्रेलाई’ ‘आमाको याद’ ‘अपूर्व सङ्गम’ गोपीकृष्ण प्रसाईको **रात ढलेको थिएन** सङ्ग्रह भित्रका ‘त्यो पवन के गर्दै होला’, ‘तमोर खोला जस्तै बगेर’, ‘अतितको सम्झना’ ‘किन यसरी बतास चल्छ’, ‘ईश्वर मानन्धरको **म आकाश र ताराहरू** सङ्ग्रह भित्रको ‘होलीको शुभकामना दिनेलाई’ मिजास तिम्वेको **अर्थ अवतरण** सङ्ग्रह भित्रका ‘ओढेर छालहरू’, ‘वेतिथिहरू’, ‘अचेल माङ्गेनाले’ ‘प्रिय शितविन्दु’, ‘यदि तिमी यही भएको भए’, मुकेश राईको **अनुभूतिका रङ्गहरू** सङ्ग्रह भित्रका ‘कन्यामका नागवेली घुम्तीहरू’, ‘सीमापारी’, ‘अनुभूतिमा गाउँघर’, टंक वनेमको **सङ्गीनको मूर्च्छना** सङ्ग्रह भित्रको ‘रारा’, काडमाड नरेशको **अनुहारमा लुकाइएका चोटहरू** सङ्ग्रह भित्रका ‘प्रश्नहरू ???’ **ग्रिनविचका प्रतिध्वनीहरू** संयुक्त कविता सङ्ग्रह भित्रका मुकुल दाहलाको ‘घाम अस्ताउने प्रदेशबाट’ रासु विरहीको ‘मन भित्रको माया’ जस्ता कविताहरूमा गृहविरह पाइन्छ :

सम्झनाका औलाहरू त्यहाँसम्म
 तन्काएर छोइरहेछु तिमीहरूलाई
 छामिरहेछु शिर र निधार छोराहरूको
 चलाई रहेछु तिम्रो केश
 छरिदिएर निधार भरि
 तर जति ठेले पनि कसरी पन्साउन सकिदों रहेछ र
 यत्रो भिमकाय भूगोलको दूरी
 हिडेर मनबाट पुगिरहन्छ आँखासम्म
 र भरिरहेछु थोपा-थोपा

‘घाम अस्ताउने प्रदेशबाट’ (ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू, पृ . १२३)

४.२.३ खण्डित मानसिकता तथा उभयभावी चेतना

बेलायती नेपाली कविहरूको मन नेपाल र बेलायत दुई भूमिमा विभक्त छ । कहिले उनीहरू थातथलो मै फर्कन चाहन्छन् भने कहिले त्यही स्थापित हुन चाहन्छन् । यस्तै उभयभावी चेतनाले युक्त कविताहरू बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविका कविताहरूमा यथेष्ट पाउन सकिन्छ । रुपक श्रेष्ठको **विगवेन र समय** सङ्ग्रह भित्रको 'सेन्ड होम अ फ्रेन्ड', गोपीकृष्ण प्रसाईको **रात ढलेको थिएन** सङ्ग्रह भित्रको 'युरोपको साँझ', मिजास तेम्बेको **अर्थ अवतरण** भित्रको 'भविष्य आफ्नोप्रति कसरी सुरक्षित गर्न सकिन्छ', मुकेश राईको **अनुभूतिका रङ्गहरू** सङ्ग्रह भित्रको 'सिमापारी' **ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू** (संयुक्त कविता सङ्ग्रह) भित्रको इन्दिरा सुवेदीको 'कहिले बोझ मात्र हुने हो कि ?' जस्ता कविताहरूमा कविको उभयभावी चेतना वा खण्डित मानसिकता प्रस्तुत भएका छन् :

कहिले लाग्छ आफ्नो सपना साकार पार्न
कम्मर कस्तु पछि
कहिले लाग्छ साग र सिस्नो खाएर भए पनि
आफ्नो देशमा रम्नुपर्छ

'कहिले बोझमात्र हुने हो कि ?' (ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू, पृ. २०३)

४.२.४ भ्रमात्मकता

बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविहरूको धेरै प्रेमिल क्षणहरू नेपालमा नै व्यतित भएका छन् र त्यो गाढा भई मनमा रहेको छ । आफन्त, साथीसङ्गी, मातृ भूमिसँग छुट्टीनु पर्दाको आलो घाँउ उनीहरूसँग छ । त्यसैले उनीहरूको कवितामा दिगभ्रम पाइन्छ । स्वप्न लेखन पाइन्छ । स्वैर कल्पनाको प्रयोग पनि गरेका छन् । भगवान चाम्लिङको **म जस्तै मेरा कविताहरू** सङ्ग्रह भित्रको 'बेलायतको समुन्द्रमा गाउँकी सिम्मा र तिर तिरे धारा', गोपीकृष्ण प्रसाईको **रात ढलेको थिएन** सङ्ग्रह भित्रका 'अतीतका सम्झना', 'आँखै आँखामा', काङ्माङ नरेशको **अनुहारमा लुकाएका चोटहरू** सङ्ग्रह भित्रको 'विछोडको हाचाकी सम्झना' जस्ता कविताहरूमा कविको भ्रमात्मक मानसिकता प्रस्तुत भएका छन् :

सिम्मा तिमिले धोएको
कपडाको फिंज र मैलो पानी
मैले बेलायतको समुन्द्रमा भेटे

तिर तिरे धारामा
धोएको तिम्रो
कुर्कुच्चाको मैलो पनि त
बगदै बगदै आएको त्यही देखें

तिम्रो अनुहारको प्रतिबिम्ब पनि
बगाउँदै बगाउँदै ल्याएछ ।

'बेलायतको समुन्द्रमा.....,' (म जस्तै मेरो कविताहरू, पृ. ४०-४१)

४.२.५ निर्वासन संवेदना

नेपालबाट उखेलिनुको पीडा, बेलायतमा स्थापित हुन नसक्नुको तथा पृष्ठमा पर्नुको पीडा र सङ्घर्ष, गाउँघर आफन्तसँग विछोडिनुको पीडा, अनिश्चित भविष्य, स्वत्व हराउने भयभास आदि कारणले नेपाली डायस्पोराहरू बेलायतमा मानसिक चैन प्राप्त गर्न सकेका छैनन् । प्रथम चरणमा हिँडिरहेका उनीहरूमा घरदेशबाट उखेलिनु पर्दाको संवेदना बाध्यता बनेर रहेको देखिन्छ । यस्ता मानसिकताले युक्त कविताहरू बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविका कविताहरूमा धेरै पाउन सकिन्छ । भगवान चाम्लिङको **म जस्तै मेरा कविताहरू** सङ्ग्रह भित्रको 'ट्युव यात्रा', 'तिमी र म', गोपीकृष्ण प्रसाईको **रात ढलेको थिएन** सङ्ग्रह भित्रका 'मनै खुलेन', 'किन यसरी बतास चल्छ', 'म बाँची राखेको हुन्छु', 'यी दिनहरू', मुकेश राईको **अनुभूतिका रङ्गहरू** सङ्ग्रह भित्रका 'कस्तो होला परदेश', 'जीवनसँग रोइरहेका जीवनहरू- २', 'तिमी जस्तै एउटा मान्छे', 'परदेशीलाई दुख्ने खबर', 'जीवन र समय', 'कहिले सम्म', ईश्वर मानन्धरको **म, आकाश र ताराहरू** सङ्ग्रह भित्रको 'मन अशान्त रहन्छ', टंक वनेमको **सङ्गीनको 'मूर्च्छना'** सङ्ग्रह भित्रका 'मैनाम्मा बाचेको आत्मा', 'अस्वीकृत इतिहास', 'लाहुरे फूल', काङमाङ नरेशको **अनुहारमा लुकाइएका चोटहरू** भित्रको 'माटोलाई प्रेमपत्र' हरिसिंह थापाको **गुराँश फुलेन** सङ्ग्रह भित्रको 'परदेशीको विदाइ', **ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू** संयुक्त कविता सङ्ग्रह भित्रका काङमाङ नरेशको 'समय आवरण', मुकुल दाहालको 'घाम अस्ताउने प्रदेशबाट', मञ्जुरानी मगरको 'बधाई छ आई.एल.आर.लाई', रामकृष्ण सुनुवारको 'सन्तानहरू', देवेन्द्र खरेसको 'मान्छे, खप्पर र आस्थाको मुटु', प्रकाश राईको 'समुन्द्रपारि बाँच्नु पर्दा' जस्ता कवितामा बेलायतमा नेपाली डायस्पोराहरूले मानसिक तुष्टि पाउन नसकेको तथा घरदेशबाट उखेलिनु परेको संवेदनालाई प्रस्तुत गरिएका छन् :

केवल छटपटाहटमा बिताएछौ समय
विपना मै डरलाग्दो ऐंठन भोगेर
रिपभ्यान विकल जस्तै
विसौ वर्षसम्मका अमूल्य जवानी
अनकट्टार जङ्गलमा निदाएर
गाउँ जाने बाटै विसर्ने गरि हराएछौ ।

‘तिमी र म’ (विगवेन र समय, पृ. ६९)

४.२.६ भेदताको बोधसँगै सीमान्तकृत हुनुको पीडा

बेलायती स्थानीय समुदायसँग आफूमा भेदताबोध गर्दै आफ्नो समुदाय पृष्ठमा परेको आभास दिने कविताहरू बेलायती नेपाली कविहरूले लेखेका छन् । यो समस्या मनोवैज्ञानिक पनि हुनु सक्छ, भने त्यहाँको सरकारले हेर्ने दृष्टिकोणले पनि हुन सक्छ । आतिथेय भूमिले डायस्पोराहरूलाई पूर्ण रूपमा स्वीकार्न नसक्नुकै परिणती स्वरूप डायस्पोराहरूमा यस्तो मानसिकता उब्जन्छ । यस्ता विशेषता भएका डायस्पोरिक कविताहरू बेलायत भूमिबाट रचिएका छन् । रूपक श्रेष्ठको **विगवेन र समय** सङ्ग्रह भित्रको 'स्वमूल्याङ्कन', गोपीकृष्ण प्रसाईको **रात ढलेको थिएन** सङ्ग्रह भित्रको 'अपरिचित मन', मिजास तेम्बेको **अर्थ अवतरण** सङ्ग्रह भित्रको 'भयभास', टंक वनेमको **सङ्गीनको मूर्च्छना** सङ्ग्रह भित्रको 'बुख्याँचा टाउको र गान्धारी आँखा', काङमाङ नरेशको **अनुहारमा लुकाइएका चोटहरू** सङ्ग्रह भित्रको 'पूरानो सोचको नयाँ साथी' **ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू** संयुक्त कविता सङ्ग्रह भित्रका दयाकृष्ण राईको 'फलानो गाउँ जाने

बाटो सोधिरहेका गोर्खालीहरू' मूलीवीर राईको 'यस्तै हुन्थ्यो होला', गणेश राईको 'अनुहार बदलिएको लण्डन र ज्याक्की स्मिथहरू' जस्ता कवितामा त्यहाँका स्थानीय समुदायको सापेक्षतामा आफूहरूलाई बेग्लै महसुस गर्दै आफ्नो समुदाय सीमान्तकृत भएको बोध गरेका छन् :

हाम्री सानी आमा त
कति मापाकी बाठी रैछिन् बा.....।
श्याम/श्वेत/पीतवर्ण
सबैलाई समान, अवसर भन्ने
नारामा मात्र सीमित रहेछ
रातो राहदानीले त हाम्रो पीतवर्ण
श्वेत वर्णमा अवश्य परिवर्तन हुन सक्दैन
'फलानो गाउँजाने बाटो.....'(ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू, पृ. ५५)

४.२.७ परादेशीय रोमाञ्चकता

बेलायतको भौतिक विकास, त्यहाँको सभ्य तथा नौलो समाज, नवीन वातावरण तथा परिवेशमा आफूहरूलाई एक्कासी पाउँदा नेपाली डायस्पोराहरूले रोमाञ्च पनि महसुस गरेका छन् । नौलो समाज, संस्कृति, परिवेशसँग घुलमिलको लागि सङ्घर्षरत उनीहरूमा त्यो रोमाञ्च र पीडा बारम्बार दोहोरिएको पाइन्छ । भगवान चाम्लिङ्गको **म जस्तै मेरा कविताहरू** सङ्ग्रह भित्रका 'थेम्सको किनाराबाट', 'विन्टर्समा बेलायत', **ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू** संयुक्त कविता सङ्ग्रह भित्रका दधिवन्धु घर्तीमगरको 'यु.के.', भगवान चाम्लिङ्गको 'लण्डनको सोडपी सेवतीहरू' जया राईको 'लण्डन बस' जस्ता कविताहरूमा नयाँ भूमिमा पुग्दाको रमाइलो तथा नौलो अनुभवलाई कवितात्मक रूप दिइएको छन् :

थेम्स तिमी
नागवेली लहरा जस्तै
घुम्दै घुम्दै
यौवनका स्निग्ध
आकर्षणको आशक्ति बोकेर
अनवरत कल कल बगिरहन्छौ
'थेम्सको किनाराबाट' (म जस्तै मेरा कवितहरू, पृ. २१)

४.२.८ औपनिवेशिक अनुभूति

डायस्पोरिक पात्रले घरदेशमा पाएको सम्मान, स्वतन्त्रता, निर्भयता आदि पराई भूमिमा खड्किन्छ । नेपाली डायस्पोराले पनि बेलायतमा आफ्नो स्वतन्त्रता, धर्म, संस्कृति परम्परा प्रति अङ्कुश लागेको कुरा कविताहरूमा स्वीकारेका छन् । उनीहरू मानसिक रूपमा उपनिवेशित रूपमा बाँचेका छन् । भगवान चाम्लिङ्गका **म जस्तै मेरा कविताहरू** सङ्ग्रह भित्रको 'जीवन सँगको भेट', रुपक श्रेष्ठको **विगवेन र समय** सङ्ग्रह भित्रका 'म थेम्स र मान्छेहरू', 'के तिमी आफैलाई विर्सन सक्छौ' टंक वनेमको **सङ्गीनको मूर्च्छना** सङ्ग्रह भित्रका 'राजा नामको चरो', 'बुख्याँचा

टाउको र गान्धारी आँखा' जस्ता कविताहरूमा आफूहरू मानसिक उपनिवेश खेपी रहेको स्वीकारेको छन् :

तर अब
व्याधाका ब्यारे वच्चाहरूले
उनीहरूको भाषा सिकाउने भएका छन्
उनीहरूकै लयमा
बोल्नु पर्नेछ
गोपीकृष्ण हरे ! हरे !!

‘राजा नामको चरो’ (सङ्गीनको मुर्च्छना, पृ . ८५)

४.२.९ परिचय सङ्कट

नेपालबाट उफ्सिकेका र बेलायतमा स्थापित हुने प्रयासमा रहेका बेलायती नेपाली डायस्पोराहरूमा परिचयको सङ्कट पनि उत्पन्न भएको छ । आफूलाई बेलायती पनि भन्न मानसिक रूपले सक्दैनन् भने नेपाली भएर बाँच्न पनि त्यहाँ सम्भव छैन । त्यसैले योजक चिन्हको परिचयमा बाँची रहेका छन् । नेपालीपन हराउँदै जाँदै छ भने बेलायतीपनमा पुग्न सक्दैनन । यस्तै यस्तै कारणले आफूलाई के भनेर सम्बोधन गर्ने ? भविष्यमा आफ्नो पहिचान के हुने ? उनीहरूलाई थाहा छैन । रुपक श्रेष्ठको विगवेन र समय सङ्ग्रहको ‘बुख्याँचा र मुर्कट्टाहरू’ गोपीकृष्ण प्रसादको रात ढलेको थिएन सङ्ग्रहको ‘परदेशीएका मनहरू’ मिजास तेम्बेको अर्थ अवतरण सङ्ग्रह भित्रको ‘इजार र स्वभिमान’ मुकेश राईको अनुभूतिका रङ्गहरू सङ्ग्रह भित्रको ‘जीवनसँग रोइरहेको जीवनहरू’ जस्ता कविताहरूमा आफ्नो पहिचान गुम्दै गएको भयसँगै परिचय सङ्कट प्रस्तुत गरिएका छन् :

परदेशीएका मनहरु
आफ्नो परिचय खोजिरहेछन् विदेशी भूमिमा
बेग्लै आकाश छ पदचापहरु बेग्लै छन् ।

‘परदेशीएका मनहरु’, (रात ढलेको थिएन, पृ. २४)

४.२.१० एकता सूत्रको खोजी

बेलायतमा नेपाली डायस्पोराहरू त्यहाँका स्थानीयभन्दा अल्पसङ्ख्यकमा छन् । लगभग एक लाखको हाराहारीमा नेपाली डायस्पोराहरू त्यहाँ रहेको अनुमान छ । नेपाली जातीय पहिचान स्थापना गर्न तथा त्यहाँका स्थानीय नागरिकहरू माझ आफूहरू दह्रो देखिन नेपालीहरूमा एकता सूत्रको खोजी भइरहेको छ । नेपाली भाषा, संस्कृति, धर्म, परम्परा, साहित्यलाई त्यहाँ स्थापित गर्न तथा नेपालीहरूलाई गोलबन्ध गर्नको लागि एक दर्जन भन्दा बढी नेपाली सङ्घ संस्थाहरू स्थापना हुनुले पनि यो कुरालाई उजागर गर्दछ । नेपाली भाषीहरू एकजुट होऔं, आफ्नो भाषा, साहित्य, परम्पराको जगेर्ना गरौं भन्ने भाव भएका कविताहरू त्यहाँ बस्ने नेपाली कविहरूले सिर्जना गरेका छन् । गोपीकृष्ण प्रसादको रात ढलेको थिएन सङ्ग्रह भित्रको ‘दशैं’ ईश्वर मानन्धरको म आकाश र ताराहरू सङ्ग्रह भित्रको ‘आव्हान’, मुकेश राईको अनुभूतिका रङ्गहरू सङ्ग्रह भित्रको ‘नौलो क्षितिज’, ‘आगो भएर उठौं’, हरिसिंह थापाको गुराँस फुलेन सङ्ग्रह भित्रको ‘नेपाली भएर बाँचौं’, ‘शुभकामना ओखलढुङ्गालाई’ जस्ता कविताहरूमा एकताको आह्वान गरिएका छन् :

यो महल भै जीवनको अस्तित्व पनि
अतिक्रमण हुनु अधि नै
आफ्नो भाषा, संस्कृति र स्वतन्त्र भोलिको निम्ति
हातमा हात र काँधमा काँध मिलाएर
एक भई अधि बढ्नु छ अब, नौलो क्षितिज तर्फ ।

‘नौलो क्षितिज’ (अनुभूतिका रङ्गहरू, पृ. ८२)

४.२.११ पुख्र्यौली भूमि प्रतिको सद्भाव

बेलायती नेपाली डायस्पोराका कविहरूले नेपाल प्रति सद्भाव तथा प्रेम पोखेर यथेष्ट कविताहरू लेखेका छन् । नेपालबाट उखेलिए पनि म नेपाली हुँ भन्ने भावना उनीहरूमा छ । नेपाल छोड्नु पर्दाको हीनताबोध पनि छ । कुनै दिन नेपालमा नै फर्किएर जीवन बिताउने मानसिकता छ । ईश्वर मानन्धरको **म, आकाश र ताराहरू** सङ्ग्रह भित्रका ‘मेरो देश पनि ल्याएको छु’, टंक वनेमको **सङ्गीनको मूर्च्छना** सङ्ग्रह भित्रको ‘मैनाम्मा बाँचेका आत्मा’ काङ्माङ् नरेशको **अनुहारमा लुकाइएका चोटहरू** सङ्ग्रह भित्रको ‘प्रकाश र बाँसुरी’ हरिसिंह थापाको **गुराँस फुलेन** सङ्ग्रह भित्रका ‘परिचय’, ‘लालुपाते फूलेपछि’, ‘मानिसको नियत’, ‘सुन्दर शान्त नेपाल’, **ग्रिनविचका प्रतिध्वनीहरू** संयुक्त कविता सङ्ग्रह भित्रको मेरीको ‘परिस्थिति’ जस्ता कवितामा आफू संसारको जुनसुकै कुनामा रहे पनि नेपाली भएर बाँच्ने तथा नेपालसँगै लिएर हिडेको भावनालाई कवितात्मक रूप दिएका छन् :

रातो पोतेमा
जडिएको मङ्गलसूत्र
सवैका गलामा
सजेको देखिन्छ
विदेशिएको छु

तर

मेरा देश पनि साथै ल्याएको छु

‘मेरो देश पनि ल्याएको छु’, (म, आकाश र ताराहरू, पृ. ५५)

मुकेश राईको **अनुभूतिका रङ्गहरू** सङ्ग्रह भित्रको ‘जीवनको आकृति’ र हरिसिंह थापाको **गुराँस फुलेन** सङ्ग्रह भित्रको ‘विवशता’ कवितामा परिचय सङ्कटको क्षतिपूर्ति स्वरूप डायस्पोराहरूले आफूलाई विश्व नागरिकको रूपमा उभ्याएको पनि पाइन्छ । त्यस्तै **ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू** संयुक्त कविता सङ्ग्रहमा सङ्कलित एन.वि. गुरुङ्गको ‘प्रवासीको इच्छा’ कविताले दोहोरो नागरिकताको कुरा पनि उठाएको छ । विद्वानहरू डायस्पोरा हुनु पर्ने एक प्रकारको बाध्यता नै मान्छन् । बेलायतका नेपाली डायस्पोराहरूले पनि नेपाल छोड्नु पर्ने अनेक बाध्यता छन् । त्यही बाध्यतालाई पनि टंक वनेमले **ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू** सङ्ग्रह भित्र ‘डेज अफ ग्लोरी र लज्जित वर्तमान’ तथा रुपक श्रेष्ठले **विगवेन र समय** सङ्ग्रह भित्र ‘गीत लेख्न सकिन’ जस्ता कविताहरूमा पोखेका छन् ।

बेलायतमा नेपाली डायस्पोरा निर्माण पहिलो पुस्ताको पहिलो चरणमा हिडिरहेको छ । यस चरणको सिर्जनामा गृह विरह, निर्वासन संवेदना, देशीय मोह वा सद्भाव, नयाँ भूमिमा पुग्दाको रोमाञ्च अनुभव बढी हुन्छन् । बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविका कविताहरूमा पनि स्वभावैले यी विशेषता मुख्य गरेर आएका छन् ।

बेलायती नेपाली डायस्पोरिक श्रष्टाहरू धेरै जसो पहिलो पुस्ताका (प्रेणा थापा बाहेक सबै) डायस्पोराहरू हुन् । उमापरमेश्वरन्को डायस्पोराका चरण विभाजन अन्तर्गत पहिलो तथा दोस्रो चरणमा हिडिरहेको मान्न सकिन्छ । त्यही अनुरूप बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविताहरूमा पनि पहिलो तथा दोस्रो चरणका डायस्पोरिक श्रष्टाका विशेषता पाइन्छ । घरदेश उनीहरूसँग ताजै छ । घरदेशबाट उखेलिनु पर्दाको पीडा वा निर्वासन संवेदना, गृह विरह र घरदेश प्रतिको सद्भाव प्रमुख रूपमा आएको छ । परिचय सङ्कट, द्वैध मानसिकता, औपनिवेशिक अनुभूति, मिश्रितता, भेदता बोधसँगै सीमान्तकृत हुनुको पीडा, एकता सूत्रको खोजी, परिचयमा योजक चिन्ह आदि डायस्पोरिक विशेषताहरू पनि त्यहाँका कविका कविताहरूमा पाइन्छन् । रुपक श्रेष्ठ, ईश्वर मानन्धर, हरिसिंह थापा, गोपीकृष्ण प्रसाई, टंक वनेम, भगवान चाम्लिङ्ग, मिजास तेम्बे, काडमाड नरेश, मुकेश राईका कविता सङ्ग्रहका कविताहरूका अलवा अरू कविका कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा पनि डायस्पोरिक प्रवृत्ति पाइन्छ । रासु विरही/शुरेशजङ्ग शाहको **म, मेरो मन अनि तिम्रो सम्झना** (२०५८) कविता सङ्ग्रह भित्रको 'मन्तव्य', 'परदेशी पीडा', 'त्यो संजोक रहेछ कतै' गोपाल प्रसाद पौड्यालको **बेलायती सन्देश** (सन् २००३) भित्रका 'आमाको आगमन', 'देश र संस्कृति', 'सुन्तली', 'तिम्रा लागि', रक्ष राईको **देश दुखेको छ** (२०५६) सङ्ग्रह भित्रको 'प्रश्न', **सालिक उभिएर गोर्खाली** (२०६५) सङ्ग्रह भित्रको 'देश छाडेपछि', 'निछम्माको याद आउँदा', 'यो शहरमा म' दयाकृष्ण राईको **लाहुरेको कथा जापानको व्यथा** (२०६१) सङ्ग्रह भित्रको 'केक्कोन रिक्कोन र साँकुरा फूल', 'जापानका ऋतुहरू', 'लाहुरेको कथा जापानको व्याथा' 'साथीलाई सन्देश' 'तिमीले देश गुनाको भेष भन्ने पाठ सिक्नुपर्छ', **ईश्वरको मलामी** (२०६३) सङ्ग्रह भित्रको 'डायना यो कविता तिमीलाई', 'म हुँ विद्वान बोक्सीको छोरा', विश्वासदीप तिगेलाको **परदेशीको कोशेली** (२०५५) सङ्ग्रह भित्रको 'माउण्ड किनाबालु' 'पपी डे' 'विरामी अनभुव', टंक वनेमको **साधुरी र बुढा सुब्बा** (२०६३) सङ्ग्रह भित्रका 'स्मृतिको प्वाँख पलाउँदा', 'समरभूमिको मृत्यु', कुमार इश्वोको **फूलहरू** (२०६०) सङ्ग्रह भित्रका 'उपहार' 'परदेशको पीडा', **सीमाहीन बिम्बहरू** (२०६३) संयुक्त कविता सङ्ग्रह भित्रका ईश्वर चाम्लिङ्गको 'परदेश' भरतमणी चोड्वाङ्को 'स्वदेशको यात्रा', नवराज राईको 'छोरा अनि म', रक्ष राईको 'आदिवासी रुख', जगत नवोदितको 'बरु कुकुरको जिन्दगी ठिक छ यार', दयाकृष्ण राईको 'ननिदाई देखेको सपना' गणेश राईको **राइफलले फलाकेको जिन्दगी** (२०६३) सङ्ग्रह भित्रका 'युद्ध मैदानमा' 'विगवेन उल्टो घुम्छ मेरो लागि' मनु लोहोरुङ्को **लुङ्मारी मिथक** (२०६८) सङ्ग्रह भित्रको 'लुङ्मारी मिथक', 'परदेशमा रहँदा घरदेश र लुङ्गाको झल्को', लाल रानाको **अफगानिस्तानमा दशैं** (२०६६) सङ्ग्रह भित्रका 'भाइटिका', 'अफगानिस्तानमा दशैं', **साइप्रसको आँखी भ्यालबाट** (२०६२) सङ्ग्रह भित्रको 'यात्राको किनारामा' विजय हितानको **विछोड अधिको रात** (२०६७) सङ्ग्रह भित्रका 'बाँच्नलाई विवश', 'लाहुरे-२', 'सम्झना त्यो गाउँको', जगत नवोदितको **काँचो मुद्दा** (२०६६) सङ्ग्रह भित्रको 'नाङ्गोस सहर' आनन्द रानोहाँच्छाको **आँशुको दोभान** (२०६१) सङ्ग्रह भित्रका 'प्रवासी जीवनहरू', 'वास्तविकता' रामकृष्ण सुनुवारको **सन्तानहरू** (२०६७) सङ्ग्रह भित्रका 'युवती' 'दफा नम्बर एकलाई पत्र', 'आफूलाई खोज्दा', दूतबहादुर गर्बुजा मगरको **सुनदन्ते** (सन् २००७) सङ्ग्रह भित्रको 'कानुन लाङ्घार स्वागत छ तिमीलाई' **युकेको जिन्दगी** (२०६८) भित्रको युकेको जिन्दगी, नेपाल आमालाई सन्देश - १,-२,-३,-४, 'पेन्सन खोज्न जाउ अन्जान प्रतिकारको बौलाहा मान्छेको खोजी (२०५६) सङ्ग्रह भित्रको 'जोन', नवराज

राईको बर्दी भित्रका मन (२०६४) सङ्ग्रह भित्रको 'अर्को विहानीको आशामा' दिपा लिम्बू राईको युद्ध सहअस्तित्व र सिर्जना (२०६८) सङ्ग्रह भित्रका 'समुन्द्र, ध्वस्त छाती र साँझहरू', '14th February' जस्ता कविताहरूमा डायस्पोरिक संचेतना कुनै न कुनै रूपमा आएका छन् । बेलायतमा तेस्रो पुस्ता विताउँदै गरेको कवि प्रेणा थापाले अङ्ग्रेजी भाषामा कविता लेखे पनि उनको कवितामा जातीय आद्य विम्व भल्कन्छ । उनले नेपाल र नेपाली प्रतिको सद्भावलाई कवितामा पोखेकी छन् । त्यस्तै निलम आङ्बुहाङ्गको अन्तरमनको तरङ्ग (२०६८) विश्वकाजी राईको उजागर (२०६८) नरेश नातीको बाटो खोज्दा खोज्दै (२०६६) गीत सङ्ग्रह भित्रका केही गीतहरूमा पनि डायस्पोरिक संचेतना भल्कन्छ । आनन्द रानोहोच्छाको मुक्तक सङ्ग्रह मनोवाद (२०६८) र जगत नवोदितको मुक्तक सङ्ग्रह अक्षय आकृति (२०६९) भित्रका धेरै मुक्तकहरूमा डायस्पोरिक जीवन चेतना पाइन्छन् ।

लेखकको सिर्जनाले आफू बाँचेको युग, भूगोल, समाज, जीवन, आदिलाई समाविष्ट गरेकै हुन्छ । बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविहरूले पनि दुई देशको समाज, भूगोल, अथवा जीवनलाई आत्म केन्द्रित शैलीमा उतारेका छन् । एउटै मान्छेले भोगेको दुई देशको बेग्ला बेग्लै अनुभूतिले नै बेलायती नेपाली स्रष्टाद्वारा लेखिएका कविताहरू डायस्पोरिक बन्न पुगेका छन् ।

पाँचौँ परिच्छेद

उपसंहार

५.१ सारांश

सुरुमा विरुवाको बिउ छर्नु भन्ने अर्थमा ग्रीसेलीहरूले प्रयोग गर्ने डायस्पोरा शब्दले कालान्तरमा मान्छेको फिजाँइलाई पनि जनाउन थाल्यो । ई. पू. ५८६ तिर प्यालेस्टाइनबाट यहूदीलाई निर्वासन गरिएको घटना नै डायस्पोराको ऐतिहासिक आदि घटना थियो । त्यसैले डायस्पोराको ऐतिहासिक सन्दर्भ यहूदीहरूको दण्ड बोधक निर्वासनसँग रहेको छ । समयक्रमसँगै आज आएर डायस्पोरा शब्दले दण्ड बोधक निर्वासन र यहूदी समुदायलाई मात्र इङ्गित नगरेर जुनसुकै जातिका समुदाय पनि आफ्नो उद्गम भूमिबाट टाढा रहनु भन्ने अर्थमा प्रयोग हुन थालेको छ । यसरी अहिले आएर कुनै पनि जातिको मान्छेहरू जुनसुकै कारणवस आफ्नो उद्गम भूमिबाट आफ्नो मूल्य मान्यता, भाषा, संस्कृति, परम्परा आदि सहित वा वंशाणु गुण सहित दूर दराजसम्म निरन्तर छरिनु भन्ने अर्थबोध गराउँछ ।

डायस्पोरा शब्दको प्रयोग आज आएर धेरै क्षेत्रमा हुन थालेको छ । यसले बुह आयामिक अर्थ ग्रहण गर्न थालेको छ । पछिल्लो समयको चलायमान विश्व नागरिकको ठूलो हिस्सालाई समेट्न डायस्पोरा नबुझी नहुने भएको छ । त्यसैले समाज शास्त्र, इतिहास, दर्शन, धर्म, सिनेमा, नृत्य, सङ्गीत, नारी अध्ययन आदिको अध्ययनमा डायस्पोराको अध्ययन व्यापक रुपले हुन थालेको छ । यसरी नै साहित्यमा पनि डायस्पोरा शब्दको प्रयोग पछिल्लो केही दशकदेखि हुँदै आएको छ । विश्व साहित्यमा भारतीय मूलका डायस्पोरा साहित्यकारहरूले आफ्नो आदि भूमिलाई काल्पनिक रुपमा उतारेर साहित्य लेख्न थालेपछि डायस्पोराले साहित्यमा प्रवेश पाएको देखिन्छ । विश्व साहित्यका धेरै साहित्यकारहरू चलायमान छन् । उनीहरूले घरदेश र परदेशलाई समेटेर साहित्य लेखिरहेका छन् । उनीहरूलाई पृष्ठमा राखेर कुनै पनि देशको साहित्यको सही समालोचना नहुने स्थिति छ ।

डायस्पोरा श्रष्टा स्वयम् अनुभावक र भोक्ता पनि हो । उनीहरू दुई भूमिको वातावरण, परिवेश, भाषा, साँस्कृति, परम्परा आदिसँग सम्बन्धित हुन्छन् । उनीहरू नयाँ भूमिको यथार्थकै जीवन अनुभवको चित्रणमा कुनै न कुनै रुपमा पुख्यौली जातीय बिम्बहरूको प्रयोग गरी स्वदेशीय र परादेशीय साहित्यिकता भन्दा भिन्न प्रकृतिको साहित्य रचना गर्दछन् । त्यो नै डायस्पोरिक साहित्य हो । डायस्पोरिक साहित्यमा विशेष गरेर पुख्यौली भूमि प्रतिको सद्भाव, त्यहाँबाट उप्किनु पर्दाको पीडा, उभयभावी चेतना, नोस्टाल्जिया, सम्बन्धित संस्कृति आदिको अन्तर मिश्रण भ्रमात्मकता, स्वैर कल्पना तथा स्वप्न लेखनको प्रयोग, भदेताको बोधसँगै सीमान्तकृत हुनु पर्दाको पीडा, एकता सूत्रको खोजी, परिचय सङ्कट, हीनताबोध, औपनिवेशिक अनुभूति जस्ता विशेषताले युक्त हुन्छ । त्यसो त डायस्पोराले नयाँ भूमिमा पाएको सामाजिक स्तर, अनेक डायस्पोरा विभिन्न डायस्पोरा स्रष्टाको डायस्पोरिक समयावधिदेखि पनि साहित्यका विशेषतालाई प्रभाव पारेको हुन्छ ।

नेपाली साहित्यमा डायस्पोरा शब्दको प्रयोग यही पछिल्लो दशकदेखि भएको हो । प्रा. डा. माइकल हटले नेपाली आख्यान साहित्यको समालोचना गर्दा पहिलोपल्ट अङ्ग्रेजी भाषामा डायस्पोरा शब्दको प्रयोग गरेका थिए भने गोविन्दराज भट्टलाईले वि.सं. २०६० मा आफ्नै **मुग्लान** उपन्यासको चौथो संस्करणको भूमिका लेख्दा नेपाली भाषामा प्रयोग गरेका थिए । यसरी साठीको

दशकदेखि मात्र नेपाली साहित्यमा डायस्पोरा शब्दले प्रविष्टि पाएको हो । अहिले नेपाली डायस्पोरिक साहित्यको क्षेत्र बृहत् बन्दै गएको छ। विश्वका विभिन्न देशमा नेपाली डायस्पोराहरू निर्माणको क्रममा छन् र तत्तत् ठाउँबाट डायस्पोरिक स्रष्टाहरूको साहित्यिक कृति निरन्तर प्रकाशित हुँदैछन् । आप्रवासी नेपालीहरूको विश्वव्यापी साहित्यिक सङ्गठन अनेसासको ७० भन्दा बढी देशमा च्याप्टर स्थापना हुनु र सबै च्याप्टरमा साहित्यिक गतिविधि गरिनुले यसलाई पुष्टि गर्दछ ।

बेलायत युरोप महादेशको एक विकसित देश हो । चमत्कारिक औद्योगिक क्रान्ति, शिक्षाको राम्रो व्यवस्था, औपनिवेशिक नीति आदिको ऐतिहासिक कारणले पहिलेदेखि नै विश्व नागरिकको केन्द्र बेलायत हुँदै आएको छ । नेपालीहरू पनि प्रारम्भमा लाहुरेको नाममा र पछि अध्ययन रोजगार, पेशा, व्यवसाय, नोकरी, राजनैतिक शरणार्थी आदि विविधकारणले बेलायत पुगेका छन् । पछिल्लो समयमा यातायातको अकल्पनीय विकास र त्यसले ल्याएको सुगमताले नेपालीहरूलाई विश्वभरि छरिन मार्ग प्रशस्त गर्‍यो । त्यही अनुरूप नेपालदेखि टाढा भए पनि बेलायत नेपाली डायस्पोराहरूको मुख्य स्थल बनेको छ । बेलायतमा अहिले नेपालीहरू एक लाखको सङ्ख्यामा रहेको अनुमान गरिन्छ । त्यहाँ रहेका नेपाली डायस्पोराहरूले नेपाली जातीय पहिचानलाई जीवित राख्न नेपाली भाषा, संस्कृति, परम्परा आदिलाई जगेर्ना गरिरहेका छन् ।

बेलायत भूमिमा नेपाली साहित्य लेखनको इतिहास सन् १९६० को दशकभन्दा अगाडिसम्म जान्छ । यती नेपाली संस्थाको स्थापना र त्यस संस्था मार्फत प्रकाशित **यती पत्र**ले साहित्यलाई पनि स्थान दियो । अहिले बेलायतबाट ८ वटा जति पत्रिकाहरूको प्रकाशन एक दर्जन भन्दा बढी नेपाली सङ्घ संस्थाहरूले बेलायतमा विभिन्न साहित्यिक गतिविधि गर्दै अड्किरहेका छन् । बेलायतमा डायस्पोरिक जीवन बिताई रहेका सयभन्दा बढी साहित्यकारहरूले साहित्यमा कलम चलाइरहेका छन् । चार दर्जन जति साहित्यकारहरूले आफ्नो सिर्जनालाई पुस्तकाकार रूप दिएर बजारमा ल्याएका छन् । काङमाङ नरेश र मिजास तेम्बेले **सीमाहीन बिम्बहरू**, काङमाङ नरेश, मिजास तेम्बे र अप्जसे कान्छाले **ग्रिनविचका प्रतिध्वनिहरू**, काङमाङ नरेश र अप्जसे कान्छाले **युद्धमा हराएको प्रेम**, संयुक्त कविता सङ्ग्रह सम्पादन गरेर प्रकाशन गरेका छन् । हिजोदेखि आजसम्म ईश्वर मानन्धर, हरिसिंह थापा, सुरेशजङ्ग शाह, गोपिकृष्ण प्रसाई, कोमल मल्ल श्रेष्ठ, गणेश राई, रक्ष राई, दयाकृष्ण राई, जगत नवोदित, टंक वनेम, काङमाङ नरेश, मिजास तेम्बे, लाल राना, जया राई, दीपा लिम्बू राई, प्रेणा थापा आदिले पुस्तकाकार रूपमा र अरु थुप्रै साहित्यकारहरूले फुटकर रूपमा साहित्य सिर्जना गरिरहेका छन् । यी बेलायती नेपाली साहित्यकारहरूले विभिन्न विधामा कलम चलाएका छन् । विशेष गरेर ईश्वर मानन्धर, हरिसिंह थापा, रक्ष राई, रूपक श्रेष्ठ, गोपिकृष्ण प्रसाई, सुरेशजङ्ग शाह, जगत नवोदित, टंक वनेम, काङमाङ नरेश, लाल राना, प्रेणा थापा, कोमल मल्ल आदिले कविता, निलम आङबुहाङ् विश्वकाजी राई, नरेश नाती आदिले गीत, जगत नवोदित, आनन्द रानोहोच्छाँ आदिले मुक्तक, ईश्वर मानन्धर, दयाकृष्ण राई, विश्वसदीप तिगोला आदिले यात्रा संस्मरण तथा निबन्ध, जया राई, लारा, रक्ष राई, ईश्वर मानन्धर, गणेश राई आदिले कथा, ईश्वर मानन्धर, काङमाङ नरेश, गणेश राई, मूलीवीर राई, हरिसिंह थापा आदिले उपन्यास सुरेशजङ्ग शाहले नाटक विधामा कलम चलाएका छन् ।

बेलायती भूमिमा नेपाली साहित्यको फस्टाएको विधा कविता नै हो । चालीस जना जति कविहरूले पाँच दर्जनभन्दा बढी पुस्तकाकार रूपमा कविता कृति प्रकाशित गरिएसकेका छन् ।

फुटकर रुपमा कविता सिर्जना गर्ने कविहरूको सङ्ख्या सय भन्दा बढी छन् । विभिन्न पत्र पत्रिका , वेब पत्रिका तथा रेडियोबाट उनीहरूले आफ्नो रचनालाई प्रकाशित गरिरहेका छन् ।

बेलायती नेपाली कविका कविताहरूमा डायस्पोरिक विशेषता यथेष्ट पाउन सकिन्छ । नेपालबाट उष्किनु पर्ने बाध्यता वा त्यसको कारण, निर्वासन संवेदना, द्वैधवृत्ति चरित्र, बेलायती नेपाली साँस्कृतिक तथा परिवेशिक अन्तर मिश्रण, नोस्टाल्जिया, बेलायती सभ्यतामा पुग्दाको रोमाञ्चकता, औपनिवेशिक अनुभूति, अपरिचय, नेपाल छाडेकोमा हीनता बोधसँगै नेपाली प्रतिको सद्भाव, बेलायतमा नेपाली समुदायलाई एकत्रित हुन आह्वान, भ्रमात्मक प्रस्तुति आदि विशेषताहरू सबै कविका कविता सङ्ग्रह भित्रका कविताहरूमा पाइन्छ । विशेष गरी भागवान चाम्लिङ्ग, रुपक श्रेष्ठ, गोपीकृष्ण प्रसाई, मुकेश राई, टंक वनेम, ईश्वर मानन्धर, मिजास तेम्बे, काडमाङ्ग नरेश, हरिसिंह थापा, रक्ष राई, आदिका कविता सङ्ग्रहहरूमा डायस्पोरिक जीवन चेतना भेटाइन्छ । अरु कविका कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा पनि डायस्पोरिक चेतना यथेष्ट नै भेटिन्छ । बेलायतबाट प्रकाशित **नेपाली पत्र**, **सगरमाथा टाइम्स**, **लाली गुराँस**, **यती पत्र**, जस्ता पत्रिकाहरूमा प्रकाशित बेलायती नेपाली स्रष्टाका कविताहरूमा पनि नेपाल प्रतिको सद्भाव, नेपाली जनजीवन प्रतिको मोह, स्वपहिचानको जगेर्ना, गृह विरह जस्ता भावनाहरू आएका छन् । बेलायतका स्रष्टाहरूले नेपालबाट प्रकाशित **गरिमा**, **मधुपर्क** जस्ता साहित्यिक पत्रिकामा पनि कविताहरू छपाएका छन् । ती कविताहरूमा पनि डायस्पोरिक जीवन चेतना कतै सूक्ष्म रुपमा त कतै स्पष्ट रुपमा देख्न सकिन्छ ।

बेलायती नेपाली कविका कविता कृतिभित्रका कविताहरू डायस्पोरिक जीवन चेतनाका दृष्टिले सशक्त भएपनि केही कविका भाषामा भने कमजोरी देखिन्छ । डायस्पोरिक जीवन बाँची रहेकाले त्यहीँको भाषा शैलीय प्रभाव पर्नु स्वभाविक हो तर नेपाली भाषाको प्रयोगमा यथेष्ट त्रुटिहरू भेटाउन सकिन्छ ।

५.२ मुख्य निष्कर्ष

डायस्पोरिक साहित्य मूल भूमिको साहित्य भन्दा बेग्लै प्रवृत्तिको हुन्छ । डायस्पोरिक लेखक आफैं अनुभावक तथा भोक्ता भएर डायस्पोरिक जीवन अनुभूतिहरू समेटिएर लेखिएको साहित्य डायस्पोरिक साहित्य हो । जसमा नयाँ भूमिको जीवन अनुभूतिबाट पुख्यौली भूमिको जीवन नियालिन्छ । नयाँ भूमिमा रहेर पनि आद्य चेतनामा बाँचेका ती डायस्पोरिक स्रष्टाहरूले घरदेश र परदेशलाई भ्रमात्मक रूपमा हेर्छन् । कहिले आफूलाई धर्ती बिहीन, आकाश बिहीन शून्यमा झुण्डिएको ठान्छन् भने कहिले नयाँ भूमिलाई र कहिले आदि भूमिलाई आफ्नो स्वामित्व मान्छन् । उनीहरूमा भविष्यको भयभास रहन्छ । पुख्यौली भूमिमा कुनै समयमा फर्किने तृष्णा रहन्छ । डायस्पोरिक स्रष्टाहरू राष्ट्रिय, जातीय आदि सीमाहरूबाट निर्बन्ध अनुभव गरेर विश्व ग्रामको पनि कल्पना गर्छन् ।

बेलायती पूँजीवादी समाजमा यान्त्रिक जीवन सङ्घर्ष गर्दै बसेका नेपाली डायस्पोराहरूले साहित्यको कृतिगत योगदान दिँदै नेपाली भाषा साहित्य प्रति सद्भाव देखाउनु चानचुने कुरो होइन । मुख्य गरी नेपाली भूमिप्रतिको सद्भाव, नेपाल छोड्नुपर्दाको पीडा, डायस्पोरामा औपनिवेशिक अनुभूति, विविध दुःख पीडा, नेपालमा बिताएका बाल्यपन तथा बालक्रिडा लगायत नेपाली प्राकृतिक सुन्दरताप्रति नोस्टाल्जिक भएका कविताहरू बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविहरूका कविताहरूमा आएका छन् । डायस्पोरिक साहित्यका अरु विशेषताहरू पनि प्रशस्त मात्रामा छन् । नेपाली डायस्पोरिक साहित्य अध्ययनको लागि बेलायत छुटाउनै नहुने एउटा केन्द्र हो । जसलाई भिकिदिने हो भने नेपाली डायस्पोरिक साहित्य अध्ययन अपूरो रहन्छ ।

बेलायती नेपाली डायस्पोरिक कविताहरूको यस अध्ययनको मुख्य निष्कर्षलाई निम्न बुदाँहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

(१) बेलायती भूमिमा नेपाली जातिको उपस्थिति लाहुरे परम्पराबाट सुरु भएको हो ।

(२) सन् १९५०/६० को दशकबाट लाहुरेइतरका नेपालीहरू पनि त्यहाँ जान थाले ।

(३) अहिले बेलायतमा मुख्य गरी लाहुरे, अध्ययनरत विद्यार्थीहरू, रेष्टुरेण्ट तथा अन्य व्यवसायीहरू, प्राध्यापक, चिकित्सक/ व्यवसायिक सरकारी दोभाषियाहरू, आस्थायी रूपमा काम गर्ने नेपालीहरू र गृह युद्ध पीडित राजनैतिक शरणार्थी गरी पाँच कारणले डायस्पोरिक जीवन विताइरहेका छन् र लगभग एक लाखको संख्यामा छन् ।

(४) बेलायती भूमिमा नेपाली साहित्य लेखन परम्परा त्यहाँ नेपाली जातिको उपस्थिति संगै भएको अनुमान गरे पनि सन् १९६० को यती पत्र को प्रकाशन प्रारम्भबाट भने स्पष्ट रूपमा देखिन आउँछ ।

(५) बेलायतमा लामो समय बसेर अहिले अन्तै स्थानान्तरित भएका नेपाली साहित्यकारदेखि बाहेक अहिले बेलायतमा पुस्तकाकार रूपमा साहित्य सिर्जना गर्ने चार दर्जन साहित्यकारहरू छन् भने फुटकर सर्जकहरू एक सयभन्दा बढी छन् ।

(६) बेलायतबाट चारदर्जन साहित्यकारहरूले सयको सङ्ख्यामा साहित्यिक कृतिहरू नेपाली साहित्यलाई दिइसकेका छन् ।

(७) बेलायतका सबै साहित्यकारहरूले कविता विधामा कलम चलाए पनि ४० जना जती कविले मात्र कविता कृति प्रकाशित गरेका छन् र अरु कविका कविताहरू विभिन्न माध्यमबाट फुटकर रूपमा प्रकाशित भइरहेका छन् ।

(८) बेलायती नेपाली प्राय सबै कविका कविताहरू डायस्पोरिक जीवन चेतनाले युक्त छन् ।

(९) बेलायती नेपाली डायस्पोरा (प्रेणा थापा बाहेक) प्राय सबै पहिलो पुस्ताका भएकाले पहिलो तथा दोस्रो चरणका डायस्पोरिक विशेषता भएका कविताहरू रचना गरिएको छन् ।

(१०) मुख्य गरी नोस्टाल्जिया वा गृह विरह, आदिभूमि(नेपाल) प्रतिको सद्भाव तथा प्रेम, औपनिवेशिक अनुभूति, निर्वासन संवेदना, बेलायती तथा नेपाली भाषा, धर्म, संस्कृति, परम्परा, परिवेश आदिको अन्तर घुलन जस्ता डायस्पोरिक साहित्यको विशेषताले युक्त कविताहरू बढी रचिएका छन् ।

(११) परिचय सङ्कट, भेदताको बोध, खण्डित मानसिकता, भ्रमात्मकता, परादेशीय रोमान्चकता, सीमान्तकृत हुनुको पीडा, एकता सुत्रको खोजी, विश्वग्रामको कल्पना, डायस्पोरा हुनु परेको बाध्यता आदिलाई पनि अर्न्तवस्तु बनाइएको छ ।

(१२) नेपाली डायस्पोरिक कविताको अध्ययनमा बेलायत मुख्य केन्द्रको रूपमा स्वीकार्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

- अधिकारी, बालाकृष्ण, (२०६८). 'डायस्पोरा : नेपाली साहित्यमा अनुकुलनका समस्या र कारण', गरिमा, पूर्णङ्क ३४२ जेठ, पृ. ८८-९४ ।
- एटम, नेत्र, (२०६७). नेपाली डायस्पोरा र अन्य समालोचना, काठमाडौं : एकता बुक्स ।
-, २०६८ 'नेपाली डायस्पोरिक लेखन र आख्यान', (ने. प्र. प्र. गद्य/आख्यान विभागबाट नेपाली डायस्पोरिक लेखन र आख्यान विषयक कार्यक्रममा प्रस्तुत कार्यपत्र) ।
- काडमाड, नरेश र अन्य, (सम्पा. २०६६). ग्रिनविचका प्रतिध्वनीहरु, बेलायत : नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान ।
- के. सी., सुरेन्द्र, (२०६२). गोर्खा भारती कथा व्यथा र आन्दोलन, ताप्लेजुङ : सविता प्रकाशन ।
- खत्री, गीता, (सम्पा. २०६८). अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली डायस्पोरा प्राज्ञिक अध्ययन, वासिडटन डि.सी. : अ.ने.सा.स. १०२ औं देवकोटा जयन्ती तथा पुरस्कार वितरण तथा आयोजक समिति-२०११ ।
- खत्री, धीरज बहादुर, (२०६८). दयाकृष्ण राईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व, स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- गौतम, भारती, (२०६७). स्मारिका प्रथम अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य सम्मेलन, अमेरिका : अ.ने.सा.स. ।
- गौतम, लक्ष्मण प्रसाद, (२०६८). 'समकालीन नेपाली कवितामा डायस्पोरिक चेतना', गरिमा, पूर्णङ्क ३४२ जेठ, पृ. ८१-८७ ।
- चाम्लिङ, भगवान, सम्पा., साप्सुको छाल, अंक १ ।
- तिगोला, विश्वासदीप, सम्पा., प्रवासी वेदनका आवाजहरु, अंक २, ३, ४, ५ ।
- तेम्बे, मिजास र काडमाड नरेश, (सम्पा. २०६३). सीमाहीन बिम्बहरु, बेलायत : नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान ।
- पराजुली, गोपाल, (सम्पा. २०६१). गरिमा, बेलायत विशेषाङ्क पूर्णङ्क २६३, कार्तिक ।
- पौड्याल, महेश, 'डायस्पोरा फेसन', www.samakalinsahitya.com ।
- बजगाँइ, कृष्ण, (सम्पा. २०६६). स्रष्टा र डिजिटल वार्ता, वासिडटन डि.सी. अमेरिका : अ.ने.सा.स. ।
- भट्टराई, गोविन्दराज, (२०६४). उत्तरआधुनिक विमर्श, काठमाडौं : मोडर्न बुक्स ।
-, (२०६६). उत्तरआधुनिक ऐना, दो.सं., काठमाडौं : रत्न पुस्कत भण्डार ।
- मोमिला, (सम्पा. २०६५). सगरमाथाको नृत्य मग्न आत्मा, स्रष्टा र स्रष्टि, काठमाडौं : नेपाली कला साहित्य डटकम ।
- राई, वेदी कुमार, (२०६०). नेपाली साहित्यमा खोटाङ जिल्लाको योगदान, स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- राई, जयालक्ष्मी, (सम्पा. २०६८). वाङ्मय दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य सम्मेलन लण्डन, २०११, बेलायत : अ.ने.सा.स. बेलायत च्याप्टर ।
- राई, पुरण, (२०६८). नेपाली साहित्यमा ब्रिटिश गोर्खा सैनिक साहित्यकारहरुको योगदान, स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
-, (२०६८). 'लाहुरे कविता यात्रामा आप्रवासी जीवनको बिम्ब', रावासावा अनुसन्धान मूलक जर्नल -१, पृ. ७२-७९ ।

राई, काडमाड नरेश र अप्जसे कान्छा, (सम्पा.२०६८). युद्धमा हराएको प्रेम, बेलायत : नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान ।

रेग्मी, नरेन्द्रराज (२०६६). 'राइफल र कलम सँगसँगै चलाउने युद्ध लेखक गणेश राई' साप्ताहिक जानकारी, पृ. ६ र ७ ।

लुइटेल, खगेन्द्र प्रसाद, कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास, काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र. २०६० ।

.....(२०६७). 'उत्तर अमेरिकाली कवितामा नेपाली कविता' उत्तर अमेरिकाका नेपाली कवि र कविता, तारानाथ शर्मा प्रधान सम्पा., अमेरिका-क्यानडा : उत्तर अमेरिकाको नेपाली कवि र कविता प्रकाशन समिति ।

लेकाली, राधेश्याम र महेन्द्र बिष्ट (२०५९). ब्रिटिस गोरखा सन्धी देखि सर्वोच्चसम्म, काठमाडौं : ब्रिटिस गोर्खा अध्ययन तथा अनुसन्धान केन्द्र ।

लेकाली, राधेश्याम, (सम्पा.२०६८). अन्तर्दृष्टि, वासिडवट डि.सी. अमेरिका : अ.ने.सा.स. ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल, (२०५५). नेपाली कविता र आख्यान, काठमाडौं : नविन प्रकाशन ।

.....(२०६६). शोधविधि, चौथो संस्क., काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

शाह, सुरेशजङ्ग, (सम्पा.सन् १९९४). सागरमाथा टाइम्स, अंक ४, २० ।

....., (सम्पा.२०५२). यतीपत्र, श्री ५ को शुभ विशेषाङ्क ।

....., (सम्पा.सन् १९९७). लालिगुराँस, वर्ष १, अंक १, मार्च ।

....., (सम्पा.२०६५). यु. के. नेपाली चिनारी (समूहिक बायोग्राफी), यु. के. : नेपाली साहित्य विकास परिषद् ।

सुवेदी, होमनाथ, (२०६५). समुद्रपारका समालोचना, वासिडटन डि.सी. : अ.ने.सा.स. ।

सौनिक मुखपत्र, (सन् २००१). पर्वते, अंक १, २, ७, ९, १०, ११, १२ ।

वन्त, प्रतुष, 'गोर्खा सिपाहीको दुःखपूर्ण इतिहास', हिमाल, वर्ष ५, अंक ४ ।

अन लाईन ग्रन्थ सूची

www.sahittyaghar.com

www.perbate.com

www.samakalinsahitya.com

www.nepal_litreture.com

www.samasamahiksahitty.com

www.onlineliture.com

अङ्ग्रेजी सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

Naipaul, V.S., (2001). Half a life, London: Alfred a knopf.

Rushdie, Salman, (2011). Imaginary homlands, 11th ed., Landon : vintage books.

Said, Edward, (1994). Orientalism, new York : vintage books.